

ל"ג בעומר במירון

סקירה היסטורית

בעזרת ה'

אריאל אפרים אהרונוב

בני ברק

תשפ"ד, ד, 2024

תוכן העניינים

1	פתיחה
3	פרק א: מנהג אשכנזי קדום לשמוח בל"ג בעומר
3	א. מנהג וטעמו
4	ב. כיצד שמחים?
5	ג. תמיהה ויישובה
5	ד. סיכום
6	פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון
6	א. המערה
8	ב. ר' בנימין מטודלה – ד'תתק"ל
8	ג. ר' פתחיה מרגנסבורג – ד'תתקל"ה-ד'תתקמ"ז
9	ד. ר' שמואל בן ר' שמשון – ד'תתק"ע
10	ה. ר' מנחם בן פרץ החברוני – ד'תתקע"ה
11	ו. ר' יעקב השליח – לפני י"ז
11	ז. ר' דוד הנגיד – מ"ה
12	ח. 'תוצאות ארץ ישראל' – לפני נ"א
13	ט. ר' אשתורי הפרחי – פ"ב
14	י. המלומד המוסלמי אלדמשקי – י"ז-פ"ז
14	יא. המלומד המוסלמי אלעזר מאני – ע"ז-קל"ח
15	יב. 'ציוני קברים בארץ ישראל' – ק"ס-ר"ס
16	יג. ר' יצחק לטיף – רט"ו
16	יד. נוסע קנדיאטי – רל"ג
17	טו. רשימה – ק"ס-ר"ס?

- 18 טז. רשימה – מאה ט"ו-ט"ז
- 18 יז. תלמיד ר' עובדיה מברטנורה – רנ"ו
- 19 יח. ר' משה באסולה – רפ"ב
- 21 יט. שתי הערות
- 24 כ. סיכום ביניים
- 24 כא. דברי ר' עובדיה מברטנורה
- 26 כב. דברי ר' יוסף קארו
- 27 כג. התייסדות קהילה אשכנזית בצפת

פרק ג: האר"י במירון

- 30 א. דברי ר' חיים ויטאל
- 31 ב. הקבלות למנהג אשכנז
- 32 ג. התגבשות המנהג
- 33 ד. מסורת מאוחרת
- 34 ה. שמחת תלמידי ר' עקיבא
- 35 ו. מקורות מאוחרים לפטירת רשב"י
- 36 ז. יום פטירת רשב"י יום עצב
- 38 ח. האר"י לא הקפיד לעלות למירון
- 40 ט. אגדה ברויה
- 42 י. מנהג התגלחת
- 44 יא. תלמידי האר"י לא עלו למירון
- 48 יב. שנות הית"ן

פרק ד: הדלקה במירון

- 50 א. ר' חיים בן עטר – אדר ב' תק"ב
- 55 ב. ר' משה ירושלמי – תק"ג-תקי"ט
- 57 ג. ר' יוסף סופר מברודי – תקכ"ב
- 58 ד. ר' שמחה מזאלוויץ – תקכ"ה
- 60 ה. ר' רפאל יוסף חזן – תקע"א-תק"ף

- 61 ו. ר' מנחם מנדל מקמניץ – תקצ"ד
- 63 ז. ר' חיים הלוי הורוביץ – תקצ"ה
- 64 ח. ר' יוסף בן שבתי – תקצ"ה
- 66 ט. ד"ר אליעזר הלוי – תקצ"ח
- 67 י. ר' יוסף שאול נתנזון – תר"ב
- 68 יא. ר' ישראל בן יוסף בנימין – תר"ז
- 69 יב. ר' משה רישר – תר"ך-תרכ"ו
- 71 יג. ר' אברהם רוזאניס – תרכ"ז
- 71 יד. רבני טבריה – תרכ"ט
- 75 טו. ר' יצחק שטרנהארץ – תרכ"ט
- 76 טז. ר' יוסף חיים מבגדד – תרכ"ט
- 78 יז. ר' שמואל הלר – תרל"ג
- 79 יח. ר' מנחם מנדל רובין – תרמ"ט
- 80 יט. אדמור"י סדיגורה – תרנ"ג
- 81 כ. אסון מירון – תרע"א
- 82 כא. מלחמת העולם הראשונה – תרע"ד-תרע"ח
- 82 כב. יוסף ברסלבסקי – תרצ"ד
- 84 כג. ר' יוסף הגלילי – תרצ"ה
- 84 כד. ר' ישעיה אשר זליג מרלגיות – תרצ"ה-תש"א
- 86 כה. חיבור חצר רשב"י לרשת החשמל הארצית – לאחר תש"י

89 פרק ה: סיכום

91 נספח: מערת הלל בשנות הית"ק-ת"ר

פתיחה

מנהג השמחה בל"ג בעומר במירון, על קברו של ר' שמעון בר יוחאי, קיים כבר דורות רבים. מתי נוסד ולשם מה? כיצד התפתח ועבר מדור לדור? מה בדיוק נעשה שם ומה לא? על כך ועוד במאמר שלפנינו. תובא סקירה היסטורית מפורטת והשתלשלות כרונולוגית של מה שהתרחש שם במשך מאות שנים: החל משלהי האלף החמישי ועד שנות ה-20 לאלף הנוכחי – תקופה של קרוב לשמונה מאות שנה. כמו כן יובאו מספר דיונים הכוללים ניתוח מקורות והסקת מסקנות.

בסוגיה זו כבר עסקו חוקרים אחדים, בפרט יוסף ברסלבסקי, אברהם יערי ומאיר בניהו.¹ חלק מהמקורות שהובאו להלן כבר הובאו בדבריהם. הם העלו, איש איש בדרכו, הצעות שונות בנוגע להתפתחות המנהג. במאמר זה ערכתי בדיקה חוזרת ומקיפה של המקורות, עם הבאת הרבה מידע רלוונטי נוסף; בתוך כך אציע דרך חדשה באיזה אופן התייסד המנהג וכיצד התפתח במהלך הדורות.

ספרות המסעות הענפה, איגרות העולים לארץ ישראל ומכתבי המבקרים בה, שימרו בידינו תיעודים רבים ומגוונים של מסורות שרווחו בארץ ישראל, ושל מציאות בשטח ממה שהתרחש בה במשך מאות שנים. כל אלו מהווים יסוד חשוב למחקרי ארץ ישראל בכלל, וכך גם בנוגע למאמר הנוכחי. השיר והשבח לחי עולמים שעורני וסייעני מהחל ועד כלה.

¹ י' ברסלבסקי, לחקר ארצנו – עבר ושרידים, תל אביב תשי"ד, עמ' 342-352; א' יערי, 'תולדות ההילולא במירון', תרביץ, לא (תשכ"ב), עמ' 72-101; מ' בניהו, 'הנהגות מקובלי צפת במירון', ספונות, ו (תשכ"ב), עמ' ט-לד.

פרק א

מנהג אשכנזי קדום לשמחה בל"ג בעומר

א. מנהג וטעמו

מנהגי האבלות בימי ספירת העומר מופיעים בטור, בבית יוסף ובשולחן ערוך.² האבלות היא על מות תלמידי ר' עקיבא שאירע בתקופה זו, כאמור במסכת יבמות (סד ע"ב): 'וכולם מתו מפסח ועד עצרת'. במקורות שלעיל מוזכרת דעה שביום ל"ג בעומר פסקו התלמידים מלמות, ומשום כך ביום זה נפסקים מנהגי האבלות; דעה אחרת סוברת שביום ל"ד בעומר פסקו מלמות, ואז נפסקים מנהגי האבלות.

באשכנז הקדומה נקטו כדעה הראשונה, ומעבר להפסקת מנהגי האבלות בל"ג בעומר הוסיפו ונהגו גם שמחה ביום זה. שמחה זו קשורה גם כן בהפסקת מיתת התלמידים. בשם מהרי"ל נמסר, שמיתת התלמידים בתקופה שבין פסח לעצרת היתה רק במשך שלושים ושניים ימים, ללא ימי חג הפסח, ללא שבתות וללא ימי ראש חודש אייר וסיוון, 'נמצא דלא מתו רק ל"ב ימים, לכן כשכלו אותן ל"ב ימים שמתו עושין למחרתן שמחה לזכר'.³ כלומר, מיתת התלמידים אכן נפרשה על פני כל התקופה שמפסח ועד עצרת, אבל רק במשך שלושים ושניים ימים מתוכם. לכן נוהגים שמחה ביום ל"ג בעומר, על מנת לציין את סך שלושים ושניים הימים.

אולם זמן רב לפני מהרי"ל, ר' אברהם חילדיק הסביר את השמחה בל"ג בעומר באופן שונה:⁴

ואין רגילים לעשות שמחות ולא נישואין מראש חודש אייר עד ל"ג בעומר, כי בל"ג בעומר נעצרה המגיפה שהיתה בתלמידי ר' עקיבא ועשו אותו היום יום טוב. י"ח אייר הוא ל"ג בעומר, וביום שנופל בו

² אורח חיים, סי' תצג.

³ ספר מהרי"ל – מנהגים, דיני הימים שבין פסח לשבועות, סעיף ז, מהד' ש"י שפיצר (מכון ירושלים), ירושלים תשמ"ט, עמ' קנז-קנז.

⁴ ספר המנהגים לר' אברהם חילדיק (בתוך: ספר המנהגים לרבינו אברהם קלויזנר, מהד' ש"י שפיצר [מכון ירושלים], ירושלים תשס"ו), עמ' רלד-רלה.

פורים יהיה ל"ג בעומר, וסימן פל"ג [=פורים, ל"ג]. ויש שאין נופלין בו בתחנון.

לדבריו, מנהג ה'יום טוב' בל"ג בעומר הוא משום שביום זה נעצרה המגפה. הסבר זה טעון ביאור: הרי בתלמוד (יבמות, שם) נאמר שכל התלמידים מתו, אם כן מה מקום לשמחה ב'עצירת המגפה' לאחר שכל המיועדים למות מתו? הרי אף אחד לא ניצל? ראה להלן.

ב. כיצד שמחים?

כיצד היתה מתבצעת בפועל שמחה זו? בדברי ר' אברהם חילדיק ראינו ש'יש שאין נופלין בו בתחנון'. כך כתבו גם יתר גדולי אשכנז: מהר"ם מרוטנבורג,⁵ מהרי"ל⁶ ור' יצחק אייזיק טירנא⁷ (יש מעט הבדלים ביניהם באופן המדויק של אי אמירת התחנון: האם כל היום, או רק בשחרית, והאם גם ביום שלפניו). עוד ראינו בדברי ר' אברהם חילדיק שישנה השוואה בין פורים לל"ג בעומר. הוא רמז בזה על סעודה שהיתה מתקיימת בל"ג בעומר. סעודה זו הוזכרה גם בדברי מהרי"ל,⁸ אשר אף פסק שהיא סעודת מצווה,⁹ מאחר שהיתה נעשית בחסות תלמידי חכמים. מנהג נוסף, מעניין, אנו מוצאים בדברי תלמיד מהרי"ל על אופן השמחה ביום זה: 'ואני המלקט לקוטי בתר לקוטי, ראיתי מעשה שהיה רץ בנו של שמש העיר בל"ג בעומר עם הבחורים לשמוח עמהן, ונפל ריב בינו ובין הח"ר לעמלין...'¹⁰ הווי אומר, הבחורים היו מקיימים 'ריצות שמחה' בל"ג בעומר.

גם הרמ"א, שהיה ממוצא אשכנזי, כתב בספרו 'דרכי משה' על הטור: 'והמנהג פשוט להסתפר ביום ל"ג, ומרבים בו משתה ושמחה קצת...'¹¹ כוונתו לסעודה שהיתה מתקיימת בל"ג בעומר. מקור המילים 'משתה ושמחה' הוא במגילת אסתר כידוע,¹² בהקשר לפורים, והגדרה זו מתאימה עם דברי ר' אברהם חילדיק שישנו קשר בין פורים לל"ג בעומר. בהגהת הרמ"א על 'שולחן ערוך' נכתב בנוסח קצת שונה: 'מסתפרין ביום ל"ג,

⁵ מנהגים דבי מהר"ם ב"ר ברוך מרוטנבורג, מהד' י"ש אלפנביין, ניו יורק תרצ"ח, עמ' 3.

⁶ לעיל, הערה 3.

⁷ ספר המנהגים לרבינו אייזיק טירנא, מנהגי אייר, מהד' ש"י שפיצר (מכון ירושלים), ירושלים תשל"ט, עמ' 50.

⁸ לעיל, הערה 3, הלכות סעודה, סעיף ג, עמ' תנח.

⁹ שו"ת מהרי"ל החדשות, ירושלים תשל"ז (מכון ירושלים), סי' קד, עמ' קכה.

¹⁰ לעיל, הערה 3, ליקוטים שבסוף הספר, עמ' תרכב, סעיף מד.

¹¹ אורח חיים, סי' תצג, אות א.

¹² אסתר, ט, יז.

ומרבים בו קצת שמחה, ואין אומרים בו תחנון.¹³ לא מוזכר כאן משתה או סעודה. אולם ברור שבשני המקומות כוונת הרמ"א אחת היא, כלומר 'קצת שמחה' על ידי סעודה כלשהי, וילמד סתום מן המפורש.

ג. תמיהה ויישובה

ה'פרי חדש' תמה על דברי הרמ"א שנוהגים שמחה ביום זה: 'יש לדקדק בשמחה זו למה, ואי משום שפסקו מלמות, מה בכך, הרי לא נשארו אחד מהם, וכולם מתו, ומה טיבה של שמחה זו? ואפשר שהשמחה היא על אותם תלמידים שהוסיף אחר כך רבי עקיבא שלא מתו כאלו'.¹⁴ תמיהה זו כבר הוזכרה לעיל על דברי ר' אברהם חילדיק. על כל פנים, גם תירוצו של הפרי חדש אינו ברור כל הצורך: מה זאת אומרת ששמחים על כך ששאר התלמידים שהוסיף ר' עקיבא 'לא מתו כאלו'? למה שהם ימותו כאלו? הרי המתים מתו בחטאם על ש'לא נהגו כבוד זה לזה' (יבמות, שם), אבל התלמידים החדשים לא היו בכלל עוון זה? בפרט שבתלמוד נאמר כי אחר מות התלמידים 'היה העולם שמם [רש"י: שנשתכחה תורה], עד שבא ר' עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם'. משמע שהיה פער של תקופה מסוימת בין מות התלמידים לבין גיבוש הקבוצה החדשה; ומה הקשר בין שתי הקבוצות עד שיש לשמוח על כך שהחדשים 'לא מתו כאלו'? נראה להציע הסבר אחר: השמחה בל"ג בעומר היא על כך שביום זה, מיד עם סיום מות כל תלמידיו, ר' עקיבא התפנה להמשיך הלאה בעשייה החיובית, והוא קיבל את ההחלטה לכונן את ישיבתו מחדש. יש להניח שלזה התכוונו ר' אברהם חילדיק והרמ"א.

ד. סיכום

מנהג אשכנזי קדום, עוד מתקופת הראשונים ואילך, שביום ל"ג בעומר, מעבר להפסקת מנהגי האבלות, נוהגים גם משתה ושמחה קצת ולא אומרים תחנון. שני טעמים נאמרו בזה: (א) להורות שסך ימי מיתת תלמידי ר' עקיבא היה שלושים ושניים; (ב) משום שביום זה הונחה אבן הפינה ליסוד ישיבתו של ר' עקיבא מחדש.

מתי וכיצד השפיע מנהג זה על תושבי ארץ ישראל, עד שעל פיו התגבש לו מנהג השמחה בל"ג בעומר במירון? על כך בפרקים הבאים.

¹³ אורח חיים, שם, סעיף ב.

¹⁴ פרי חדש, אורח חיים, סי' תצג, אות ב.

פרק ב

'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

א. המערה

במורד הר מירון, סמוך למתחם קברו של ר' שמעון בר יוחאי, לצד מערב דרום, שוכנת מערת קבורה רחבת ידיים. מעל פתח המערה מתנוסס כיום שלט חדש המכריז:

מערת

הלל הזקן

פה טמונים הלל הזקן, אשתו

ותלמידיו

לאחרונה, סודרה גישה אל תוך המערה, הותקנה בה תאורה חשמלית והיא פתוחה לציבור. הכניסה למערה עוברת דרך חדר מבוא, שבקצהו פתח נמוך מעט בו נכנסים אל תוך המערה. בחדר המבוא ובמערה כאחד ישנם ארבעה כוכים גדולים מצד מימין, אחד בחדר המבוא ושלושה בתוך המערה. וכן ארבעה כוכים גדולים מצד שמאל, אחד בחדר המבוא ושלושה בתוך המערה. ביחד שמונה כוכים. בתוך כל כוך מונחות שלוש מצבות אבן לאורך הכרך, ומצבה אחת בעומק הכרך לרוחבו (כיום כל המצבות הללו צבועות בכחול). ביחד שלושים ושתיים מצבות. ניתן לזהות מצבות עקורות ממקומן או שבורות ומנותצות. אלו מעשיהם של שודדי קברים מימי קדם, שחיפשו חפצים יקרי ערך שהוטמנו בקברים.¹⁵ מבין החריצים והשברים ניתן להבחין בבורות הקבורה עצמם, החצובים בסלע, מתחת למצבות הכבדות. כלומר שלושים ושניים בורות תחת שלושים ושתיים המצבות. במרכזו של הכותל הפנימי שבמערה קיים פתח רחב המוביל למעין חדר פנימי נוסף, אשר בריצפת הסלע שלו חצובים חמישה בורות נוספים (ללא מצבות מעליהם). בכל המתחם כולו ישנם ביחד שלושים ושבעה בורות.

¹⁵ ד' וילנאי, מצבות קודש בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' רצב, פסקה דרך פתח.

סלע המערה עשוי מאבן גיר החדיר למים. מי הגשמים היורדים על ההר מחלחלים אל מעבה האדמה, ומשם מחלחלים דרך סלע הגיר אל תוך המערה. כיום, שהמערה מוארת באור החשמל, ניתן לזהות נקבים זעירים בנקודות שונות על כותלי המערה, דרכם חודרים קילוחי מים דקים. המים החודרים דרך כותלי המערה ממלאים את הבורות השונים שבה. בזמנים מסוימים המים מתרבים ושלוליות מים נוספות ניקוות על ריצפת המערה. כמות המים משתנה לפי עונות השנה ולפי כמות המשקעים שירדה באותה שנה על ההר.¹⁶

מסורת קדומה ייחסה מערה זו למקום קבורתם של הלל ושמאי ותלמידיהם, וכך עבר מדור לדור במשך שנים רבות. משום מה, בשלב מאוחר יחסית התהוותה מסורת חדשה שייחסה מערה זו רק להלל ולתלמידיו, על כך להלן. באותם זמנים מקור המים שבמערה לא היה ידוע. רבים סברו שהבורות היו מתמלאים מאליהם, ללא חיבור למקור נביעה כלשהו, והדבר היווה פלא. בעקבות 'מופת' זה רווחה הדעה כי המקום מסוגל לתפילה ולישועה. סיפורי המופת התגברו ונמסר כי בעקבות התפילות המים היו פורצים מהמערה. המקום הפך מוקד לעלייה לרגל כסגולה לתפילות ולישועות. הזמן העיקרי לעלייה זו היה ביום 'פסח שני' – י"ד או ט"ו באייר. נמסר שבתקופה זו המים היו מתרבים, ובשל כך ביום זה התקיימה עלייה גדולה לשם, של יהודים וגוים, שבאו מארץ ישראל ומחוזה לה. היהודים היו מרבים בתפילות, בשירים ובזמירות, וכולם היו ממתנינים לפלאי המים. עם השנים, מעמדי התפילות התרחבו גם כן לקברו של ר' שמעון בר יוחאי השוכן לא הרחק משם. בשלב מאוחר יותר, העלייה הקבועה לשם ביום פסח שני לבשה אופי של טקס חגיגי, מעין שיירה של שמחה והודאה, שכללה השתטחות על כל קברי הצדיקים שבמירון. בדברים הבאים יוצגו כל העדויות והידיעות הקשורות בעניין זה בסדר כרונולוגי.¹⁷

¹⁶ ביקרתי במערה ביום חמישי כ"ט בניסן תשפ"ג (20/04/23); הבורות השונים היו מלאים מים; ריצפת המערה היתה רטובה מאוד, וניקו בה שלוליות נוספות; ניצפו קילוחי מים דקים במקומות אחדים על כותלי המערה. שוב ביקרתי במערה ביום ראשון ח' בסיוון תשפ"ג (28/05/23); הבורות הכילו מים; אולם הריצפה והשלוליות שבה כמעט יבשו לגמרי; רוב קילוחי המים שבכותלי המערה כבר לא היו פעילים בעונה זו והם יבשו בנקודה אחת עדיין זוהתה לחלוחית בכותל המערה. שוב ביקרתי במערה ביום שלישי כ"ט בתמוז תשפ"ג (18/07/23); הבורות הכילו מים, אולם הריצפה והכותלים יבשו לגמרי.

¹⁷ מובאה אחת לא כללתי בתיעודים שלהלן: תיאורו של ר' יעקב בן נתנאל הכהן, שביקר בארץ במאה השנים עשרה (כפי שהסיק ר' פראוור, תולדות היהודים בממלכת הצלבנים, ירושלים תשס"א, עמ' 187, ליד הערה 41 ובהערה). קונטרס מסעותיו, סופח לספר 'סבוב הרב רבי פתחיה', מהד' א' גרינהוט, ירושלים תרס"ח, מספור שני עמ' 1-14. נראה

מדובר על תקופה של כשלוש מאות וחמישים שנה, החל משלהי האלף החמישי עד שנות הרי"ש המאוחרות לאלף הנוכחי. המערה שוכנת באמצע ההר, סמוך למתחם קבר רשב"י, ומעליה מתנשאות לגובה רב פסגות הרי מירון. משום כך יש שראוה כשייכת לחלק התחתני של ההר ויש שראוה כשייכת לחלק העילי.

ב. ר' בנימין מטודלה – ד'תתק"ל

ר' בנימין מטודלה יצא מביתו שבספרד למסע ארוך, בין היתר לעבר המזרח, והוא ביקר גם בארץ ישראל בשנת ד' אלפים תתק"ל.¹⁸ חזר לספרד בשנת תתקל"ג, ובאמתחתו ספר שלם של תיעוד מסעותיו.¹⁹ הוא הראשון שמסר דברים קצרים על אודות המערה:²⁰

ומשם שלש פרסאות למירון... ושם מערה אחת בקרוב, ושם קברי הלל ושמאי, ושם עשרים קברים מתלמידים.

ר' בנימין לא מסר פרטים נוספים על אודות מופתי המים שהתרחשו במערה, כפי שיובא בתיעודים הבאים. ייתכן שבזמנו טרם הושם לב לזה, וכל העניין התחדש בשנים שלאחר מכן. על כל פנים נוכחנו שהוא ייחס מערה זו למקום קבורתם של הלל ושמאי ותלמידיהם.

ג. ר' פתחיה מרגנסבורג – ד'תתקל"ה-ד'תתקמ"ז

ר' פתחיה מרגנסבורג היה אחיו של ר' יצחק הלבן מתלמידי רבנו תם.²¹ יצא מביתו שבפראג למסע ארוך לעבר המזרח, ובין היתר ביקר גם בארץ ישראל.

שדבריו שם, עמ' 6, אינם מתארים את קבריהם של הלל ושמאי אלא את בית מדרשם. תיאור מערות הקבורה שבהמשך דבריו שם, נראה שאינו עוסק בהלל ושמאי, אלא בנקברים ש'אין ידועין אלא בנו של ישע' הנביא.

¹⁸ ראה פראוור (לעיל, הערה 17), עמ' 194-195.

¹⁹ כפי שכתב המעתיק בפתיחת ספרו של ר' בנימין (המצוין בהערה הבאה): 'והביא הספר הזה עמו בבואו לארץ קשטילה בשנת ד' תתקל"ג'.

²⁰ מסעות של ר' בנימין ז"ל, לונדון תרס"ז, עמ' כט-ל.

²¹ וכמו שנאמר בסוף ספר מסעותיו 'סבוב הרב רבי פתחיה מרעגנשפורג', מהד' א' גרינהוט, ירושלים תרס"ה, עמ' 86: 'תמו דברי הר' פתחיה אחיו של הרב רבי יצחק הלבן בעל התוספות, ושל הרב רבי נחמן מריגנשפורק זצ"ל'. על אודות ר' יצחק הלבן, ראה א"א אורבך, בעלי התוספות, מהדורה חמישית מורחבת – תשל"ו, עמ' 215-223.

מסעו התקיים בין השנים ד' אלפים תתקל"ה-תתקמ"ז.²² לאחר שר' פתחיה חזר לארצו, רשמי מסעותיו הועלו על הכתב, ככל הנראה בשלב ראשון על ידי ר' יהודה החסיד, ולאחר מכן על ידי עורך נוסף.²³ ר' פתחיה מוסר:²⁴

ובגליל התחתון יש מערה ובפנים היא רחבה וגבוהה, מצד אחד מערה של שמאי ותלמידיו ומצד אחד הלל ותלמידיו. ובאמצע המערה אבן שוקעת,²⁵ אבן גדולה חלולה כמו כוס, ונכנס בבית קיבולה כארבעים סאה ויותר. וכשבאין שם בני אדם הגונים יראו האבן מלאה מים יפים, וירחץ ידיו ומתפלל ויבקש מה שירצה. ואין האבן חלולה מתחת, כי אין באין המים מן הקרקע, אלא נעשה אם אדם הגון הוא. ואדם שאינו הגון לא יראה המים. ואם ישאבו מן האבן אלף כדי מים לא תהיה חסירה, אלא מלאה כהווייתו, ואין המים נובעים.

ר' פתחיה ייחס מערה זו למקום קבורתם של שמאי והלל ותלמידיהם. הוא מזכיר את המופת שהתרחש שם: המים היו מתמלאים מאליהם ללא מקור נביעה. כמו כן המבקר שם 'מתפלל ויבקש מה שירצה'.

ד. ר' שמואל בן ר' שמשון – ד'תתק"ע

כשניים-שלושה עשורים לאחר מכן אירעה עליית שלוש מאות הרבנים מצרפת, מאנגליה ומפרובאנס. בין העולים, בשנת תתק"ע, היה גם ר' יונתן הכהן מלונגיל הידוע בפירושו לרי"ף. אליו התלווה תלמידו – ר' שמואל בן ר' שמשון, שהעלה את רשמי המסע בארץ ישראל על הכתב.²⁶ הוא מוסר:²⁷

²² ראה פראוור (לעיל, הערה 17), עמ' 206-208. הקביעה מסתמכת על העובדה שר' פתחיה מזכיר את דמשק נשלטת ע"י מצרים; וא"כ הרי באוקטובר 1174 (חורף ד"א תתקל"ה) דמשק בירת סוריה נפלה בידי צאלח אלדין, שליט מצרים. מאידך, ר' פתחיה מתאר את בית לחם וירושלים כמי שנמצאות בידיים נוצריות; ממילא מסעו לא התקיים לאחר 1187 (תתקמ"ז), בה כבש צאלח אלדין את ירושלים מידי הצלבנים.

²³ ראה אצל פראוור (לעיל, הערה 17), עמ' 56-57.

²⁴ בספרו הנ"ל הערה 21, עמ' 31.

²⁵ ייתכן שהכוונה ל'שוקת', ומדובר בסלע שבריצפת החדר הפנימי בו חצובים חמישה בורות. ייתכן גם שהכוונה לשקע שנפער בריצפת המערה עקב ריבוי המים.

²⁶ מופיע בכת"י פרמה, פלטינה 2295 (די רוסי 563), דפים 117ב-120א. פורסם ב'אוצר טוב', ברלין תרל"ז-תרל"ח, עמ' 35-38. בפתיחת האיגרת כתב המעתיק (העתקתי מכתב היד): 'אילו הדברים ראויין להכתב ולהבין לידע מקום קברי אבותינו... על פי אדם אשר היה בארץ ישראל עם הרב ר' יונתן כהן מלונגיל [!], וישמו ר' שמואל בר שמשון שהלך עמו בארץ גשן... וזה היה בשנת תתק"ע'. מכאן ואילך מופיע העתק מכתבו של ר' שמואל. בחתימתו: 'שמואל ב"ר שמשון הבא מירושלים ומן הגליל בשנת תתק"ע'.

²⁷ בכתב היד: דף 119א-ב; בנדרס: עמ' 37. העתקתי מכתב היד.

משם עלינו לכפר מוריון [=מירון]... מצאנו בית מדרשו של ר' שמעון בן יוחי, והוא מרובע, ונקבר בתוכו, ור' אלעזר בנו עמו... ולמטה מן ההר מצאנו קברי הילל ושמאי, ושם ל"ו קברים... יש בו ר' כיורים. והתפללנו שם. ומצאנו שם אשר על יד הימין, הראשון מלא מים, והשני יבש ואין בו מים, והשלישי מלא מים. ושל שמאל, מצד אחד, האחד חציו מלא מים, והאחד כולו מלא מים. ועל אולם בתווך ד' ומצד אחד ג' ומצד אחד ג', ובכל אולם יש ג' קברים, ולמעלה מצד אחד מן הארונות הקרובים לכיורים, האחד מלא מים, והאחד חסר מימיו. וצוה ראש הגולה והדליקו נר של שעה, לחפש ולראות מהיכן מוצא המים לבוא אל הכיורים, ולא מצאנו. ושפכנו מן המים הרבה ארצה ולא חסרו ולא נגרעו כלל. ואותם המים מתוקים מדבש, ודבר מופלא הוא מאד.

גם לדברי כותב זה במערה שוכנים 'קברי הלל ושמאי'. ייתכן שהאמור 'ושם ל"ו קברים' הוא טעות סופר ויש לומר 'ושם ל"ו קברים', ראה לעיל (סעיף א). גם יתר תיאוריו אינם ברורים כל הצורך, אך כוונת דיווחו שחלק מהבורות היו מלאים מים וחלק לא. לדבריו, הבורות היו מתמלאים מים באורח פלא ללא שנמצא להם מקור נביעה.

ה. ר' מנחם בן פרץ החברוני – ד'תתקע"ה

איגרת מסע מאת ר' מנחם בן פרץ החברוני מצויה בכתב יד,²⁸ והיא פורסמה בדפוס.²⁹ בנוגע לאשמת זיוף חמורה שטפלו עליו, אלחנן ריינר בירר שהדברים חסרי שחר.³⁰ הכותב מוסר שהוא שהה בגליל בשנת תתקע"ה.³¹ עוד מוסר:³²

ומשם הלכתי (למידור) [למירון] עיר אחת בגליל. ושם ראיתי מערה אחת, מערה נאה ויפה מאד, ונכנסתי בתוך המערה, וראיתי קברי בית שמאי ובית הלל ותלמידיהם, אותם אשר היו תלמידיהם בחייהם, והתפללתי לשם.

²⁸ כת"י אוקספורד, בודליאנה 135 (נויבאואר 1466), דפים א361-א363.

²⁹ ע"י א"מ לונץ, המעמר, ג, ירושלים תרס"ח, עמ' 36-42.

³⁰ א' ריינר, 'חיבור מסע וגורלו: מנחם החברוני ו"מכתב" המסע שלו', זמנים, גיליון 134-133 (2016), עמ' 32-46.

³¹ ראה בנדפס, עמ' 38.

³² בנדפס, שם.

גם לפי תיעוד זה במערה קבורים יחד בית שמאי ובית הלל. עניין המים לא הוזכר כאן.

ו. ר' יעקב השליח – לפני י"ז

ר' יחיאל מפריס, עזב בשנת י"ז את ביתו ואת ישיבתו שבפריס ויצא למסע בספינה לכיוון ארץ ישראל.³³ אולם דבר מה השתבש בדרך והוא שב על עקבותיו אל ביתו שבפריס. נפטר כעבור שנים אחדות, בשנת כ' או כ"ד.³⁴ לפני שנת י"ז, כאשר עוד כיהן כראש ישיבה גדול בפריס, שלח שליח מטעמו – ר' יעקב שמו, לארץ ישראל, על מנת לגייס כספים לישיבתו. השליח חזר ובידו רשימת קברים שבארץ ישראל.³⁵ הוא מוסר:³⁶

במרון... ובמערה בית שמאי ובית הלל ותלמידיהם.

גם כאן נאמר שבמערה קבורים יחד שמאי והלל ותלמידיהם. עניין המים לא הוזכר כאן.

ז. ר' דוד הנגיד – מ"ה

ר' דוד מיימוני, נכדו של הרמב"ם, נולד בשנת ד' אלפים תתקע"ג ונפטר בראש חודש אלול ה' אלפים ס'.³⁷ חי במצרים וכיהן שם עשרות שנים במשרת ה'נגיד', הוא ראש היהודים מטעם השלטון המוסלמי. בשלהי שנת מ"ה, ככל הנראה אירעה הלשנה כלשהי על ר' דוד, והוא הודח ממשרת

³³ כפי שמסר ר' אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, פרק ו (במהד' ירושלים תשנ"ט [הוצאת בית המדרש להלכה בהתישבות] עמ' ק-קא): 'מה"ר ברוך ז"ל... אמר אלי בירושלם, כשהבאתי אליו זה הספר לעבור עליו ולהגיהו, שרבינו יחיאל דפריש ז"ל אמר לבא לירושלם, והוא בשנת שבע עשרה לאלף השישי, ושיקריב קרבנות בזמן הזה'.

³⁴ בירור מקיף בעניין ניסיונו הכושל של ר' יחיאל לעלות ארצה, חזרתו לפריס, ושנת פטירתו, ראה אצל ש' עמנואל, עטרת זקנים: עיון מחודש בתולדותיהם של חכמים, ירושלים תשפ"א, עמ' 45-75.

³⁵ כת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 312, דף 235ב: (פורסם ע"י א"מ לונץ, המעמר, ג, ירושלים תר"ף, עמ' 51): 'אלה סימני כתבי הקברות שבארץ ישראל, אשר הביאם ר' יעקב שליח נאמן מהרב ר' יחיאל מפאריש, אשר יש לו בישיבתו שלש מאות תלמידים יצ"ו. והלך ובא ר' יעקב הנ"ל בכל גלילי ארץ ישראל ובעכו ובכל שאר מקומות להוליך נדבה גדולה למדרש הגדול דפאריש יע"א'.

³⁶ בכתב היד: דף 236א; בנדפס: עמ' 52.

³⁷ ראה דיון רחב בזה והסקת מסקנות: א' שטראוס, תולדות היהודים במצרים וסוריה תחת שלטון הממלוכים, ירושלים תש"ד, עמ' 117-120.

הנגידות ואף נאלץ לברוח ארצה לעכו.³⁸ בשלב זה הוא ביקר במערת הלל ושמאי, התפלל שם, ולפי המסופר התרחש לו פלא כלשהו הקשור במים. תיאור קצר מאוד של המאורע העתיק ר' אברהם זכות ב'ספר יוחסין' ממקור בלתי ידוע:³⁹

ובימי הרשב"א היה ר' אברהם ור' שלמה בני הנגיד ר' דוד בן בנו של הרמב"ם ז"ל. והיה הנגיד ר' דוד מתפלל במערת הלל ושמאי, ויצאו מים קרים, ואז החרים למלשינים. וביום ההוא מתו ת"ק מלשינים בארץ מצרים, ולשני חדשים להלן נשיהם ובניהם נעקרו מן העולם.

גם לפי תיאור זה מדובר ב'מערת הלל ושמאי'. ר' דוד נשא שם תפילה, ובעקבות כך 'יצאו מים קרים, ואז החרים למלשינים'. יציאת המים היוותה סימן לשעת רצון בה היה ניתן לפעול בכוח החרם.

ח. 'תוצאות ארץ ישראל' – לפני נ"א

שנות לידתו ופטירתו של הרמב"ן אינן ידועות.⁴⁰ גם זמן עלייתו המדויק ארצה והגעתו לירושלים אינו ברור לגמרי, רק ידוע שהדבר אירע בט' באלול שנת כ"ז או שנת כ"ח.⁴¹ בשלב כלשהו לאחר מכן הוא נפטר בארץ ישראל. החיבור 'תוצאות ארץ ישראל', שמקובל כי נכתב על ידי תלמידו של הרמב"ן⁴² – שלמד אצלו עוד בספרד ולאחר מכן עלה לארץ⁴³ – מתאר את מסעותיו של הכותב בארץ ישראל.⁴⁴ בתוך דבריו נאמר: 'בתחנית הר הכרמל שם קבורת... ומורי הרב ר' משה ב"ר נחמן מגירונא ז'צ'ק'ל'.'⁴⁵ מכאן

³⁸ על אודות פרשה זו, ראה אצל שטראוס שם, עמ' 130-131. התאריך הנקוב שם, בו התמנה הנגיד הערבי – שיך אל מהד'ב – תחת ר' דוד, הינו: 13 ליוני 1285. כלומר ה' בתמוז מ"ה.

³⁹ מהד' פיליפובסקי, לונדון תרי"ז, עמ' 219.

⁴⁰ ראה אצל עמנואל (לעיל, הערה 34), עמ' 125-141.

⁴¹ הגרסאות הקדומות בעניין זה חלוקות, ראה אצל עמנואל שם, עמ' 126-130.

⁴² ע"פ אזכורו את הרמב"ן בתואר 'מורי' (כפי שיובא מיד). אולם לדעת א' ריינר, 'רישומה של מסורת המקומות הקדושים בארץ ישראל', בתוך: י' בן אריה וא' ריינר (עורכים), וזאת ליהודה – מחקרים בתולדות ארץ ישראל ויישובה, ירושלים תשס"ג, עמ' 339-342, המחבר אינו אלא חכם צרפתי. התואר 'מורי' שהוענק על ידו לרמב"ן אינו אלא שיבוש הסופר.

⁴³ ראה פראוור (לעיל, הערה 17), עמ' 229.

⁴⁴ פורסם ע"י ש' אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תש"ו, עמ' 74-90.

⁴⁵ שם, עמ' 76-77.

שהחיבור נכתב לאחר פטירת הרמב"ן. הדעה המקובלת כיום על פי נימוקים מוצקים שאין לאחר את כתיבתו משנת נ"א.⁴⁶ הכותב מוסר:⁴⁷

(במכון) [במרון] שם מערה לשמאי והלל ותלמידיהם, סך כולם שלשים ושנים. שם מתקבצין כל ישראל והישמעאלים בפסח שני, וישראל מתפללים שם, ואומרים שם מזמורים. וכשהם [רואים] יוצאים מים בתוך המערה כולם שמחים, כי הוא סימן שתתברך השנה. והרבה פעמים שלא נמצאו שם מים, ובעת תפלתם היו נראים המים כהרף עין. ושם ר' שמעון בן יוחאי, ועליו ציון נאה, וסמוך לו ר' אלעזר בנו, אומרים כי שם היה מדרשו של ר' שמעון בן יוחאי.

גם לפי כותב זה מדובר במערת 'שמאי והלל ותלמידיהם', והוא נוקב במפורש במספר שלושים ושניים הקברים (ראה לעיל, סעיף א). בשלב זה כבר מתוארת התכנסות גדולה במערה מידי פסח שני על ידי יהודים וגוים. הסיבה לבחירת תאריך זה תתברר להלן. המעמד נשא אופי של תפילות ואמירת מזמורים, תוך ציפייה דרוכה לנפלאות הקשורות בנביעת המים, נביעה המהווה סימן ברכה.

ט. ר' אשתורי הפרחי – פ"ב

ר' אשתורי הפרחי בעל ספר 'כפתור ופרח' עלה לארץ ישראל,⁴⁸ ישב בה שבע שנים,⁴⁹ ובשנת פ"ב – בעודו בארץ – עסק בכתיבת ספרו.⁵⁰ בדבריו נאמר:⁵¹

והם היום שניהם [=רשב"י ובנו] במרון, במקום מיוחס לבית המדרש של ר' שמעון בן יוחאי, למעלה ממערת הלל ושמאי.

גם לפי תיעוד זה הלל ושמאי קבורים יחד במערה שבמרון. עניין המים לא הוזכר כאן.

⁴⁶ ראה פראוור (לעיל, הערה 17), עמ' 228-229.

⁴⁷ עמ' 82-83.

⁴⁸ בהקדמת ספרו: '...מנוחה לא מצאתי, עד כי הביאני חדריו המלך שהשלום שלו, משבי לארץ הצבי, ארצו הקדושה לישוב בצל'.

⁴⁹ כדבריו בספרו, פרק יא (במהד' ירושלים תשנ"ט [הוצאת בית המדרש להלכה בהתישבות] עמ' נב): 'הן הייתי כשני שנים בגליל דורש וחוקר, ועוד חמש שנים בשאר ארצות השבטים, לא מנעתי עצמי שעה אחת מרגל את הארץ'.

⁵⁰ שם, פרק נא (במהד' הנ"ל, עמ' רז): 'אם כן שנת ה' אלפים ופ"ב ליצירה... אנו לפי הרמב"ם בשנת השמטה עצמה'.

⁵¹ שם, פרק יא (במהד' הנ"ל, עמ' נט).

י. המלומד המוסלמי אלד'משקי – י"ז-פ"ז

שמש אלדין מוחמד אלד'משקי, נולד בדמשק בשנת ט"ז או י"ז. בשלב מסוים היגר לצפת והשתקע בה. מילא מספר תפקידים באזור צפת: שיח', משנה לקאדי ועוד. מת בצפת בשנת פ"ז.⁵² כתב חיבור גיאוגרפי בערבית העוסק בצפת ובסביבותיה, והוא תורגם לאנגלית ולגרמנית. אברהם יערי הציג את הקטע הבא מתורגם לעברית:⁵³

במירון מערה, ובה ארונות, והיא יבשה כל השנה, אין בה טיפת מים. ובבוא מועד השנה, ונאספו אליה יהודים מארצות רחוקות וקרובות, ופלחים וכיוצא בהם, ועשו שם כל אותו היום בתוכה ומחוצה לה, והיא יבשה. והנה בטרם ידעו דבר, וראו פתאום את המים יוצאים מתוך הארונות, ניקווים במערה משך שעה או שעתים ופוסקים שוב. ואותו יום יום חג הוא ליהודים, ונשאו עמהם את המים אל ארצותיהם הרחוקות והקרובות, ביבשה ובים, וקראו להם מי מרון.

הכותב המוסלמי אינו מזכיר את הלל ושמאי מחוסר עניין וידיעה, אך אין ספק שכוונתו למערה זו בה התרחשו פלאי המים. גם לדבריו, התקיים שם יום התכנסות גדולה של יהודים וגוים המצפים לנביעת המים. יום זה 'יום חג הוא ליהודים'. לאור כלל העדויות שלעיל ושלחלן אין ספק שכוונתו גם כן ליום פסח שני.

יא. המלומד המוסלמי אלע'ת'מאני – ע"ז-קל"ח

שמש אלדין מוחמד אלחסיני אלע'ת'מאני, נולד ככל הנראה בצפת. לידתו אירעה בשנת ע"ז. שימש בצפת כקאדי וכח'אטיב (דרשן), וככל הנראה מת בצפת בשנת קל"ח או מעט לאחר מכן.⁵⁴ ספרו 'תאריח' צפד' (תולדות צפת) נכתב בערבית ותורגם לאנגלית ולגרמנית. אברהם יערי הציג את הקטע הבא מתורגם לעברית:⁵⁵

ובמחוז הזה יש כפר בשם מירון, ושם יש כוכים ובורות בתוך המערה שבה מחלחלים המים לאט לאט. אך ביום מסוים בשנה, והוא מחצית

⁵² על אודות אלד'משקי ופרטי חייו, ראה א' אמיר, 'חיייהם הדתיים של המוסלמים באזור צפת במאות השלוש-עשרה-הארבע-עשרה על פי מקור חדשישן', קתדרה, 156 (תשע"ה), עמ' 53-54, ליד הערות 87-92, ובספרות הרשומה שם בהערות.

⁵³ א' יערי (לעיל, הערה 1), עמ' 75.

⁵⁴ על אודות אלע'ת'מאני ופרטי חייו, ראה אצל אמיר (לעיל, הערה 52), עמ' 49, ליד הערות 56-57, ובספרות הרשומה שם בהערות.

⁵⁵ יערי (לעיל, הערה 1), עמ' 75.

אייר של היהודים, מתאספים בה יהודים רבים מן הארצות הקרובות והרחוקות, ומבלים מסביב למקום הזה במשך כל היום. והמים מחלחלים ביום הזה יותר מן הרגיל, והיהודים מביאים מן המים האלו לארצות הרחוקות.

גם כותב מוסלמי זה אינו מזכיר את הלל ושמאי, אך אין ספק שכוונתו למערה זו. הכותב ידע מה מקור המים: 'שבה מחלחלים המים לאט לאט'. הסבר ראלי זה היה ידוע לכולם בתקופות מאוחרות יותר, ראה להלן בנספח. גם כותב זה מזכיר את ההתכנסות הגדולה ב'מחצית אייר של היהודים', הוא יום פסח שני, וזאת מפני ש'המים מחלחלים ביום זה יותר מן הרגיל'. למי הגשמים שהצטברו במהלך החורף במעבה האדמה לקח פרק זמן מסוים עד שנספגו היטב בסלעי הגיר ויכלו לחלחל במידה מספקת אל תוך המערה (כיום המים מקדימים לבוא,⁵⁶ מאחר וסלעי הגיר שבבטן האדמה כבר התמוססו במידה רבה).

יב. 'ציוני קברים בארץ ישראל' – ק"ס-ר"ס

'ציוני קברים בארץ ישראל' פורסם מתוך כתב יד על ידי זוהר עמר.⁵⁷ שם מחברו וזמנו המדויק אינם ידועים. על פי היבטים שונים קבע עמר כי אין לאחר מהמאה החמש עשרה, וייתכן שהוא אף התחבר במאה הארבע עשרה או בשלהי המאה השלוש עשרה.⁵⁸ כך נמסר שם:⁵⁹

מרון, סמוך לכפר בין הכרמים קבר ר' יוסי בן קסמא ז"ל... ולמעלה בהר קרוב לכפר מדרש נאה וגדול לר' שמעון בן יוחאי ובנו ר' אלעזר ז"ל... ולמטה מהם בתחתית ההר על פני הבקעה שלפני מרון המושכת עין טובה מערה למאד חקוקה בסלע⁶⁰... ובתוך המערה ההיא לב מצבות מאבן שיש וארוניותיהם חקוקים בסלע... שם שמאי והלל ישנים ותלמידיהם... [ושם מתקבצים קהל גדול בזמן פסח שני, שהוא מחצי אייר, מכל קצוי הארצות, ואומרים שמה דברי תחנונים ותפלות ושירים ותישבחות ותחינות הבצרות,⁶¹ שאין מים

⁵⁶ ראה לעיל, הערה 16.

⁵⁷ ד' עמר, 'ציוני קברים בארץ ישראל', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר יד (כד) (תשנ"ח), עמ' 294-277.

⁵⁸ שם, עמ' 278.

⁵⁹ שם, עמ' 289-290.

⁶⁰ משפט משובש. הכוונה לתאר מערה גדולה חקוקה בסלע.

⁶¹ תפצרות (ירמיה, יד, א).

בתוך המערה. אחר מסיימים תפילתם ברוח נשברה, ימלא מים בתוך הכוכין ההם אשר המצבות עליהם, וסימן טוב הוא לשנה ושמחה רבה ויתירה בהמצא שם מים תמיד.

גם לפי תיאור זה מדובר במערת שמאי והלל ותלמידיהם. הכותב מזכיר את שלושים ושתיים מצבות האבן (ראה לעיל, סעיף א). גם כאן מתוארת התכנסות גדולה ביום פסח שני באמירת תפילות וזמירות ובהמתנה לנביעת המים.

יג. ר' יצחק לטיף – רט"ו

ר' יצחק לטיף עלה מאיטליה לירושלים, וככל הנראה בשנת רט"ו שלח איגרת עם תיאורים מארץ ישראל (אמנם תיארוך זה אינו ודאי).⁶² הוא מוסר:⁶³

ספר לי זקן זה, ומעיד בדבריו, בחורים בספיט⁶⁴ קבורות הלל ושמאי, בשני בצורת הלכו אנשים ונשים והתפללו תוך המערה, (ישמע) [וישמע] ה' ויענם במים, ויתמלאו תחלה אבנים יש להם קבול במערה תחלה, אחר יתקשרו שמים בעבים, וימטיר, והארץ תתן את יבולה.

גם כאן מדובר על 'קבורות הלל ושמאי' שבמערה, ונאמר שהמקום מסוגל לתפילה בשנת בצורת. התפילה היתה נענית על ידי מופת המים, באופן שבורות המערה התמלאו תחילה ולאחר מכן ירדו גשמים.

יד. נוסע קנדיאטי – רל"ג

בשנת רל"ג, ביקר בארץ ישראל נוסע קנדיאטי (מהעיר קנדיאה, כיום: הרקליון, בירת האי היווני כרתים). את מה שראה ושמע בארץ מסר לחברו שהעלה את הדברים על הכתב:⁶⁵

מטבריא רחוק כמו י"ב מילין יש מקום נקרא מירנו'ס. יש מערה אחת נקברו בה עשרה זקנים חשובים ובכללם שמאי והלל. מעט רחוק

⁶² ראה נ' בן מנחם, 'איגרת ר' יצחק ב"ר מאיר לטיף מירושלים משנת רט"ו [?] , סיני, נג (תשכ"ג), עמ' רנח-רסב.

⁶³ שם, עמ' רס.

⁶⁴ בַּחוּרִים בספיט = במערות בצפת. הכוונה להר מירון הסמוך לצפת.

⁶⁵ א"מ לונץ (מו"ל), ירושלים: ספר קבוצת מאמרים, וויען תרמ"ב, עמ' 221. בתחילת הפרק שם, עמ' 219, מתוארים פרטי כתב היד ואופן העתקתו. תחילתו: 'אמר דניאל יע"ל [=י] ש' עזרתה לי, אלו החדשות סיפר אלי אורח אחד קנדיאטי בשנת רל"ג ליצירה...'

משם יש מערה אחת, נקברו בה ר' שמעון בן יוחאי ובנו, ובתוך המקום יש בית הכנסת מר' שמעון בן יוחאי. ואין שם מים חיים כלל, עד שלא יוכלו לדור שם בני אדם מהעדר המים. אך יב[ו]או העברים שלש רגלים לראות קבורת הצדיקים החשובים הנזכרים, וביחוד קבורת רשב"י, ויתחננו עם תפילות סליחות ותחנונים לה' יתברך שיתן להם (הבורת) [בבורות] שלהם וכיליהם מים. אז יתנו ליהודים לאכול ולשתות כל מעדני מלך.

גם כאן מדובר על מערת קבורת שמאי והלל ונכבדים נוספים. בתיאור זה אנו מתוודעים לראשונה לכך שמעמדי התפילות שהתקיימו במירון, על קברם של שמאי והלל, התרחבו גם לקברו של רשב"י הסמוך. מעמדים אלו התקיימו 'שלש רגלים'. אפשר שהדברים כפשוטם, והכוונה לפסח, שבועות וסוכות; אפשר גם שהכוונה לשלושה זמנים אחרים כשפסח שני ביניהם. כך או כך, במעמדים אלו היו מרבים בסליחות ובתחנונים לה' 'שיתן להם בבורות שלהם וכיליהם מים'. אין ספק שהכוונה למופתי המים אשר לפי המסורת התרחשו שם מאות שנים.

טו. רשימה – ק"ס-ר"ס?

רשימת 'לוח קברות צדיקי ארץ ישראל' שבכתב יד נמצאה בגניזה הקהירית על גבי שלושה דפים ישנים ובלויים.⁶⁶ הרשימה אינה מתוארכת, אך נראה כי אין לאחרה מהמאה החמש עשרה (שנים ק"ס-ר"ס). מיד בתחילתה מוזכר קברו של רשב"י במירון; לאחר מכן נאמר:⁶⁷

בתחתית הכפר מערה⁶⁸ הלל ושמאי, ומתקבצים [ב]כפר הזה בכל שנה ושנה בפסח שני ט"ו באייר, מכל הערים ומכל המדינות הולכים לשם ומת[פל]לים ומתחננים ומש[ת]טחים על קברות הצדיקים שב[א]ר[ת]ו כפר...

גם כאן מוזכרת מערת הלל ושמאי וההתכנסות הגדולה בפסח שני. נביעת המים לא הוזכרה כאן. עוד נאמר שבהתכנסות זו 'מששתחים על קברות הצדיקים שבאותו כפר', כלומר גם אצל רשב"י ובנו שבמירון.

⁶⁶ כת"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S K 21.69.

⁶⁷ השלמתי בסוגריים מרובעים אותיות אחדות שנמחקו בכתב היד.

⁶⁸ צ"ל מערת.

רשימת 'יחוס הצדיקים והחסידים' (או 'אלה מסעי בני ישראל') קיימת בכתב יד,⁶⁹ והיא מתוארכת למפנה המאות החמש עשרה והשש עשרה. נאמר בה:⁷⁰

מרון, שם מדרש יפה לר' שמעון בן יוחאי ע"ה. שם קבורים במדרש הלל ושמאי ע"ה זה כנגד זה... ולמטה מעט מערה שיש בה הלל ושמאי ע"ה הנזכרים, זה כנגד זה כפי שנזכר, והרבה כוכין יש באותה מערה. ולזמן פסח [שני] שהוא חצי אייר, מתקבצים שמה עולי רגלים, עם רב ותושבי הארץ, ואומרים זמירות ותושבחות ותחנונים, ויוצאין מים מבינן[ים] הם מבין שני הקברים, והוא סימן טוב לכל השנה.

גם בתיעוד זה מוזכרות מערת הלל ושמאי עם הכוכים שבה, ההתכנסות הגדולה בפסח שני ונביעת המים.

יז. תלמיד ר' עובדיה מברטנורה – רנ"ו

הנוסע האנונימי שעלה לירושלים והסתופף שם בצילו של ר' עובדיה מברטנורה, כתב על גבי איגרת את רישמי מסעו לארץ ישראל.⁷¹ הוא מתאר את יציאתו מוונציה שבאיטליה בסוף שנת רנ"ה,⁷² ואת הגעתו ארצה בתחילת שנת רנ"ו.⁷³ הוא מוסר:⁷⁴

רחוק מספיטה [=צפת] ששה מילין יש כפר אחד שמו (אליירון) [מירון]... וראינו מערת הלל ותלמידיו זצ"ל אשר נקברו שם והם כ"ד תלמידים... אחרי זאת ראיתי קבורת שמאי ואשתו זצ"ל קבורים תוך אבן אחת גדולה, לא ראיתי כמוה, ותחת האבן יש מערת תלמידי שמאי זצ"ל קבורים בה.

⁶⁹ כת"י רומא, קזנטוזה 3104, דף 13ב-16ב.

⁷⁰ דף 15א.

⁷¹ פורסמה מכתב יד בספר 'דרכי ציון', קולומיה תרמ"ו, דפים יט ע"א-כד ע"ב. נדפסה שוב באופן מתוקן, ע"י א"מ לונץ, המעמר, ג, ירושלים תר"ף, עמ' 151-170. הצינונים להלן הם להמעמר. שם, עמ' 163, הכותב מתאר כיצד הגיע לירושלים, הסתופף בצילו של ר' עובדיה מברטנורה ונהיה לתלמידו הקרוב.

⁷² שם, עמ' 151.

⁷³ שם, עמ' 157: 'ביום ד' בחמשה ימים לחודש או"ט [=אוקטובר] רנ"ו יצאנו מדמשק עם חמר... להביאנו עד ספיטה [=צפת]... וביום ו' בבוקר הגענו לספיטה...'. בתחילת המשפט צריך לתקן: 'ביום ב' בחמשה ימים...' (ע"פ בדיקה בלוח השנה). יום שישי המדובר, בו הגיע לצפת, הוא יום הושענא רבה רנ"ו.

⁷⁴ שם, עמ' 159-160.

משום מה, בשלב זה המסורת הפרידה בין הלל לשמאי. במערה דנן טמונים הלל ותלמידיו, ואילו שמאי, אשתו ותלמידיו טמונים בקרבת מקום 'תוך אבן אחת גדולה לא ראיתי כמוה'. הכוונה לחורבת שמע שבהר מירון, ולמבנה הקבורה הגדול השוכן בו (המאוזוליאום), הרחוקים כארבעים דקות הליכה ממערת הלל.⁷⁵ הפרדה זו היא בניגוד לכל המתעדים שהובאו לעיל, אשר ברצף של למעלה משלוש מאות שנה ייחסו מערה זו לקבורת הלל ושמאי (ותלמידיהם) כאחד. לדברי כותב זה, במערה טמונים עשרים וארבעה תלמידי הלל. כפי התיאור שלעיל (סעיף א), במערה ישנן עשרים וארבע מצבות ובחדר המבוא עוד שמונה מצבות. הכותב לא החשיב את חדר המבוא. כמו כן בתיעוד זה לא הוזכר עניין המים שבמערה.

יח. ר' משה באסולה – רפ"ב

הנוסע האיטלקי, ר' משה באסולה, הגיע לצפת בתחילת שנת רפ"ב.⁷⁶ הוא מוסר כי ביום חמישי כ"ג בחשוון נסע למירון, ומתאר:⁷⁷

יום ג' כ"א מרחשוון רפ"ב נכנסתי בבית נבנה על קבורת הושע בן בארי... יום ה' כ"ג בו רכבתי למירון כפר רחוק מצפ"ת חצי יום... מירון הוא מקום שמן וטוב, ומעין מים טובים, ואין דרים בו יהודים. שם ראיתי מערה ר' שמעון בן יוחי ובנו ע"ה, והיא סגורה אין מקום להכנס בה... אחר כך הלכתי בשפוע ההר לצד מירון, שם מערת הלל הזקן ותלמידיו והיא מערה גדולה ויפה עשויה בכפות מן הצדדים, בכל פפה ג' ארונות של אבן עם מכסה גבוה, והם י"ח ארונות בתוך המערה, ושל הלל כנגד פתח. וגם חוץ לפתח כשתכנס בתוך ההר, יש ב' פפות עם ארון אחד מימין וארון אחד משמאל. ואמצע המערה רחב יעמדו בה יותר מג' מאות אנשים. והנה מכסה קבר הלל נטוי מעט, וכן מקצת האחרים, ואדם משים ידו בו, ויש בו מים, ומתוקים, ואני שתיתי מהם, ופליאה היא מאין באים שם המים,

⁷⁵ הגישה לשם כיום ממערת הלל היא כך: יש להמשיך במורד ההר דרך השביל שמול פתח המערה עד חניון הפיתול; משם יש להמשיך בשביל ישראל (סימונו: לבן, כחול וכתום) דרך נחל מירון עד חורבת שמע.

⁷⁶ מסעות ארץ ישראל לרבי משה באסולה, ירושלים תרצ"ט, עמ' 43. שנת רפ"ב עולה ממעקב קצר אחר מסלול מסעו: יצא לדרך בתאריך י"ז באלול רפ"א (עמ' 28); בתשרי רפ"ב הגיע לטריפולי (עמ' 35); בשלהי תשרי יצא לביירות, אליה הגיע בתחילת חודש חשוון (עמ' 37); כעבור זמן מה שם פעמיו לעבר צפת (עמ' 40), אליה הגיע כעבור עוד כמה ימים (עמ' 43). נמצא שהגיע לצפת בתחילת החורף של שנת רפ"ב.

⁷⁷ שם, עמ' 45-47.

ועוד מאחר שהם מכונסים איך הם טובים לשתיה. וגדולה מזאת, כי הכל מעידים ונשבעים כי כשיכנסו שם קהל רב, ומתפללים, מיד המים מתרבים ושופכים לארץ, אמנם בימי לא היה כן... אחר כך הלכתי על ההר שכנגד זה, שם שמאי ואשתו בראש ההר בנין של אבנים גדולות מאד, כל פתל מאבן אחת. והאבן שעליהם לגג ארכה ו' אמות ורחבה ד' אמות ועביה חצי אמה, לא ישוער איך הושמה האבן ההיא בידי אדם... ותחת אותו הבנין מערה יפה עם י"א כוכין סביב ששם היו תלמידיו.

תיאור זה מתאים למסורת המאוחרת שכבר נכתבה בשנת רנ"ו (לעיל, סעיף יז), שבמערה דגן טמונים הלל ותלמידיו, ואילו שמאי, אשתו ותלמידיו טמונים 'בהר שכנגד זה' ב'בנין של אבנים גדולות מאד...', היינו חורבת שמע.

ר' משה באסולה הזכיר את הכוכים שבמערה (בלשונו 'כפות'), והוסיף כי ישנם י"ח ארונות בתוך המערה. כוונתו לששת הכוכים שבתוך המערה (ללא חדר המבוא) ולשלושת המצבות המונחות לאורך הכוכים (ללא המצבות שברוחב הכוכים), ראה לעיל (סעיף א). לאחר מכן הזכיר גם את חדר המבוא: 'וגם חוץ לפתח כשתכנס בתוך ההר יש ב' כפות עם ארון אחד מימין וארון אחד משמאל'. כן הזכיר את פלאי המים השונים והדגים כי 'פליאה היא מאין באים שם המים'. תיאר גם את הנמסר לו שכאשר רבים מתפללים שם 'מיד המים מתרבים ושופכים לארץ', אולם העיר על כך באיזון: 'אמנם בימי לא היה כן'. כל זאת ר' משה כתב בחודש חשוון רפ"ב. בהמשך דבריו הוסיף לתאר את יתר מסעותיו בארץ ישראל. בשלב מאוחר יותר, בשלהי ניסן רפ"ב, הגיע למירון פעם נוספת, וכך מוסר:⁷⁸

ואחר כך עקמנו הדרך למירון, כי שם היו יהודים רבים ההולכים במועד על קברי הצדיקים, וגם ביום ב כ"ד ניסן חזרתי למירון עם עשרה בני אדם שהיו קבועים אז ללכת בכל חודש להתפלל על מערת רשב"י, ואז התפללתי גם כן על קבר ר' טרפון... ובט"ו באייר שקורים לו פסח שני עשו שם במירון השיירה גדולה היו שם יותר מאלף נפשות, כי באו רבים מדמשק עם נשיהם וטפם ורוב קהל צפת... וגם מכל הסביבות באו אז למירון, ועמדנו שם ב' ימים וב' לילות חוגגים ושמחים, והתפללנו על כל ציוני הצדיקים אשר שם, כנזכר.

⁷⁸ שם, עמ' 71-73.

ר' משה מתאר כאן את מה שאירע בפסח שני רפ"ב: שיירה גדולה של יהודים מצפת ומכפרי הסביבה, ואף מדמשק, עלתה למירון. הנוכחים שהו שם יומיים 'חוגגים ושמחים', יחד עם קיום תפילות על קברי צדיקים שם. כזכור, תאריך זה לקיום עלייה חגיגית זו הינו מסורת של מאות שנים. אולם ר' משה לא תלה זאת בפלאי המים והוא לא הזכירם כאן כלל, רק הזכירם לעיל בעת ביקורו שם בחודש חשוון. מתקבל רושם שבשלב מאוחר זה, יחסית, ניתק הקשר שבין הדברים: העלייה החגיגית לקברי הצדיקים שבמירון בפסח שני התקיימה, כפי המסורת שהתקבלה כבר מאות שנים, מבלי להצביע על טעם מיוחד לכך; בנפרד העבירו הלאה את המסורות הקשורות בפלאי המים שבמערה.

יט. שתי הערות

1. קברי הלל ושמאי

בכל התיעודים שהובאו לעיל מוזכר שהלל ושמאי ותלמידיהם קבורים במירון. אם כי נוכחנו שבשלב מסוים חלה תזוזה במסורת המדויקת, האם הם קבורים ביחד או בנפרד, אבל מוסכם שהם קבורים במירון שבגליל. ר' יעקב עמדין, היעב"ץ, שראה בספר 'כפתור ופרח' (לעיל, סעיף ט) כי במירון שוכנת מערת הלל ושמאי, תמה על כך:⁷⁹

תמהתי מזה מה טיבם של הלל ושמאי [=במירון], אחר שהיה הלל נשיא ושמאי אב בית דין בירושלים, ולא נודע שהוצרכו להעתיק משם כל ימיהם, ועל מה זה נקברו בארץ הגליל רחוק מירושלים.

כוונתו לנאמר בתלמוד הבבלי שהלל היה נשיא הסנהדרין ושמאי היה אב בית דין.⁸⁰ במקום נוסף מתאר התלמוד כיצד הלל התמנה לנשיא הסנהדרין על ידי בני בתירא, אחר שלמד אצל שמעיה ואבטליון.⁸¹ מקום מושבם של נשיא הסנהדרין ואב בית הדין היה בירושלים, סמוך למקדש.⁸² נראה שהלל שימש בנשיאות עד סוף ימיו, כנאמר בספרי: 'הלל הזקן עלה מבבל בן ארבעים שנה, ושימש חכמים [=שמעיה ואבטליון] ארבעים שנה, ופירנס את

⁷⁹ הגהותיו והערותיו על ספר כפתור ופרח, הגיעו לידי של ר' צבי הירש עדלמאן חן טוב, שהדפיס את ספר כפתור ופרח בברלין תרי"א. בסוף הספר הציג: 'קונטרס תיקוני השגיאות והגהות והערות ובאורים מפי חכמים וסופרים'. הוא פיזר את הגהותיו של היעב"ץ כל דבר במקומו. ההגהה דידן מופיעה שם עמ' LI, פסקה דף מ"ז עמוד א.

⁸⁰ חגיגה טז ע"א-ע"ב.

⁸¹ פסחים סו ע"א.

⁸² משנה תורה לרמב"ם, שופטים, הל' סנהדרין, פרק א, הלכה ג.

ישראל ארבעים שנה.⁸³ הכוונה שהוא היה נשיא הסנהדרין כל ארבעים שנות חייו המאוחרות. עוד נאמר בתלמוד שהלל נהג נשיאותו ב'פני הבית' מאה שנים קודם החורבן.⁸⁴ הכוונה 'בעוד הבית קיים' כלשון רש"י שם, אבל זה נקרא כך מפני שמקום מושבו של ראש הסנהדרין היה סמוך למקדש. ברור אם כן שפעילותם של הלל ושמאי ותלמידיהם היתה בירושלים, בתקופת בית שני, ולא בגליל. כמו כן במשנה נאמר: 'מעשה בשוקת יהוא שהיתה בירושלים, והיתה נקובה כשפופרת הנוד, והיו כל הטהרות שבירושלים נעשות על גבה, ושלחו בית שמאי ופיתתוהו...'⁸⁵ כלומר תלמידי שמאי חיו ופעלו בירושלים. לא ברורה אם כן העובדה שדווקא מקום קבורתם של חכמים רבים אלו – הלל ושמאי ותלמידיהם – ישכון בגליל הרחוק, בעוד הדעת נותנת כי הם קבורים בירושלים עירם או סמוך לה. תמיהתו של היעב"ץ מערערת מהיסוד את אמינותם של כל המסורות שהובאו לעיל, שהקדומה שבהן היא כאלף שנה לאחר תקופת הלל ושמאי ותלמידיהם, ועל כן טיבה בהתאם.

בנוסף, מכסי הקבורה שבמערה דגן עשויים ביד אומן והם חצובים בצורה מפוארת. בעבר גם היה ניתן לצפות בראשי שוורים מגולפים משני צידי פתח המערה⁸⁶ (כיום הם אינם נראים עקב שכבות סיד לבן שנמרחו על כותלי המערה). על פי סימנים אלו, הסברה במחקר היא ש'זוהי מערת קבורה מפוארת ביותר ואחת היפות ביותר בגליל, השייכת ללא ספק למשפחה עשירה מאוד ממירון העתיקה'.⁸⁷

גם לגופן של המסורות שהובאו לעיל, כבר נוכחנו שהן מתחלקות לשתי תקופות. במשך למעלה משלוש מאות שנה, למן שנת ד'תתק"ל ועד שנות הדר"ן לערך, המערה יוחסה בקביעות – על ידי מבקרים רבים – להלל ולשמאי ותלמידיהם. בשנת רנ"ו צצה מסורת חדשה בדברי תלמיד ר' עובדיה מברטנורה, שהפרידה בין הלל ותלמידיו הקבורים במערה זו לבין שמאי ותלמידיו הקבורים בהר שמנגד. גם ר' משה באסולה, בשנת רפ"ב, נמשך אחר מסורת מאוחרת זו. אמנם פחות מארבעים שנה לאחר ר' משה באסולה, היה מי שהחזיק עדיין במסורת הקדומה. בשנת שכ"ב נדפס ספר

⁸³ סוף פרשת וזאת הברכה, פסקה שנו.

⁸⁴ שבת טו ע"א.

⁸⁵ מקוואות, פרק ד, משנה ה.

⁸⁶ ראה מ' מרקוס, הר מירון – סקר נופ ומסלולי טיול, ירושלים תשנ"ד, עמ' 110.

⁸⁷ שם, עמ' 109 (בהקשר זה ראה בדברי רשב"ם לבבא בתרא ק ע"ב ד"ה מתני' לעשות לו קבר, שבזמן המשנה 'לא היו רגילים ליקבר כל אחד ואחד בפני עצמו, אלא כל בני משפחה נקברין במערה אחת כל אחד בכוח בפני עצמו').

המתעד את קברי הצדיקים שבארץ ישראל,⁸⁸ על ידי 'איש מהימן... כמ"ר גרשם בכמ"ר אשר ז"ל איש שקרמילה, העיר יי' רוחו ועבר על כמה מקומות הנזכרים בארץ הצבי וראה בחוש עינו...'.⁸⁹ לדבריו: 'מירון, שם מערת הלל ושמאי וכ"ד תלמידים'.⁹⁰ זה כמסורת הקדומה. גם באיגרת ר' שלמה שלומל שתובא להלן,⁹¹ משנת שס"ז, מוזכר מנהגם של מקובלי צפת ללכת 'למירון ששם קבור רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בנו והלל ושמאי ורבי יוחנן הסנדלר'. כריכת שמם של הלל ושמאי יחד, ובכלל עצם העובדה ששמאי מוזכר יחד עם כל הצדיקים הללו (הטמונים כולם בקרבת מקום) בנשימה אחת, מעלה רושם ברור שכולם קבורים בסמיכות. וזה כמסורת הישנה שהלל ושמאי קבורים במערה דנן. אבל לפי המסורת החדשה, שמאי קבור במרחק של כארבעים דקות הליכה משם.⁹²

מנגד, תשעה מתעדים משנות ה"ת-ק"ת ששהו במקום, ראה להלן בנספח, כבר אחזו במסורת המאוחרת, והם מדווחים כי במערה קבורים הלל ותלמידיו ואילו שמאי ותלמידיו קבורים בהר השני. השלט המופיע כיום על פתח המערה (ראה לעיל, סעיף א) מתאים למסורת המאוחרת. לא ברורה העדפתה של מסורת מאוחרת על פני מסורת קדומה, אדוקה, שנמשכה ברציפות למעלה משלוש מאות שנה.

2. מסורת פלאי המים

זכור, האמונה בפלאי המים שבמערת הלל ושמאי נמשכה גם כן מאות שנים. התיעוד האחרון שלעיל מאמונה זו הינו מאת ר' משה באסולה, משנת רפ"ב, שהזכיר כי 'פליאה היא מאין באים שם המים'. כן הזכיר את סיפורי ההמון שבזמן התפילות 'המים מתרבים ושופכים לארץ'. קיים תיעוד נוסף מאת נוסע טורקי גוי, שביקר בארץ פעמיים, בשנת ת"ט ובשנת ת"ל, ואף הוא תיאר בהגזמה את הנעשה שם.⁹³ לדבריו, היתה שם התכנסות גדולה בחג הסוכות (חג הקשור במים כידוע: שמחת בית השואבה וניסוך המים), של אלפי אנשים, והיה 'נשמע רעם בין הסלעים, ופתאום מים צחים מפכים בשפע וממלאים את כל אותן הכיורים והבריכות הריקות כל השנה...'. ועוד כהנה הפלגות והגזמות. אולם במהלך שנות ה"ת-ק"ת 'סוד' המים

⁸⁸ יחוס הצדיקים, מנטובה שכ"א.

⁸⁹ שם, שער שני.

⁹⁰ שם, כא ע"ב.

⁹¹ ליד הערה 175.

⁹² לעיל, ליד הערה 75.

⁹³ ראה אצל וילנאי (לעיל, הערה 15), עמ' רצא.

שבמערה כבר היה גלוי לכולם: אלו מי גשמים המחלחלים פנימה דרך קירות הסלע. כך מופיע בתיעודים המאוחרים שיובאו להלן בנספח, ואיש לא דיבר עוד על שום מופת או פלא כלשהו שהתרחש שם.

כ. סיכום ביניים

במשך כשלוש מאות וחמישים שנה, החל מסביבות שנת ד'תתקמ"ח ועד שנת רפ"ב, שימש הר מירון כמוקד עלייה לרגל לתפילות, לישועות ולשמחה. במשך כל תקופה זו לא דובר כלל על יום ל"ג בעומר (י"ח באייר), ואיש לא הכיר תאריך זה כיום מיוחד. התאריך המרכזי הידוע היה פסח שני (י"ד-ט"ו באייר), בו היתה מתקיימת עלייה גדולה וחגיגית של יהודים וגוים, מהארץ ומחוץ לה, לעבר הר מירון. עיקרה של עלייה זו, משך שנים רבות, היה דווקא למערת הלל ושמאי, עקב האמונה בפלאי המים שהתרחשו שם. עם השנים העלייה התרחבה גם לקברו של רשב"י הסמוך, אבל כאמור בפסח שני ולא בל"ג בעומר.

כא. דברי ר' עובדיה מברטנורה

היה מי שחשב כי קיימת עדות מאת ר' עובדיה ירא מברטנורה, משנת רמ"ט, על התכנסות גדולה בל"ג בעומר על קברו של רשב"י במירון. אולם הדברים אינם נכונים.

בשנת תרמ"ו נדפס בקולומביה שבאוקראינה ספר 'דרכי ציון' המכיל את איגרותיו של ר' עובדיה, מהשנים רמ"ח-רמ"ט, בעת עלייתו לארץ ישראל. בספר זה, באיגרתו השנייה של ר' עובדיה לאחיו, משנת רמ"ט, מופיע כך:⁹⁴

בכ"ח באייר ביום מיתתו (אמר המעתיק, מסתימת הדברים נראה שט"ס הוא וצ"ל בי"ח באייר, והוא יום מיתת התנא האלקי רשב"י ז"ל יומא הלולא דיליה) באים מכל הסביבות, ומדליקים עליה אבוקות גדולות, מלבד מה שמדליקים עליה נר תמיד. והישמעאלים מנשאים המקום ההוא, ויראים לגעת בכל הנקדש לשמו. וכבר היה למקום ההוא כלי כסף ובגדי רקמה וזהב רבים ויפים מאד, אלא שעתה כבר מכרו זקני ירושלים הרעים את כל ההקדשות נכסים וקרקעות לא השאירו שריד ממנו. לא ראיתי ולא שמעתי שנעשה אות או מופת במקום ההוא שהיה בו שינוי מנהגו של עולם, לבד מה שאומרים שהרבה עקרות נפקדו וחולים נתרפאו בנדר ובנדבה

⁹⁴ דף יז ע"ב-יח ע"א.

שהתנדבו למקום ההוא. ולא היה לי פנאי ללכת למקום ההוא, או ללכת אנה ואנה למן היום אשר באתי בה.

המקור בכתב היד שעמד לפני המדפיס היה חסר, כפי שרואים בתחילת הקטע.⁹⁵ המדפיס ניסה לפענח במי מדובר, והציע לתקן במקום 'כ"ח באייר' ל'י"ח באייר', והסביר שהכוונה ליום פטירתו של רשב"י. לפי הצעה זו, הרי שלפנינו עדות משנת רמ"ט, על כך שבל"ג בעומר התקיימה עלייה חגיגית לקברו של רשב"י בהדלקת 'אבוקות גדולות'.

אולם המדפיס לא נתן את דעתו לכך שתאריך כ"ח באייר ידוע במסורת ישראל כיום פטירתו של שמואל הנביא. כך נאמר ב'טור' בשם 'בעל הלכות גדולות': 'בעשרה באייר מת עלי הכהן ושני בניו ונשבה ארון הברית, בעשרים ושמונה בו מת שמואל הנביא וספרו לו כל ישראל'.⁹⁶ מעתה אין כל צורך בתיקון. בפרט שתאריך י"ח באייר (ל"ג בעומר) כיום פטירתו של רשב"י, לא מוזכר בשום מקום בדברי חז"ל, בתלמודים ובמדרשים, וגם לא בספר הזוהר, ולא בשום ספר עד תקופתו של ר' עובדיה, וגם עוד זמן רב לאחריו. כפי שיובא להלן, המקור המודפס הראשון לדבר זה, הוא בשנת תצ"א, קרוב למאתיים וחמישים שנה לאחר שנת רמ"ט. ואם כן מניין לו לר' עובדיה, בשנת רמ"ט, ידיעה שכזו? וגם אם ידיעה זו התגלתה על ידי האר"י (דבר שאינו נכון, ראה להלן), הרי שנת רמ"ט היא כארבעים-חמישים שנה קודם לידת האר"י.⁹⁷ כך שייחוס אמירה כזו לר' עובדיה הוא בלתי אפשרי.

גם מיניה וביה ההצעה שמדובר בקברו של רשב"י במירון אינה מתקבלת. ר' עובדיה כתב: 'וכבר היה למקום ההוא כלי כסף ובגדי רקמה וזהב רבים ויפים מאד, אלא שעתה כבר מכרו זקני ירושלים הרעים את כל ההקדשות נכסים וקרקעות לא השאירו שריד ממנו'. מה לזקני ירושלים ולמכירת הנכסים והקרקעות שסביבות הקבר במירון? מרחק כה גדול של כמאה וארבעים קילומטר, המפריד בין ירושלים למירון, שולל כל היגיון שזקני ירושלים יהיו אחראים על ההקדשות במירון. בפרט בתנאי הימים ההם. לאור האמור שמדובר בקברו של שמואל הנביא הסמוך לירושלים אין כל קושי. המדפיס האוקראיני שלא הכיר את המרחק הגיאוגרפי שבין ירושלים למירון כשל בהצעה בלתי סבירה.

⁹⁵ נוסח חסר זה מופיע גם בכת"י מוסקבה, ספריית המדינה, גינצבורג 333, דף 161א.

⁹⁶ טור, אורח חיים, תחילת סי' תקף.

⁹⁷ קיים ספק האם האר"י נולד בשנת רצ"ג או בשנת ש'. ראה א"א אהרנוב, 'חלקו של האר"י הק' בהוויות דאביי ורבא', קובץ עץ חיים (באבוב), יד, חוב' א (לג) (תש"ף), עמ' תקט, הערות ה-ו.

אכן, בכתבי יד של איגרותיו של ר' עובדיה מוזכר במפורש קברו של שמואל הנביא. גם בסוף הקטע ישנה תוספת מעניינת. להלן עיקרו של הקטע מתוך כתב יד:⁹⁸

קברו של אדוננו שמואל הרמתי הוא עוד היום ביד היהודים, ובאים להשתטח שם בכל שנה ושנה בכ"ח⁹⁹ באייר ביום מיתתו מכל הסביבות, ומדליקין עליו אבוקות גדולות מלבד מה שמדליקין עליו נר תמיד... אמנם לא ראיתי ולא שמעתי שנעשה אות או מופת במקום ההוא שהיה בו שנוי מנהגו של עולם, לבד מה שאומרים שהרבה עקרות נפקדו וחולים נתרפאו בנדר או בנדבה שהתנדבו במקום ההוא, או בתפלה שהתפללו שם נענו. וכל אלו דברים שאין להם הכרע. אני לא יצאתי מירושלים ללכת אנה ואנה למן היום אשר באתי פה.

בכתב יד זה מוזכר במפורש קברו של שמואל הנביא. ר' עובדיה מוסר שלא דווח על מופתים מיוחדים שנעשו שם מחוץ לדרך הטבע. גם על מה 'ש'אומרים שהרבה עקרות נפקדו וחולים נתרפאו' שם, הוא מעיר באיזון 'וכל אלו דברים שאין להם הכרע'.

ר' עובדיה לא הזכיר כלל את יום ל"ג בעומר, וכן לא אף אחד אחר מכל אלו שנסקרו לעיל. כך במשך כשלוש מאות וחמישים שנה עד שנת רפ"ב ועד בכלל. התאריך המרכזי שהיה ידוע כיום העלייה למירון היה פסח שני.

כב. דברי ר' יוסף קארו

בהקשר זה יש להוסיף את ההערה הבאה. ר' יוסף קארו התגורר בצפת בתקופה שלאחר שנת רפ"ב,¹⁰⁰ והוא עסק בכתיבת ספרו 'בית יוסף' (עריכה הראשונה) עד שנת ש"ב.¹⁰¹ בספרו זה כתב שהעיקר כדברי האומרים

⁹⁸ כת"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 27078, דף 156א.

⁹⁹ בכתב היד, הסופר רשם בטעות 'בכ"א', ושוב סימן קו מתחת המילה, וכן נקודה מעל האל"ף, להורות על צורך בתיקון.

¹⁰⁰ במחקר מקובל שהוא הגיע ארצה לצפת בשנת רצ"ו. לדעתי זה אירע בשנת רצ"ז, וברצות ה' יתברר במקומו.

¹⁰¹ בבית יוסף סוף חושן משפט (סוף סי' תכו) כתב מרן: 'אברך יי' אשר יעצני ועד כה ברכני להחל ולגמור הספר המפואר הזה ביאור ארבעה טורים אשר קראתיו בית יוסף כי התחלתי בא"נדר"נו פל"י שנת רפ"ב, והשלמתיו בעיר צפ"ת אשר בגליל העליון תוב"ב ביום ד' י"א לאלול שנת ה' בק"ר אור, ונתעסקתי עוד בהגהתו ובמהדורא תניינא עד שנת די"ש, ואחילה לאל אחלה פניו יזכני שיתפשט בכל ישראל...' (ההפרדה בין האות ה"א למילה 'בק"ר' מופיעה בדפו"ר, וזה מורה כמובן שהה"א היא לפרט גדול

שתלמידי ר' עקיבא פסקו מלמות בל"ד בעומר, ורק אז יש להפסיק את מנהגי האבלות.¹⁰² הוא פרסם ספרו זה בדפוס בשנת ש"י.¹⁰³ ברוח זו הוא כתב גם בשנת שט"ו בספרו 'שולחן ערוך': 'ואין להסתפר אלא עד ל"ד בעומר'.¹⁰⁴ ספר זה הוא פרסם בדפוס בשנת שכ"ה.¹⁰⁵ סביר להניח שפסק זה מבטא את רוח התקופה והמקום.

הווי אומר: המושג 'ל"ג בעומר' קיום המבטא את סיום תקופת מנהגי האבל, לא היה קיים במרחב התרבותי שבגליל בתקופה זו. וכאמור איש מעולם לא חגג בל"ג בעומר חג כלשהו. החג הידוע היה ביום פסח שני מטעמיו הוא.

כג. התייסדות קהילה אשכנזית בצפת

כפי שהורחב לעיל (פרק א), מנהג אשכנזי קדום היה לנהוג שמחה בל"ג בעומר, ושמחה זו קשורה בעצירת המגפה בזמן תלמידי ר' עקיבא. אבקש לטעון כי עם כינונה של קהילת האשכנזים בצפת, הובא עמם גם מנהג השמחה בל"ג בעומר, וזה מה שהשפיע בסופו של דבר על קביעת מוקד השמחה במירון בתאריך זה.

מתי נוסדה קהילה אשכנזית בצפת? ר' משה באסולה שכזכור הגיע לצפת בתחילת שנת רפ"ב, מוסר על אודות הקהילות שהתקיימו שם באותה עת:¹⁰⁶

צפ"ת הוא גליל העליון... כל השפוע [=של ההר] בתים מיהודים, והם יותר מג' מאות בעלי בתים, ויש בה ג' בתי כנסיות, א' של ספרדים וא' של מוריסקים וא' של מערביים.

ר' משה באסולה עצמו הסביר במקום אחר שם מי הם מוריסקים ומי הם מערביים: 'ומסתערים הם מוריסקים תושבי הארץ מקדם, ומערביים הם

היינו ה' אלפים ש"ב, ולא לפרט קטן היינו ש"ז. ואכן בשנת ש"ב יא אלול חל ביום רביעי, ואילו בשנת ש"ז יא אלול חל בשבת).

¹⁰² בית יוסף, אורח חיים, סי' תצג.

¹⁰³ חלק אורח חיים, ונציה ש"י.

¹⁰⁴ אורח חיים, סי' תצג, סעיף ב. ספר זה התחבר ע"י מרן בשנת שט"ו, כאמור בקולופון שרשם מרן בסוף חלק או"ח: 'תם ונשלם ביום ב' ב' לאלול שנת אלהים חשב"ה לטובה בכפר ביריא שבגליל העליון תוב"ב'. 'חשב"ה' עולה למניין שט"ו, ואכן בשנה זו חל ב' באלול ביום שני.

¹⁰⁵ כמופיע בשער הדפוס הראשון: ונציה שכ"ה.

¹⁰⁶ בספרו (לעיל, הערה 76), עמ' 43.

שבאו מברבריי"ה.¹⁰⁷ ברבריי"ה הוא שם כללי של ארצות צפון אפריקה המוסלמית. אם כן בשנת רפ"ב התקיימו בצפת שלוש קהילות: ספרדים, מוסתערבים (תושבי הארץ הוותיקים) ויוצאי צפון אפריקה. האשכנזים טרם הגיעו לשם. נתונים אלו מתאשרים גם מרשימת מפקד האוכלוסין הראשון בצפת,¹⁰⁸ שערך השלטון העות'מאני בשנת 1525/6 (רפ"ה-רפ"ו), בה יהודי צפת מחולקים לארבעה רובעים ('מחל'ה): יהודים מסתערבים, יהודים פרנקים [=ספרדים], יהודים פורטוגזים ומגורבים [=מערביים] (יש להניח שר' משה באסולה כלל את הקהילה הפורטוגזית בקהילה הספרדית, עקב קירבתם התרבותית ומוצאם האיברי המשותף).

כעשור לאחר ביקורו של ר' משה באסולה בצפת בשנת רפ"ב, חלה התפתחות גדולה בהתיישבות היהודית שם, עם הגעתם של קהילות חדשות ומגוונות. הנוסע האיטלקי דוד רוסי, שהגיע לצפת בשנת רצ"ד, מסר מפי יושבי המקום: 'ומי שראה צפת זה עשר שנים, ורואה אותה עתה, היא נפלאה בעיניו, כי בכל עת מרבים היהודים לבא, ומלאכת הבגדים מתרבה בכל יום'.¹⁰⁹

ניתן לשער כי בסביבות שנת ש"י נוסדה הקהילה האשכנזית בצפת. לראשונה אנו מוצאים את זיכרה ברשימת מפקד האוכלוסין השני בצפת, שערך השלטון העות'מאני בשנת 1555/6 (שט"ו-שט"ז).¹¹⁰ ברשימה זו כבר רשומים הרובעים הבאים: פורטוגל, קורדובה, קסטיליה, מִסְתַּעְרָבָה, מגורבים, ארגון עם קטאלנים, הונגרים, אפוליה, קלבריה, סביליה, איטלקים וגרמנים. כל זה מתאים עם תיאורו של דוד רוסי שבתקופה זו כבר התרבו הקהילות בצפת. ברשימה נכתב שקהל הגרמנים – הם האשכנזים כמובן – הכיל 20 בתי אב ורווק אחד, וזו היתה הקהילה הקטנה ביותר בצפת באותה עת. במפקד נוסף שנערך כשנים עשרה שנה לאחר מכן,¹¹¹ בשנת 1567/8 (שכ"ז-שכ"ח), נמנו בקהל האשכנזים 43 ראשי בתי אב. כבר נקבע במחקר על פי אסמכתאות, כי 'על אף היקפו המצומצם של קהל האשכנזים [=בצפת בתקופה זו], שמרו בני קהל זה על ייחודיותם בקנאות רבה'.¹¹² כמו כן, נוכחותם היתה ניכרת על ידי מנהגיהם הייחודיים, ור' יששכר בן סוסאן

¹⁰⁷ שם, עמ' 61.

¹⁰⁸ ראה ב' לואיס, עלי היסטוריה: קובץ מחקרים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 112-113.

¹⁰⁹ א' יערי, איגרות ארץ ישראל, רמת גן תש"ג, עמ' 184. בחתימת האיגרת מוזכר תאריך כתיבתה: ט בניסן רצ"ה. בתוך האיגרת (עמ' 184) נאמר: 'בהגיעי בצפת זה יותר משנה...'.
¹¹⁰ לואיס (לעיל, הערה 108), עמ' 114.

¹¹¹ ראה א' דוד, עלייה והתיישבות בארץ ישראל במאה ה"ז, ירושלים תשנ"ג, עמ' 121.

¹¹² דוד, שם.

פרק ג

האר"י במירון

א. דברי ר' חיים ויטאל

האזכור הראשון של מנהג השמחה בל"ג בעומר, על קברו של ר' שמעון בר יוחאי במירון, מופיע בדברי ר' חיים ויטאל בספרו 'שער התפלה',¹¹⁵ והועתק על ידי בנו ר' שמואל ויטאל לספר 'שער הכוונות' שנערך על ידו. תחילה כתב ר' חיים ויטאל: 'ענין ל"ג לעומר שאסור בהספד ותענית ובנפילת אפים...'¹¹⁶ בהמשך הוסיף:¹¹⁷

ענין מנהג שנהגו ישראל ללכת ביום ל"ג לעומר על קברי רשב"י ור' אלעזר בנו, אשר קבורים בעיר מירון כנודע, ואוכלים ושותים ושמחים שם. אני ראיתי למורי ז"ל שהלך שם פעם אחת ביום ל"ג לעומר, הוא וכל אנשי ביתו, וישב שם ג' ימים ראשונים של השבוע ההיא, וזה היה בפעם הראשונה שבא ממצרים, אבל איני יודע אם אז היה בקי ויודע בחכמה הזו שהשיג אחר כך. והה"ר יונתן סאגיש ז"ל העיד לי, שבשנה הראשונה קודם שהלכתי אני אצלו ללמוד עם מורי ז"ל, שהולך את בנו הקטן שם עם כל בני ביתו, ושם גילחו את ראשו כמנהג הידוע ועשה יום משתה ושמחה. גם העיד לי הה"ר אברהם הלוי יצ"ו כי בשנה הנזכרת הלך גם הוא שם, והיה נוהג לומר בכל יום ויום בברכת תשכון נחם ה' אלהינו את אבילי ציון וכו', וגם בהיותו שם אמר נחם וכו'. ואחר שגמר העמידה אמר לו מורי ז"ל כי ראה בהקיץ את רשב"י עומד על קברו, ואמר לו, אמור לאיש הזה אברהם הלוי כי למה יאמר נחם ביום שמועתנו,¹¹⁸ והנה לכן הוא

¹¹⁵ ירושלים תשס"ח (אהבת שלום).

¹¹⁶ שער התפילה, עמ' שיב; שער הכוונות, ענין ספירת העומר דרוש יב.

¹¹⁷ שער התפילה, עמ' תעא-תעב; שער הכוונות, שם.

¹¹⁸ כך בשער התפילה הנדפס, וכך בכתב ידו של רח"ו עצמו (מצוי במאגר 'אוצר החכמה', בשם 'שער התפילה כת"י מהרח"ו') דף קכב ע"א. 'שמועה' בלשון חז"ל היא 'סוגיה', 'הלכה', כנאמר למשל במסכת שקלים, סוף פרק שני: 'האומר שמועה בשם אומרה יראה בעל שמועה כאילו עומד לנגדו...'. 'יום שמועתנו' הוא יום לימודנו – הזמן בו ר' עקיבא ותלמידיו – ביניהם רשב"י – כוננו את ישיבתם מחדש.

יהיה בנחמה בקרוב. ולא יצא חודש ימים עד שמת לו בן אחד וקיבל עליו תנחומין. וכתבתי כל זה להורות כי יש שורש במנהג הנזכר. ובפרט כי רשב"י הוא אחד מחמישה תלמידיו הגדולים של ר' עקיבא, ולכן זמן שמחתו הוא ביום ל"ג לעומר, כפי מה שביארנו לעיל בענין ל"ג לעומר.

האר"י עלה ארצה ממצרים והשתקע בצפת בשנת ש"ל, ראה להלן. אם כן הקטע שלפנינו הוא מסביבות תקופה זו. תיארוך מדויק יותר יעשה להלן. נוכחנו אפוא כי בסביבות שנת ש"ל כבר דובר על 'מנהג שנהגו ישראל ללכת ביום ל"ג לעומר על קברי רשב"י ור' אלעזר בנו'. יושם לב: לא האר"י ותלמידיו יסדו מנהג זה, אלא האר"י נטל חלק במנהג שהיה קיים זמן מסוים. כזכור, פחות מחמישים שנה קודם לכן, בשנת רפ"ב, ר' משה באסולה דיווח על שיירת שמחה גדולה שהתרחשה שם בפסח שני ולא בל"ג בעומר. וכך, כזכור, משנת רפ"ב ולאחור, משך מאות שנים, היתה ידועה התכנסות גדולה שם בפסח שני. ל"ג בעומר כיום מאורע מיוחד לא הוזכר מעולם. ניתן להניח שבמהלך תקופה זו שלאחר שנת רפ"ב, עם הגעת קהל האשכנזים לצפת בסביבות שנת ש"י, הועבר מוקד השמחה מיום פסח שני ליום ל"ג בעומר. וזה מה שהזכיר ר' חיים ויטאל בסביבות שנת ש"ל כ'מנהג שנהגו ישראל ללכת ביום ל"ג לעומר על קברי רשב"י ור' אלעזר בנו'; כלומר מנהג שהתייסד בין השנים רפ"ב-ש"ל. עתה ננתח את דברי ר' חיים ויטאל.

ב. הקבלות למנהג אשכנז

כזכור, ר' חיים ויטאל כתב של"ג בעומר 'אסור בהספד ותענית ובנפילת אפים...'. אי אמירת תחנון בל"ג בעומר הוזכר במקורות האשכנזים שהובאו לעיל (פרק א), מהראשונים עד הרמ"א (שחי בקראקא שבפולין במקביל לאר"י ולר' חיים ויטאל שחיו בצפת).

בנוגע לאופי השמחה בל"ג בעומר במירון, נוכחנו בדברי ר' חיים ויטאל ש'אוכלים ושותים ושמים שם'. לא דובר על ריקודים ומחולות ובוודאי לא על דביקות ואקסטזה. גם אין כל אזכור להדלקת אש כלשהי. לעיל (פרק א) התברר כי באשכנז נהגו לקיים סעודה ביום ל"ג בעומר; בין היתר הובאו דברי הרמ"א שבל"ג בעומר 'מריבים בו משתה ושמחה קצת'. לפנינו, אפוא, הקבלה קרובה למדי בין תיאורו של ר' חיים ויטאל 'שאוכלים ושותים ושמים שם' לבין תיאורו של הרמ"א 'מריבים בו משתה ושמחה קצת'.

סביר להניח שהמנהג האשכנזי של אי אמירת תחנון ושמחת אכילה ושתייה בל"ג בעומר, הגיע לארץ ישראל יחד עם הגעת קהל האשכנזים לצפת, כאמור בסביבות שנת ש"י. אך כאן התווסף פרט: התקבל נוהג לקיים

שמחה זו על קברו של רשב"י במירון, ומוקד השמחה הועבר מיום פסח שני (י"ד באייר) חמישה ימים קדימה ליום ל"ג בעומר (י"ח באייר). דבר זה ניתן להבינו כראוי, לאור האמור לעיל (פרק א) בשם אחד ההסברים שרווחו באשכנז, שהשמחה היא על כינון ישיבתו של ר' עקיבא מחדש; אם כן הרי רשב"י היה אחד מתלמידיו החדשים של ר' עקיבא, כאמור במסכת יבמות (סד ע"ב). ואכן, זהו גם ההסבר שאמר האר"י עצמו! כפי שראינו בדברי ר' חיים ויטאל: 'וכתבתי כל זה להורות כי יש שורש במנהג הנזכר, ובפרט כי רשב"י הוא אחד מחמישה תלמידיו הגדולים של ר' עקיבא, ולכן זמן שמחתו הוא ביום ל"ג לעומר, כפי מה שביארנו לעיל בענין ל"ג לעומר'. כלומר, הוא משייך במפורש את השמחה לר' עקיבא ולחמשת תלמידיו. האמירה 'כפי מה שביארנו לעיל', מכוונת לאמור לעיל שם:

והנה אחר זמן הקטנות בא זמן הגדלות, ואז מתבטלין דיני הקטנות ומתקיימים בחינות הגדלות, ולכן סמך אחר כך ר' עקיבא את חמישה תלמידיו הגדולים מבחינת ה' גבורות גדלות שהם כנגד ה' אותיות אכטד"ם שהם רחמים, ואלו נתקיימו בעולם והרביצו תורה ברבים, והם ר' מאיר ור' יהודה ור' אלעזר בן שמוע ור' שמעון ור' נחמיה.

מכל זה עולה שהשמחה בל"ג בעומר היא כנגד ר' עקיבא וחמשת תלמידיו, שנתקיימו בעולם והרביצו תורה ברבים. כך לדברי ר' חיים ויטאל על פי קבלת האר"י. וכאמור כך גם הוסבר באשכנז, מקום היווסדות מנהג זה. אמנם האר"י יצק להסבר זה נופך קבלי כדרכו, אבל בסיס הדברים הוא כפי שנאמר באשכנז הקדומה, שהשמחה היא כנגד ר' עקיבא ותלמידיו החדשים. לא מיותר להזכיר בהקשר זה, שהאר"י עצמו – בן למשפחת לוריא – היה ממוצא אשכנזי.

שמחה זו היתה חשובה בעיני האר"י כשמחת הרבצת התורה בעולם מחדש. על כן אין לנהוג מנהגי אבלות במקום השמחה, כמו למשל לומר תפילת נחם הלקוחה מתפילת ט' באב. מכאן באה ההקפדה הגדולה על ר' אברהם הלוי שאמר נחם בל"ג בעומר במירון, כמתואר בדברי ר' חיים ויטאל שלעיל.

ג. התגבשות המנהג

ניתן להסיק שתהליך התגבשות מנהג השמחה בל"ג בעומר במירון על קברו של רשב"י היה כך: במשך מאות שנים נהגו לעלות למירון ביום פסח שני (י"ד/ט"ו באייר), בעיקר למערת הלל ושמאי, עקב האמונה בפלאי המים

שהתחוללו שם בעיקר בתקופה זו.¹¹⁹ בשלב מאוחר יחסית, בסביבות שנת רפ"ב, נשכח הקשר שבין עלייה זו לבין פלאי המים, והעלייה הקבועה לשם בפסח שני לבשה אופי של טקס חגיגי, הכולל השתטחות על כל קברי הצדיקים שבמירון (הלל ושמאי, רשב"י ובנו) ללא טעם ברור.¹²⁰ בסביבות שנת ש"י נוסדה קהילה אשכנזית בצפת,¹²¹ אשר הביאה עמה את מנהג אשכנז הקדום לקיים שמחה בל"ג בעומר באי אמירת תחנון ובאכילה ושתייה. שמחה הקשורה בר' עקיבא וחמשת תלמידיו, ביניהם רשב"י, שנשמכו לאחר המגפה. מכאן קצרה הדרך להתיק את מוקד השמחה שבמירון מיום פסח שני, שכבר נשכח טעמו, ימים אחדים קדימה, אל יום ל"ג בעומר. כעת, מעמד השמחה המתחדש נשא אופי של 'אוכלים ושותים ושמחים שם' (כלשון ר' חיים ויטאל), על פי מנהג האשכנזים שהגיע לאזור זה לא כבר. גם זאת רק על קברו של רשב"י בלבד, ואילו קברי הלל ושמאי שאינם קשורים בר' עקיבא ובתלמידיו נזנחו ונשכחו.

ד. מסורת מאוחרת

החיד"א, ערך פנקס רשימות למזכרת מידיעות שונות ומגוונות שקרא ושמע במקומות שונים. הפנקס קיים בכתב ידו עליו רשם: 'קיצור זכרון מעשיות ונסים'.¹²² אוסף גדול מרשימות אלו פורסם זה כבר.¹²³ בין היתר נאמר שם:¹²⁴

בימי(ן) מרן הסכימו שלא יעשו ישראל הערביים [=מוסתערבים] מחול בל"ג לעומר על ציון רשב"י (והבנין בנאו הרב קול בוכים). ונראה למרן ובית דינו שהוא ח"ו זלזול שאוכלים ומרקדים, ונכתבה ההסכמה ולא נחתמה. כלילה חלם מרן עם הרשב"י ואמר לו שתבא מגפה גדולה בעבור זו ההסכמה, כי רצונו שישמחו בהלולא, ולמחר קרע ההסכמה.

היה ניתן להבין מכאן כי מנהג השמחה בל"ג בעומר במירון הוא מנהג תושבי הארץ הוותיקים – המוסתערבים. אולם החיד"א, בן שנות הית"ק

¹¹⁹ לעיל, פרק ב, סעיפים ח-טז.

¹²⁰ שם, סעיף יח.

¹²¹ שם, סעיף כג.

¹²² כת"י ניו יורק, ספריית בית המדרש ללימודי יהדות 5404.

¹²³ ט' פרידמאן, 'לקוטות מתוך כתב יד של הרב חיד"א', בתוך: מ' בניהו (עורך), ספר החיד"א – קובץ מאמרים ומחקרים, ירושלים תשי"ט, עמ' צד-קד.

¹²⁴ שם, עמ' צו, פסקה 64.

המאחרות, לא ציין מה מקור שמועה זו, וניכר כי היא מסורת מאוחרת שאין לה אחיזה במקורות הקדומים בני התקופה משנות השי"ן. מכל המובא לעיל התברר שתושבי הארץ הוותיקים (עם אורחים מחוץ לארץ), במשך מאות שנים, עלו למירון דווקא בפסח שני ולא בל"ג בעומר. מנהג העלייה למירון בל"ג בעומר התגבש לו אי שם בין השנים רפ"ב-ש"ל. גם בשום מקור קדום לא דובר על ריקודים ומחולות שנעשו שם. אופי אגדי נסוך על שמועה זו עם האמירה שרשב"י בא בחלום למרן והתירה בו. מה גם שמסורת מאוחרת נוספת, בת שנות הית"ק גם כן, גורסת מעשייה זו באופן שונה לגמרי.¹²⁵ לפי הגרסה האחרת, 'הרבנים נתקבצו במעמד ורוצים לבטל הלולא דרשב"י', מטעמי חוסר צניעות. האר"י שלח להודיע להם שדבר זה יגרום למגפה, ולבסוף הם שמעו לו וביטלו את החלטתם. מגמתן של אגדות מאוחרות אלו ברורה, להעצים את האר"י ואת החגיגות במירון כפי שהתגבשו בשנות הית"ק. בלאו הכי אלו גרסאות סותרות ונראה כי אין לייחס להן חשיבות של ממש.

ה. שמחת תלמידי ר' עקיבא

כידוע, לא מוזכר בשום מקום בחז"ל, בתלמודים ובמדרשים, וגם לא בספר הזוהר, את תאריך יום פטירתו של רשב"י, ומעולם לא דובר בספרים אלו על יום ל"ג בעומר. והנה גם בדברי האר"י ור' חיים ויטאל שהובאו לעיל נוכחנו שאין כל זכר לכך שיום ל"ג בעומר הוא יום פטירתו של רשב"י, רק כאמור לדבריהם זהו יום שמחת ר' עקיבא ותלמידיו.

על פי דברים אלו כתב ר' יוסף חיים מבגדד:¹²⁶

גם יש לנו ללמוד מכל הנזכר לעיל, שגם לר' עקיבא זיע"א יש שמחה ביום ל"ג בעומר בגילוי השם הנזכר, ולכן יושבי עיר הקודש טבריה תוב"ב גם המה ילכו להשתטח במערת ר' עקיבא ולשמוח שם. גם עוד ילכו למצבת ר' מאיר בעל הנס זיע"א, אשר הוא גם כן יש לו שמחה ביום זה, כי הוא מחמישה תלמידי ר' עקיבא זיע"א הנרמזים בשם הנזכר המתגלה ביום זה. וכן יושבי עיר הקודש צפת תוב"ב ההולכים למירון ביומא דהילולא, הוא יום ל"ג בעומר, אותם שדרכם לחזור ביום ל"ג עצמו לביתם בצפת תוב"ב, צריכים הם ללכת אצל

¹²⁵ ראה מ' בניהו, ספר תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 219, פסקה ד. כמצוין שם, הערה 1, מקור הדברים הוא בכתב יד תימן. כל כתבי היד התימניים של ספרי שבחי האר"י הם מהמאה השמונה עשרה, ראה שם, עמ' 24-29.

¹²⁶ בספרי 'הלולא רבא', ירושלים תשט"ו, עמ' קפו.

מצבת התנא הקדוש ר' יהודה בן אלעאי זיע"א, כי גם ר' יהודה זיע"א הוא מחמישה תלמידים של ר' עקיבא ויש לו שמחה ביום זה בגילוי שם הנזכר.

בקיצור: על פי האר"י יום ל"ג בעומר הוא יום שמחתם של ר' עקיבא וחמשת תלמידיו, ואין כל קשר לפטירת רשב"י.

ו. מקורות מאוחרים לפטירת רשב"י

בשנת תצ"א נדפס באיזמיר הספר האנונימי 'חמדת ימים'. שם נאמר: 'ונמצא כתוב בספרי הקדמונים שיום ל"ג לעומר הוא יומא דאתפטר רשב"י ע"ה מן עלמא, ונוהגים לקבוע בליל זה לימוד ברזין דחכמתא דיליה, ובאידרא זוטא, וששים ושמחים בהילולא דיליה, אשרי אנוש יעשה זאת'.¹²⁷

בעל חמדת ימים מזכיר בספרו עשרות רבות של פעמים, אולי מאות, את האר"י, בכל עניין ועניין. במקרה זה הוא דקדק וכתב 'ונמצא כתוב בספרי הקדמונים', לא בשם האר"י. נראה שידע כי אין לזה שום יסוד בדברי האר"י, אדרבה ישנה משמעות ברורה בדבריו שאין זה יום פטירתו של רשב"י. מקורו של החמדת ימים 'בספרי הקדמונים' אינו ידוע, ועל כל פנים ניכר שעל פי האר"י מקור זה אינו מוסמך, שהרי הוא לא אימץ קביעה זו. גם פעמים רבות הביטוי 'בספרי הקדמונים' ודומיו, בספר חמדת ימים, אינם אלא קישוטים ספרותיים בעלמא ואין לייחס לכך חשיבות עובדתית. סביר להניח שמחבר חמדת ימים ראה גרסה מסוימת של ספר 'פרי עץ חיים' בכתב יד, ראה להלן, ועל פי זה כתב מה שכתב. כזכור, לקביעה שיום ל"ג בעומר הוא יום פטירת רשב"י אין זכר בדברי חז"ל ובזוהר בשום מקום. דברי החמדת ימים הם המקור המודפס הראשון לכך.

מקור מודפס נוסף, כמאה וחמישים שנה מאוחר יותר. קיימות שתי מהדורות של ספר 'פרי עץ חיים' בשתי עריכות שונות (שתיהן עריכות מאוחרות של כתבי האר"י). במהדורת קארץ תקמ"ב הסגנון כהוגן: 'כי גם רשב"י היה מתלמידי ר' עקיבא והוא שמח בל"ג בעומר'.¹²⁸ זה מכון עם דברי ר' חיים ויטאל שהובאו לעיל שיום זה הוא יום שמחת ר' עקיבא ותלמידיו שהתקיימו. אולם במהדורת קארץ תקמ"ה, ומשם ליתר הדפסות הספר המאוחרות, מופיע כך: 'והטעם שמת רשב"י ביום ל"ג בעומר כי הוא מתלמידי רבי עקיבא הנ"ל שמתו בספירת העומר הנ"ל'.¹²⁹ אולם הדברים

¹²⁷ איזמיר תצ"א, חלק לחודש ניסן, דף נד ע"א.

¹²⁸ דף קא טור ב.

¹²⁹ דף קח טור ב.

תמוהים. (א) מה הקשר בין תלמידי ר' עקיבא שמתו בימי העומר במגפה מחמת חטאם, לבין רשב"י שלא נלכד בחטא זה כלל, ולא מת במגפה, אלא על מיטתו בתקופה אחרת לגמרי? (ב) כאמור, אין שום מקור בכתבי האר"י המוסמכים לכך שרשב"י נפטר בל"ג בעומר, רק מבואר שם שהשמחה היא לכבוד ר' עקיבא ותלמידיו שנתקיימו בעולם והרביצו תורה. וכבר החיד"א בספרו 'מראית העין' דחה את דברי הפרי עץ חיים הללו מכח דברי שער הכוונות:¹³⁰

דיש מי שכתב דפטירת רשב"י ע"ה זי"ע בל"ג לעומר. כן כתב בפרי עץ חיים. אך כבר נודע דבנוסחאות כתבי האר"י ז"ל היה ערוב וטעויות סופר, והנוסחא אמיתית היא נוסחת השמונה שערים שסידר הרב מהר"ש ויטאל ז"ל, בנו של רבינו מהרח"ו ז"ל, ובשער הכוונות האריך בסוד ימי העומר וטעם שמתו כ"ד אלף, ואחר כך למדו חמישה [תלמידים] אצל ר' עקיבא, ר' שמעון ור' מאיר וכו', והיא שמחת רשב"י. וכתב שיש שורש בשמחה זו שעושים, והוא האריך בזה, ולא בא בפיו לומר שהוא פטירת רשב"י ע"ה.

בכמה ספרי אחרונים נמשכו אחר החמדת ימים או אחר הפרי עץ חיים וכתבו שזהו יום פטירת רשב"י, אבל כאמור אין אלו מקורות מוסמכים וזה נוגד את משמעות דברי האר"י.

ז. יום פטירת רשב"י יום עצב

לפי האמור מיושב קושי גדול. ה'טור' הביא בשם 'בעל הלכות גדולות' רשימה של ימים שמתענים בהם.¹³¹ ה'שולחן ערוך' שם ניסח הלכה זאת כך: 'אלו הימים שאירעו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם'. בין כלל הימים שם מופיעים תאריכים רבים של ימי פטירת צדיקים שונים: בא' בניסן מתו בני אהרן; ב' בניסן מתה מרים ונסתלק הבאר; בכ"ו בניסן מת יהושע בן נון; ב' באייר מת עלי הכהן ושני בניו ונשבה ארון ה'; בכ"ח באייר מת שמואל הנביא; בא' באב מת אהרן הכהן; בה' בשבט מתו הזקנים שהיו בימי יהושע; בו' באדר מת משה רבינו.

כאמור, ימים אלו, שהם ימי פטירת צדיקים, הם ימים 'שאירעו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם'. מעתה אין שום הבנה לכך שיום פטירתו של רשב"י יקבע כיום שמחה, ההפך ממש מיום פטירתם של משה, אהרן ומרים וכל יתר הצדיקים שלעיל.

¹³⁰ ליקוטים שבסוף הספר, סי' ז, אות ח.

¹³¹ אורח חיים, סי' תקף.

ואכן, בסוף ה'אידרא זוטא' מתוארת פטירתו של רשב"י כמעמד של צער ובכי.¹³² עוד לפני פטירתו נאמר שם: 'נפילנא על ארעא וגעינא' [=נפלנו על הארץ וגעינו]. לאחר פטירתו נאמר שם: 'בעו חברייא למבכי ולא יכילו למללא, שארו חברייא בבכיה, ור' אלעזר בריה נפל תלת זמנין ולא יכיל למפתח פומיה' [=רצו החברים לבכות ולא יכלו לדבר, התחילו החברים לבכות, ור' אלעזר בנו נפל שלוש פעמים ולא יכל לפתוח פיו]. עוד מתואר שם: 'וחברייא כולהו שתיין דמא' [=והחברים כולם שותים דם]. כל אלו תיאורים של צער גדול ששרר שם. אמנם לאחר מכן נאמר שם: 'בתר דנפק פוריה הווה סליק באווירא, ואשא הווה להיט קמיה, שמעו קלא עולו ואתו ואתכנשו להילולא דר' שמעון, יבוא שלום ינוחו על משכבותם' [=אחר שיצאה מיטתו היה עולה באוויר, ואש היתה מלהטת לפניו, שמעו קול הכנסו ובואו והתאספו לשמחה של ר' שמעון, יבוא שלום וכו'], אך הדבר פשוט שהכוונה לבת קול שהכריזה כך בשמיים לבני פמליה של מעלה, וכמו שאמרו בתלמוד הבבלי, מסכת מועד קטן (כה ע"ב) על פטירת צדיקים: 'קצף על עולמו וחמס ממנו נפשות ושמח בהם ככלה חדשה, רוכב ערבות שש ושמח בבוא אליו נפש נקי וצדיק'. אבל תלמידיו של רשב"י, בני החבורה שבעולם הזה, נותרו אבלים ובוכים. כך נראה ההסבר הפשוט בדברי הזהר, וכך פירשו מספר חכמים כפי שיובא מיד.

אם כן, כאמור, קשה מאוד שיום פטירתו של רשב"י ייקבע לדורות כיום שמחה. וכבר תמה על כך ר' משה סופר בעל 'חתם סופר':¹³³

לא שם איש על לב אלא לעלות לצפת להילולא דרשב"י... היכן מצינו לעשות יום מועד ביום סילוק צדיק, הלא אמרו חז"ל הרי עלי שלא לאכול בשר כיום שמת בו רבו, וז' אדר מיתת משה רבינו הוא יום תענית, וכן ראש חודש ניסן שמתו בו נדב ואביהוא, וי' ניסן שמתה (בה) [בן] מרים, וכ"ז ניסן יום מיתת יהושע בן נון. ומאי דקרי ליה בזוהר הילולא, הוא על דרך דאמרו חז"ל במסכת מועד קטן: קצף על עולמו ולקח ממנו נפשות, נפש נקי וצדיק, ושמח בהם ככלה חדשה.

גם ר' יוסף שאול נתנזון בשו"ת 'שואל ומשיב' הקשה כן:¹³⁴

¹³² זוהר, פרשת האזינו, דף רצו ע"ב.

¹³³ בספרו 'תורת משה', ירושלים תשס"ה (מהדורת צילום), ספר ויקרא, פרשת אמור, הספד, דף נט טור ב.

¹³⁴ שואל ומשיב חמישאה [דברי שאול ויוסף דעת], סי' לט, דף לד ע"ד.

אבל באמת גם שם תמהתי, דהרי אדרבה במוות צדיק וחכם יש להתענות, ואנו מתענין על מיתת צדיקים, ואיך נעשה יום טוב במוות רבינו הגדול רשב"י ז"ל, ובמוות מבחר היצורים משה רבינו ע"ה אנו עושין [תענית] ז' אדר בכל שנה. ואם הזוהר קרא הילולא דרשב"י, היינו לו, שבוודאי שמחה לו שהלך למנוחה, אבל אותנו עזב לאנחה.

כפי שנוכחנו בדברי החתם סופר (ומעין זה גם בדברי השואל ומשיב), ה'הילולא' בפטירת רשב"י היתה בשמיים, בביאת נשמת הצדיק. יש להוסיף שכך גם פירש ר' אלעזר פלקלס בעל שו"ת 'תשובה מאהבה'.¹³⁵ אבל כאמור תלמידיו של רשב"י בארץ היו שרויים בצער ובבכיה, כמפורש בזוהר. וכאמור הלכה פסוקה היא בנוגע לפטירת משה ואהרן ויתר הצדיקים, שאלו ימים 'שאירעו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם'. אם כן לא ברור כיצד זה יום פטירתו של רשב"י ייקבע לדורות כיום של שמחה, הפך המסורת ההלכתית המובהקת שיום פטירת צדיקים הוא יום עצב.

אבל לפי האמור לעיל, מעולם לא אמרו האר"י ור' חיים ויטאל של"ג בעומר הוא יום פטירת רשב"י, ואין לזה מקור מוסמך. רק לדבריהם זהו יום שמחת ר' עקיבא ותלמידיו, ביניהם רשב"י, על שנתקיימו בעולם והרביצו תורה ברבים. לפי זה לא קשה דבר.

ח. האר"י לא הקפיד לעלות למירון

בדברי ר' חיים ויטאל שלעיל (סעיף א) נאמר:

אני ראיתי למורי ז"ל שהלך שם פעם אחת ביום ל"ג לעומר, הוא וכל אנשי ביתו, וישב שם ג' ימים ראשונים של השבוע ההיא, וזה היה בפעם הראשונה שבא ממצרים, אבל איני יודע אם אז היה בקי ויודע בחכמה הזו שהשיג אחר כך. והה"ר יונתן סאגיש ז"ל העיד לי, שבשנה הראשונה קודם שהלכתי אני אצלו ללמוד עם מורי ז"ל, שהולך את בנו הקטן שם עם כל בני ביתו, ושם גילו את ראשו כמנהג הידוע ועשה יום משתה ושמחה.

האר"י עלה ארצה ממצרים והשתקע בצפת בשנת ש"ל.¹³⁶ לאחר מכן, בשנת של"א, ר' חיים ויטאל נכנס ללמוד אצלו, החל מחודש טבת ואילך.¹³⁷ אם כן

¹³⁵ בספרו 'עולת חדש' השלישי, תחילת דרוש א – מילי דהספדא.

¹³⁶ כך רשם ר' חיים ויטאל ב'ספר החזיונות' שלו, מהד' אשכנזי, ירושלים תשי"ד, עמ' ג-ד: 'שנת ל... כי בשנה ההיא בא מורי ז"ל ממצרים...'.
¹³⁷ שם, עמ' ד: 'שנת לא נכנסתי ללמוד עם מורי ז"ל האשכנזי...'. הקביעה שזה אירע בחודש טבת, מבוססת על דברי ר' אברהם מונסון: 'ואת מי הורה דעה האריא"ל זלה"ה

בשנת ש"ל האר"י קיים את מנהג התגלחת לבנו בל"ג בעומר במירון כפי שהעיד ר' יונתן סאגיש.

לפני כן, ר' חיים ויטאל הזכיר כי הוא עצמו ראה את האר"י בל"ג בעומר במירון בפעם הראשונה שבא ממצרים והוא ישב שם ג' ימים ראשונים של השבוע ההיא. כלומר, לפני עלייתו ארצה בשנת ש"ל, האר"י ביקר פעם אחת בארץ ושוב חזר למצרים. באותו ביקור ר' חיים ויטאל ראהו בל"ג בעומר במירון. לא התפרש באיזו שנה נערך ביקור זה. אמנם מתיאורו של ר' חיים ויטאל שבאותה עת האר"י ישב במירון ג' ימים ראשונים של השבוע ההיא, ניתן להבין של"ג בעומר חל אז ביום שלישי, והאר"י הגיע לשם מיום ראשון עד יום שלישי. בתקופה שלפני שנת ש"ל, ל"ג בעומר חל ביום שלישי בשנים שכ"ג, שכ"ו. ניתן להסיק שמדובר על שנת שכ"ו. בגרסה אחרת שכתב ר' חיים ויטאל, אשר השתמרה בגוף ראשון בספר 'פרי עץ חיים', נאמר: 'אני ראיתי למורי זלה"ה זה שמונה שנים שהלך שם עם אשתו ובני ביתו ג' ימים'.¹³⁸ מברכת המתים 'זלה"ה' מוכח שר' חיים ויטאל כתב זאת לאחר פטירת האר"י בה' באב של"ב, ואין אפשרות להקדים כתיבת שורה זו לפני תאריך זה. שמונה שנים לפני תאריך זה היא שנת שכ"ד. אם כן האפשרות של שנת שכ"ג (כשנת ביקורו של האר"י בארץ) נפסלה. יש להסיק שהאר"י ביקר בארץ בשנת שכ"ו, ואז ר' חיים ויטאל ראהו בל"ג בעומר במירון. שמונה שנים לאחר מכן, בשנת של"ד, ר' חיים ויטאל כתב את השורה שלעיל.

נמצא אפוא שהאר"י נכח במירון בל"ג בעומר פעמיים: פעם ראשונה, בעת ביקורו בארץ בשנת שכ"ו; פעם שנייה, אחר עלייתו ארצה בשנת ש"ל. אבל מזה מתברר, שבל"ג בעומר של שנים של"א-של"ב, בהן ר' חיים ויטאל למד לפני האר"י, האר"י לא נכח במירון בל"ג בעומר, הגם שהתגורר בצפת

[=האר"י] ואת מי הבין שמועה... אם לא למוהר"ר חיים אחד באחד יגשו, קרוב לעשרים חדשים המלכים נועדו, עין ראתה די לחיש ליה באדינה [אשר לחש לו באוזנו] דברים הנאמרים בלחשה כמוני היום מעדי ראייה... נראה מלשונו שהוא מתאר זאת על פי מה שראה בצעירותו בצפת. ראה על כך מ' הלל, 'אגרות תשובה בחכמת הקבלה מאת רבי חיים ויטאל ורבי יוסף בן טבול לשאלת רבי אברהם מונסון', קובץ מן הגנוזים, ו, מודיעין עילית תשע"ה (אהבת שלום), עמ' לד-לו. אם כן, לדבריו, האר"י ור"ח ויטאל נועדו 'קרוב לעשרים חודשים'. שנת של"א היתה מעוברת, והאר"י הוכה במגפה בראש חודש אב של"ב ונפטר כעבור חמישה ימים (ראה הערה הבאה). מחודש סבת של"א עד ר"ח אב של"ב הם עשרים חודשים.

¹³⁸ כך בשתי המהדורות הקדומות, הראשונות, של פרי עץ חיים: קארץ תקמ"ב דף קא טור ב; קארץ תקמ"ה דף קח טור ב.

הסמוכה. האר"י היה בריא ושלם עד ראש חודש אב של"ב, שאז הוכה במגפה, שכב על ערש דווי חמישה ימים, וביום שלישי ה' באב נפטר.¹³⁹ עולה מכל זה, שאמנם יש שורש במנהג הנזכר, כלשון ר' חיים ויטאל שלעיל, כלומר במנהג השמחה בל"ג בעומר במירון. אבל מאידך גם מוכח שאין מצוות 'עלייה לרגל' לשם ביום זה, גם לא לדעת האר"י, כשם שהוא עצמו לא עלה לשם בשנים של"א-של"ב.

ט. אגדה בדויה

בשנות הית"ר פרחו בצפת האגדה שלהלן.¹⁴⁰ ר' יחזקאל הלברשטם משינובה שביקר בצפת פעמיים בשנים תרכ"ח, תרל"א, מסר מה ששמע שם 'ממקור נאמן': ר' אלעזר אזכרי, בעל ספר 'חרדים', היה שמש בית המדרש בצפת, והכל החזיקוהו כאיש פשוט ותמים. פעם אחת ר' אלעזר נכח בל"ג בעומר במירון, והיה שמה האר"י הקדוש ותלמידיו, ונתלהב האר"י עם החבריא, ורקד עמהם שם זמן רב ביומא דהילולא'. לפתע, אחז האר"י בידו של ר' אלעזר ורקד עמו הרבה. לאחר מכן שאלוהו תלמידיו: מה ראית לרקוד עם שמש פשוט זה? השיב: אם רשב"י עצמו רקד עמו אני לא ארקוד עמו? ומאז התפרסם שמו של ר' אלעזר.

מעשייה זו, שצצה בצפת כשלוש מאות שנה לאחר תקופת האר"י, לא היתה ולא נבראה. כפי שנוכחנו לעיל, האר"י היה בל"ג בעומר במירון פעמיים בלבד, בשנת שכ"ו ובשנת ש"ל – טרם הקירו ר' חיים ויטאל. בתקופה זו האר"י לא היה מפורסם בחכמת הקבלה, ועוד לא היו לו תלמידים ובוודאי לא 'חבריא'. ר' חיים ויטאל מוסר שהוא הראשון שהתוודע לגדולתו של האר"י בקבלה לאחר שהאר"י הגיע לצפת (בשנת ש"ל), ורק על ידו האר"י התפרסם, 'ואז משם ואילך נתרבו הנכנסים בבית מורי ז"ל...'.¹⁴¹ לאחר מכן, בשנים של"א-של"ב, כשהאר"י כבר היה מפורסם, הוא לא עלה למירון בל"ג בעומר, ובסוף שנת של"ב נפטר. כל התיאורים (גם במקומות

¹³⁹ שם, עמ' קצ: 'ואחר ג' ימים הוכה במגפה, יום ערב שבת פרשת מטות ומסעי יום ראש חודש אב שנת השל"ב, וביום שלישי ה' לאב נפטר לחיי העולם הבא'.

¹⁴⁰ העניין הובא ע"י מ' גולדשטיין, מסעות ירושלים, מונקאטש תרצ"א, עמ' ריב.

¹⁴¹ ספר החזיונות (לעיל, הערה 136), עמ' קפח-קפט: 'ודע, כי מן השעה הראשונה שדיבר עמי, אמר לי שאזהר מאוד מאוד שלא אגלה עניינו של השגתו וידיעתו לבני אדם... והתרה בי שאם אגלה עניינו שימשך נזק גדול לו ולי ולכל העולם כולו. ונתגלגלו הדברים שמורי הר"מ אלשיך נר"ו ידע הדברים, וגזר עלי שאגיד לו העניין, ומכח גזרתו הוכרחתי לגלות לו, ואז משם ואילך נתרבו הנכנסים בבית מורי ז"ל...'. האר"י היה גוער בו על זה, 'והיה אומר לי, הלא אתה גרמת כל זה שיכנסו כל אלו, ואני איש עניו ואע"פ שנמשך לי נזק מעניין זה איני יכול לדחותם'.

נוספים) של ריקודים סוערים של האר"י ותלמידיו בל"ג בעומר במירון לא התרחשו מעולם. כפי הנראה באותם זמנים כלל לא התקיימו שם ריקודים בל"ג בעומר, רק 'אוכלים ושותים ושמחים שם'.

עם דחיית האגדה שלעיל, יש להסיר גם את הכינוי 'שמש בית המדרש' מר' אלעזר אזכרי (כינוי שדבק בו ככל הנראה עקב אגדה זו). ר' אלעזר נולד בשנת רצ"ג,¹⁴² ככל הנראה בצפת.¹⁴³ למד בישיבתו של ר' יוסף סאגיש¹⁴⁴ שהיה מגדולי צפת בעת ההיא.¹⁴⁵ בשנת ש"ל – שנת בוואו של האר"י לצפת – ר' אלעזר היה תלמיד חכם צורב בן שלושים ושבע (ולא שמש כלשהו), וככל הנראה עסק אז בכתיבת פירושו על הירושלמי.¹⁴⁶ כמו כן קרוב לוודאי שכתב גם פירוש למספר מסכתות מן הבבלי,¹⁴⁷ וככל הנראה תחילת כתיבתו היתה גם כן בתקופה זו.¹⁴⁸ בשלב מסוים הקים את חבורות הקודש 'סוכת שלום' ועוד, שמטרת חבריהן לעסוק בתורה, בעבודת ה' ובתשובה,¹⁴⁹ וככל

¹⁴² כרשום על ידו ביומנו הפרטי: 'בשנת הרצ"ג נולדתי ביום ד' מ"ב לעומר'. היומן פורסם מכתב ידו של ר' אלעזר ע"י מ' פכטר, מצפונות צפת, ירושלים תשע"ד, עמ' 121-186. הציטוט הנ"ל הוא בעמ' 124.

¹⁴³ ראה מ' פכטר (מהדיר), מילי דשמיא לר' אלעזר אזכרי, תל אביב תשנ"א, מבוא, עמ' 24, שלדברי ר' אלעזר עצמו באיגרת, הוא נולד בארץ ישראל. אם כן די סביר שזה היה בצפת.

¹⁴⁴ אותו הוא מכנה בקביעות 'מורי'. ראה ספר חרדים, ונציה שס"א (דפו"ר), דף יח ע"ב: 'זכן שמעתי מפי מורי הרב החסיד כמהר"ר יוסף סאגיש זצ"ל...'; דף כג ע"ב: 'זכן היה נוהג מורי הרב החסיד כמהר"ר יוסף סאגיש זלה"ה...'.
¹⁴⁵ מחכמי בית הוועד בצפת; חתום עם ר' יוסף קארו והמבי"ט על פסקי דין. ר' משה גאלנטי נהג להפנות אליו קושיות ברמב"ם, וכמו שמסר בשו"ת שלו (סי' נב): 'ובהיותי בן עשרים שנה, הייתי בבית החכם השלם החסיד כמהר"ר יוסף סאגיש זלה"ה, ושמעתי מפיו, שהייתי שכנו, ובכמה לשונות מהרמב"ם הייתי הולך אצלו כתלמיד לרב, והשיב תשובה ניצחת דלא הצריך הרמב"ם ז"ל...'. כאשר נפטר ר' יוסף סאגיש בשנת של"ב,

מהר"י מינץ הזכירו לשבח בהספד אותו נשא באיטליה (דרשות מהר"י מינץ, סוף דרוש ו): 'ובשבע זה הגיעה אלינו השמועה כי בצפת נפטר החכם השלם כמהר"ר יוסף סגיש ז"ל, אשר היה איש רשום מאוד, מגדולי חכמי ארץ ישראל'.

¹⁴⁶ על אודות פירוש זה, ראה י' פרנצוס (מהדיר), תלמוד ירושלמי ביצה עם פירוש ר' אלעזר אזכרי, ניו יורק תשנ"ה, עמ' 42-50 (פרק זה הינו מאת ש' ליברמן). בנוגע לזמן כתיבת הפירוש, ראה להלן, הערה 148.

¹⁴⁷ ראה פכטר (לעיל, הערה 143) עמ' 11-12.

¹⁴⁸ ראה שם, עמ' 12, הערה 12, שבשנת של"ז ר' אלעזר סיים את כתיבת פירוש מסכת נדרים מהבבלי, ואת כתיבת פירוש מסכת ביצה מהירושלמי. סביר שהעיסוק בכל זה ארך שנה-שנתיים. ומכיוון שאלו לא היו המסכתות הראשונות, הרי שבערך בשנת של"ל, או מעט לאחר מכן, הוא כבר עסק בכל זה.

¹⁴⁹ בהקדמת ספר חרדים: 'פה צפת עשינו חברה קדושה, קראנו שמה סכת שלום, ורבים מתקבצים לשוב בכל לב. גם מעת לעת העבר [=כינוי ענווה כלפי עצמו] דורש בכל קהל

הנראה זה אירע בשנת של"ו.¹⁵⁰ במקביל לתקופה זו כתב את ספרו 'מילי דשמיא',¹⁵¹ ובשנת שמ"ח כתב את ספרו 'חרדים'.¹⁵² בשנת ש"ס נפטר.¹⁵³ לאחרונה, נמצאו קבריהם של ר' אלעזר ושל אשתו בבית הקברות העתיק בצפת, סמוך לקברו של האר"י.¹⁵⁴

י. מנהג התגלחת

כזכור, ר' חיים ויטאל מסר, על פי עדות ר' יונתן סאגיש, שבל"ג בעומר של שנת של"ה האר"י 'הוליך את בנו הקטן שם עם כל בני ביתו, ושם גילחו את ראשו כמנהג הידוע, ועשה יום משתה ושמחה'. ר' חיים ויטאל מציין שזהו 'מנהג ידוע', אולם לא נמצא לו שום זכר במקורות קדומים כלשהם. יש להניח שמנהג ידוע זה התפתח באותו דור עצמו. את השמחה בתגלחת זו ניתן להבין, למרות שהדבר לא התפרש, שזה נעשה לכבוד חינוך הילד לראשונה במצוות פאת הראש. וכך אכן פירש ר' עמנואל חי ריקי: 'ושם [=במירון ביום ל"ג בעומר] ישמח שמחה גדולה, וכל שכן אם היא פעם ראשונה שמגלח ראש בנו ומניח הפאות שהוא מצווה'.¹⁵⁵ וכן פירש ב'שערי תשובה': 'והעניין של השמחה הוא מנהג ארץ ישראל גם כן, שעושים שמחה בתגלחת הראשונה של קטן, שמחנכין אותו במצווה להיות לו פאת הראש'.¹⁵⁶ אך עדיין צריך בירור: מה הקשר בין מצווה זו לבין יום ל"ג בעומר ולקברו של רשב"י במירון? כאמור, אין למנהג זה שום מקור נוסף

וקהל על התשובה. גם אגודה אחת חברים מקשיבים יחדיו, ימי המעשה סגורים הומים כים על התורה ועל העבודה'.

¹⁵⁰ ראה מצפונות צפת (לעיל, הערה 142), עמ' 134, שם הובא שטר התקשרות מיומנו של ר' אלעזר, ובו נכתב כנראה על אודות התייסדות החבורה: 'בערב, בשבת כו בתמוז נשתתפנו לקיים וקנה לך חבר [=לייסד חבורה], ואיש את רעהו יעזורו ויזהירו לבלתי עזוב תורת המלך...'. פכטר, בהערה 163 שם, העלה על פי חשבונות שונים שלוש אפשרויות באיזו שנה נכתב שטר זה: של"ד, של"ה או של"ו. אמנם בדיקה בלוח השנה מעלה שרק בשנת של"ו חלה שבת בכ"ו בתמוז.

¹⁵¹ ראה פכטר (לעיל, הערה 143), עמ' 31.

¹⁵² ראה חרדים, ונציה שס"א (דפו"ר), דף נה ע"א: 'שנה זו שהיא שנת השמ"ח לבריאת עולם'.

¹⁵³ ראה ד' תמר, מחקרים בתולדות היהודים בארץ ישראל ובארצות המזרח, ירושלים תשמ"א, עמ' 96-97.

¹⁵⁴ ראה ד' אפנדר, מצבות מספרות: גילויים וחשיפות של חכמי צפת מהמאות ט"ו וט"ז, צפת תשע"ט, עמ' 100-103.

¹⁵⁵ בספרו 'משנת חסידים', מסכת אייר וסיוון, פרק א, סעיף ז, אמשטרדם תפ"ז דף קז ע"א.

¹⁵⁶ שערי תשובה על שולחן ערוך אורח חיים, סי' תקלא, סעיף ו, ס"ק ז.

על מנת לברר את טעמו ועל מה נוסד. אולם ישנה מקבילה דומה בדברי בן דורו של האר"י, רבו הרדב"ז, ומדבריו יש ללמוד לענייננו. אלו דברי הרדב"ז:¹⁵⁷

שאלת ממני אודיעך דעתי במי שנדר לגלח את בנו במקום שמואל הנביא, ובא ומצא שכבר נלקח ביד העכו"ם בעוונות, ואין ישראל יכול להכנס שם, מה תקנה יש לו...

תשובה, כבר נהגו בכל הגלילות לחשוב זה נדר גמור, והטעם לפי שהיו רגילין להביא נדרים ונדבות, ונותנים משקל השיער לצורך המקום להדליק עליו שעווה ושמן ולשאר צרכיו. גם יש בנדבות חלק לעניים ולצורכי ציבור, ומכל זה העלו שזהו נדר גמור ואין ראוי להקל בו.

בהמשך הדברים, הרדב"ז מצדד להקל באופן הבא: את הנדרים והנדבות אפשר לחלק לעניים, ואילו על מעשה התגלחת במקום הקבר עצמו ניתן לוותר, משום שאין בזה שום צורך או תועלת. אלו דבריו:

ואם מפני הנדרים או הנדבות, הרי יכול ליתנם לעניים. ואי מפני הדברים הנוגעים למקום, יקחו אותם העכו"ם ומה יועיל. ואם מפני הנדר בעצמו משום מוצא שפתיך תשמור, הני מילי בדברים הנזכרנים] בכתוב, כגון נדרים ונדבות, חטאות ואשמות וצדקה לעניים, אבל בנידון דידן מאי איכפת לנביא או מאי מתהני ליה שיגלחו אותו במקומו או בזולת מקומו.

העולה מכלל דברי הרדב"ז: מנהג התגלחת על קברו של צדיק שרווח באותו דור, נועד לשם כספי צדקה שהיו מחלקים כנגד משקל השער; אם לצורך נרות ושמן להאיר את המקום, ואם לצורך חלוקה לעניים שכל הנראה נכחו באותו מעמד. אבל עצם מעשה התגלחת על קבר הצדיק אין בו כל משמעות מיוחדת.

נחזור לדברי ר' חיים ויטאל ולמנהג האר"י. לאור כל האמור, סביר מאוד שגם התגלחת על קברו של רשב"י נעשתה לשם כספי צדקה שניתנו לצורך תפעול המקום ולצורך העניים. הסיבה שזה נעשה דווקא בל"ג בעומר, היא, ככל הנראה משום שזה היה מועד ההתכנסות שם, וממילא היה ניתן לנצל התכנסות זו גם לשם חלוקת הצדקה התלויה בגילוח ראש הקטן.

¹⁵⁷ שו"ת הרדב"ז, חלק שני, סי' תרח.

נראה כי בדור הבא נשכח עניין הצדקה התלוי במעשה התגלחת על קברי צדיקים. ר' שמואל גרמיזאן, שחי עשורים אחדים לאחר הרדב"ז והאר"י, תמה על כך:¹⁵⁸

שאלה, מי שנדר להסתפר על קברי הצדיקים והגוים מונעים לישראל ליקרב על קברי הצדיקים, מיבעיא לן עד כמה יקרב ויצא ידי חובת נדרו.

תשובה, אני העני לא ידעתי מה שורש מצוה יש בנדר זה להסתפר על קברי הצדיקים. והלא אפילו זיארע להשתטח על קברי הצדיקים לא הוה ידעין מה מצוה יש, והבית יוסף באורח חיים סימן תקסח הביא דמהרי"ל [כתב], הנודר לילך על קברי צדיקים וכו', דמשמע דהוי נדר מצוה, אך לא פירש מה מצוה עבד, לולי שכתב הרח"ו זלה"ה שיש עיקר בזיארע זו. אבל להסתפר לא שמענו.

לא הוזכרה כאן תגלחת של ילד קטן, ומשמעות הדברים שמדובר באדם גדול. כנראה גם מנהג כזה היה קיים. כאמור, בשלב זה כבר לא היה ידוע עניין הצדקה הקשור בתגלחת, ועל כך תמה ר' שמואל גרמיזאן: מה שורש מצווה יש להסתפר על קברי צדיקים? וזה כדברי הרדב"ז שולא הצדקה הכרוכה במנהג התגלחת 'מאי איכפת לנביא או מאי מתהני ליה שיגלחו אותו במקומו או בזולת מקומו'. כאמור, כך יש לבאר גם את מעשה התגלחת של בן האר"י, שהדבר נעשה לשם הצדקה הכרוכה בזה.

יא. תלמידי האר"י לא עלו למירון

כפי שנוכחנו לעיל (סעיף ח) האר"י לא הקפיד לעלות למירון בל"ג בעומר. למרות שהתגורר בצפת הסמוכה הוא לא עלה לשם בשנים של"א-של"ב. כמו כן, כשלושים שנה לאחר פטירת האר"י לא נותר זכר ממנהג השמחה בל"ג בעומר במירון בין מקובלי צפת ותלמידי האר"י. אין הכוונה שהמנהג התבטל, אדרבה המשיכו לקיימו ולהעבירו מדור לדור, ראה להלן; הכוונה שממשיכי דרכו של האר"י בצפת לא נטלו חלק בקיום מנהג זה כלל. הדבר מובן לאור האמור שגם האר"י עצמו לא הקפיד בכך, וממילא לא נותרה מורשת כזו באסכולת המקובלים שם.

קביעה זו מבוססת על איגרותיו של ר' שלמה שלומל מיינשטרל מדרזניץ.¹⁵⁹ מקובל זה, נולד בשנת של"ד,¹⁶⁰ כשנתיים לאחר פטירת האר"י,

¹⁵⁸ שו"ת משפטי צדק, סי' עד.

בעיר לוטנבורג שבחבל מוראביה (מזרח צ'כיה).¹⁶¹ בשלב מסוים עבר לעיר דרזניץ.¹⁶² עסק בספרי קבלה שונים, בעיקר בספר 'פרדס רימונים' לרמ"ק.¹⁶³ בשנת שס"ב, כשהוא בן עשרים ושמונה, הגיעו לאזניו ידיעות מהמקובל הגדול שאורו זרח בצפת – האר"י, מדרכו החדשה והכובשת בקבלה, ומההילה הפלאית האופפת את דמותו כפי שמוסרים ממשיכי דרכו.¹⁶⁴ תכף ומיד החליט לעלות לצפת. אשתו לא הסכימה להצטרף למסע, והוא נאלץ לגרשה. הניח בידה, וביד בתם היחידה שהותיר עמה, את כל רכושו, לשם דמי כתובה ונדוניה, ומיהר לעלות ארצה לצפת בחוסר כל.¹⁶⁵ נפשו כמחה להסתופף בצילם של תלמידי האר"י ולינק מהם את תורתו. בחג הסוכות שס"ג הגיע לצפת,¹⁶⁶ כשלושים שנה לאחר פטירת האר"י.

¹⁵⁹ איגרתיו נדפסו במקומות שונים, ולאחרונה כונסו ונדפסו מחדש בספר 'האר"י וגוריו: באספקלריית אגרות הר"ש שלומל', ירושלים תשנ"ח. כל הציונים להלן הם לפי ספר זה. את שמו המלא, כינויו ומקום מוצאו, אנו לומדים מלשונויותי המובאות להלן הערות 162-161.

¹⁶⁰ עמ' כג: 'וכאשר הגיעני קוני שנעשיתי בן כ"ח שנה, הגיעני את שמע החכמה הנוראה הקדושה הנמצאת בארץ החיים ארץ צפת תוב"ב...'. מיד שם לדרך פעמיו, 'ובאתי לארץ הקדושה פה צפת תוב"ב שבגליל העליון, חול המועד של סוכות שנת שס"ג לפ"ק לשלום'. אם כן בשנת שס"ב היה בן עשרים ושמונה. נמצא שנוולד בשנת של"ד.

¹⁶¹ עמ' כ: 'עד כאן דברי שלמה שלומל בן לא"א כהרר"ח [=לאדוני אבי כבוד הרב ר' חיים] מכונה מיינשטרל מתושבי מעהרין מק"ק לוטנבורג, היושב על אדמת קודש בעיר צפת תוב"ב שבגליל העליון'. מעהרין, כיום מוראביה שבצ'כיה.

¹⁶² עמ' לו: 'ואני שלמה מק"ק דרעניץ שבמדינת מעהרין...'.
¹⁶³ עמ' לו: 'הטרתתי את עצמי בארץ מולדתי לחפש בזאת הדעת והתבונה, ובינותי בספרי המקובלים חדשים וגם ישנים, וכיון שנתגלה לי שם ספר פרדס רימונים שמחתי כעל כל הון... על ידו כבר זכיתי להבין הפשט ולפרש מאמרי זוהר הקדוש על פי הקדמות אשר העלה המקובל כמהר"ר משה קרדווירר...'.
¹⁶⁴ ראה לעיל, הערה 160. עוד מדבריו, עמ' לו: 'זהנה קול קורא באזני שמעתי קול מבשר ואומר, הוא ספר פלח הרמון שמו, שחיבר הרב הוותיק כמהר"ר עמנואל [=כינוי מפורסם לרמ"ע מפאנו] היושב ברעץ שבאיטליה, שהגיעני, וכתב שם בהקדמתו כי הפליא השי"ת חסדו ואמתו עם עמו ישראל, ושלח ליושבי ארץ הצבי מלאך, עיר וקדיש מן שמיא נחית, הוא הרב הגדול האלהי כמהר"ר יצחק לוריא אשכנזי ז"ל, אשר הופיע עליו הקב"ה את רוח קדשו, ואליהו ז"ל נתגלה עליו כל זמן ועידן, וגילה לו רזים שלא נגלו מימות רשב"י ואילך... ואני כאשר שמעתי דברים הללו נבהלתי על המראה ואשתומם כרגע חדא...'.
¹⁶⁵ עמ' כג: 'ופטרתתי אשתי בגט פטורין אחר אשר לא רצתה לילך עמי, ונתתי לה כל אשר לי בכתובתה, וגם הנחתי בת אחת אצלה בת י"ג שנה, ולא נשאר בידי שיה פרוטה... הכל נתתי ועזבתי לה לכתובתה ולנדוניה בתי... ויצאתי מארץ מולדתי בערום ובחוסר כל'.
¹⁶⁶ וראה גם עמ' לט.
¹⁶⁶ לעיל, הערה 160.

בתקופה זו, עשה כל מאמץ להתרועע עם תלמידי האר"י ותלמידי תלמידיו שנותרו בצפת (ר' חיים ויטאל כבר לא ישב אז בצפת). הוא חקר ודרש אחר כל הנהגותיהם, מעשיהם ואורח חייהם. היה בו צימאון עז לכל בדל מידע, לכל הנהגה שרווחה באסכולה זו, ובעיקר לכתביו ולתורתו של האר"י. בשנה הראשונה היה לו קשה מאוד למצוא חן בעיניהם של מקובלי צפת, והם לא הראו לו את כתביהם שנוסדו על תורת האר"י.¹⁶⁷ אולם לאחר מכן, השתדך עם בתו של ר' ישראל סרוק, שהיו בידו העתקות מכתבי האר"י, והוא הורישם לבתו, וכעת ר' שלמה זכה בהם.¹⁶⁸ עם הזמן רכש גם את אמונם של מקובלי צפת והתקבל לחבורתם.¹⁶⁹ באופן זה הכיר מקרוב את ר' גדליה הלוי תלמיד האר"י,¹⁷⁰ וכן את תלמידי תלמידיו של האר"י.¹⁷¹ בתקופה זו הריץ חמש איגרות לחכמים שונים בחוץ לארץ, בהן תיאר בפרוטרוט את צפת וחכמיה, ובעיקר את אסכולת האר"י וממשיכי דרכו. תיאר בפירוט רב את הנהגותיהם ואת אורח חייהם, ותיבל את הדברים במסורות שונות ובסיפורים שרווחו אז בצפת. ניכר כי ב'מסורות' אלו אגדות

¹⁶⁷ עמ' לט: 'וכאשר באתי על אדמת קודש... וסבלתי שנה אחת תמימה גודל עוני ודוחק שאין לספר. וצרה גדולה מן הכל, שחזרתי על כל חכמי צפת, ובקשתי מהם שיכניסו אותי בזו החכמה של האר"י ז"ל, ושיטעמו אותי ממתיקותה ומדבשה, או שישאלו לי הספרים לעיין בהם בעצמי, ואין אחד שרוצה להעמידני על שערי אורה כרצוני וכאוות לבי, אלא לפרקים בעת רצון גילו לי דבר מעט כמצוץ מן החרכים...'

¹⁶⁸ עמ' מ: 'ופתח ה' לפני שערי אורה, והרים את דגלי בחיבורי האר"י ביתר שאת ויתר עז ממה שנמצא ביד שום חכם מחכמי ארץ הצבי... ואותי השפל זכני השי"ת לכל אלו החיבורים על ידי האשה שהזמין הקב"ה לפני עבדך, להיות כי אביה החסיד כמהר"ר ישראל סרוק ז"ל לרוב דבקותו... רדף אחר אלו הדברים... והוציא עליהם כל ממנו... עד שהשיג אותם על השלימות... והוריש אותם לבתו אחר פטירתו, ואח"כ זכיתי שעתה לזווגי, והכניסה לי אותם חיבורים הנחמדים...'

¹⁶⁹ עמ' לא: 'ונתנני הקב"ה לחן ולחסד בעיני כל חכמי צפת תוב"ב, כי אינם מעלימים ממני שום סוד מרזי התורה ת"ל'.

¹⁷⁰ עמ' נו: 'ועתה כעת קיימים עוד ג' מתלמידי החשובים, מהר"ו נר"ו [=לא בארץ], ומו"ה יוסף מערבי נר"ו [=לא בארץ], ומו"ה גדליה נר"ו. ובסוף עמ' סב: 'אבל סיפר לי מהר"ר גדליה נר"ו, שקודם פטירתו אמר לתלמידיו...'. ובעמ' צה: 'וסיפר לי תלמיד האר"י זצ"ל החכם ר' גדליה הלוי...'. ר' גדליה מוזכר ברשימת תלמידי האר"י שכתב ר"ח ויטאל בספר החזיונות (לעיל, הערה 136), עמ' ריח: 'ואכתוב עתה את החבירים הנכנסים עמנו ללמוד... הכת שלי שהם של אחר חצות לילה ממש הם, אני הצעיר חיים... והר' גדליה הלוי...'

¹⁷¹ עמ' יא: 'ואילו באתי להודיע למעכ"ת כל נפלאותיו... אשר עשה האר"י ז"ל לעיני כל ישראל בארץ הצבי פה צפת תוב"ב, אשר סיפר לי מורי מהר"ר מסעוד מערבי נר"ו, ומכמה רבני וגאוני ארץ אשר יצקו מים על ידו...'. ר' מסעוד הלז הוא ככל הנראה ר' מסעוד דמן דרע"א [=שבצפון אפריקה], המוזכר בספר החזיונות, עמ' ה, שבא לצפת בשנת של"ד, שנתים אחר פטירת האר"י.

ומציאות משמשות בערבוביה. הוא קלט הכל ואסף את כל הנאמר לו ללא הבחנה וביקורת. אולם בכל הנוגע למציאות אותה חווה בעצמו, ולתיאורי התקופה עצמה בה נכת, דבריו מהווים מקור נאמן¹⁷² (שלוש מתוך חמשת איגרותיו נושאות תאריך, והן נכתבו בשנים: שס"ז, שס"ח, שס"ט).
בכל תיאוריו המפורטים אין זכר להתכנסות כלשהי בל"ג בעומר במירון. בכלל, אין בדבריו שום אזכור ליום ל"ג בעומר. אמנם הזכיר התכנסויות אחרות שנערכו במירון:¹⁷³

וכפר בירי[ה], עין זיתון ומירון יש שם בתי כנסיות חרבות מאין יושב בעוונותינו הרבים, ובתוכם ספרי תורה לאין מספר בתוך ההיכלות, והגויים נוהגים בהם כבוד גדול, והמפתחות בידם, והם מכבדים אותם, ודולקים נרות לפני ההיכלות, ואין מי שיקרב ליגע בספרי תורה. ולפעמים אנחנו הולכים לאותם הכפרים, ומתפללים באותם בתי כנסיות תפלות גדולות כשהשעה צריכה לכך.

סביר שבדבריו על מירון התכוון לבית הכנסת שעל קברו של רשב"י¹⁷⁴ (אם כי אין זה ברור לחלוטין). הזכיר את שוממותם של בתי כנסת אלו, ואת התכנסויותיהם שם מפעם לפעם ל'תפלות גדולות כשהשעה צריכה לכך'.
להתכנסות של שמחת ל"ג בעומר אין זכר. במקום נוסף, מסר:¹⁷⁵

שני פעמים בשנה חק ולא יעבור הולכים כל חכמי סגולה הבקאים בחכמת האמת יותר מכל החכמים למירון, ששם קבור רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בנו והלל ושמאי ורבי יוחנן הסנדלר. ועל כל אחד בנוי מגדל גבוה ד' קומות איש, והתנא הוא קבור מבפנים, והמגדל מקיפו לכל צד. ושם פורסים אהל אחד מקברו של רבי שמעון בר יוחאי עד קברו של רבי אלעזר, ויושבים שם בין רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר עשרה ימים ועשרה לילות רצופים, ועוסקים בספר הזהר. דהיינו חכם אחד מגיד, והאחרים מקשיבים. ויש להם שמש אחד המכין להם מאכל, וד' גויים חגורים כלי זיין עומדים בכל לילה מבחוץ, כדי לשומרם מהגנבים, להיות שהוא רחוק מצפת קרוב לב' פרסאות, ורחוק מכפר מירון כמו תחום שבת. וזה הדבר הם עושים עשרה ימים קודם שבועות, ועשרה ימים קודם ראש השנה תמיד.

¹⁷² ראה ד' תמר, אשכולות תמר, ירושלים תשס"ב, עמ' 32-62.

¹⁷³ עמ' כז.

¹⁷⁴ ראה לעיל, ליד הערה 65.

¹⁷⁵ עמ' ס.

אם כן, מקובלי צפת היו מגיעים למירון עשרה ימים קודם חג השבועות. תאריך יום זה הוא כ"ה באייר, שזה בדיוק שבוע ימים לאחר יום ל"ג בעומר החל בתאריך י"ח באייר. אילו הם היו מגיעים לשם ביום ל"ג בעומר בוודאי לא היה נמנע מלהזכיר זאת. אדרבה, יש מקום רב להתרשם שמקובלי צפת המתינו עד שחגיגות ל"ג בעומר ישכרו, כעבור שבוע, ואז הם עלו למירון לעסוק בלימודם באין מפריע כהכנה לחג השבועות. במקום נוסף הזכיר מנהגים שונים ומגוון התכנסויות של חכמי צפת, לפי סדר חודשי הקיץ:¹⁷⁶

בפסח נוהגין כל בעלי התורה לאכול מצה שמורה... בליל שבועות מתקבצים כל ישראל כיתות כיתות ולומדים כל הלילה... מ"ז בתמוז מתקבצים אנשי מעשה לבתי כנסיות, ויושבים על הקרקע ומקוננים על חורבן הבית... מראש חדש אלול מתחילין כל ישראל לקום באשמורת הבוקר ולומר סליחות...

גם כאן אין זכר להתכנסות כלשהי בל"ג בעומר במירון. משמעות הדברים היא שממשיכי דרכו של האר"י בצפת, כשלושים-ארבעים שנה לאחר פטירתו, לא עשו שום עסק מההתכנסות בל"ג בעומר במירון, וככל הנראה הם כלל לא עלו לשם ביום זה. רק שבוע לאחר ל"ג בעומר הם עלו לשם, למשך עשרה ימים, לשם לימוד והכנה לחג השבועות. כזכור, האר"י עצמו לא עלה למירון בל"ג בעומר בשנים של"א-של"ב.

יב. שנות ה'ת"ן

מכל האמור לעיל נמצא, שבשנות השי"ן המאוחרות התקיימו שני מוקדי זמן של עלייה למירון – בחודש אייר ובחודש אלול. **בחודש אייר:** ביום ל"ג בעומר רבים מאנשי צפת וכפרי הסביבה, ואף מדמשק שבסוריה,¹⁷⁷ עלו למירון, לקיים את מנהג השמחה כפי שהתגבש כבר בסביבות שנת ש"י, על פי מנהג האשכנזים. כעבור שבוע, מקובלי צפת עלו לשם למשך עשרה ימים ללימוד זוהר, כהכנה לחג השבועות. **בחודש אלול:** ביום כ' באלול מקובלי צפת עלו לשם למשך עשרה ימים ללימוד זוהר, כהכנה לראש השנה.¹⁷⁸

¹⁷⁶ עמ' קב-קד.

¹⁷⁷ על פי דברי ר' משה באסולה (לעיל, פרק ב סעיף יח), עוד בשנת רפ"ב, טרם התקבעות מנהג השמחה בל"ג בעומר, שהיו מגיעים רבים מדמשק עם נשיהם וטפם ורוב קהל צפת... וגם מכל הסביבות באו אז למירון. סביר שכך המשיך גם בשלב שלאחר מכן, כאשר התקבע לנהוג זאת בל"ג בעומר.

¹⁷⁸ כדברי ר' שלמה שלומל לעיל, ליד הערה 175, שהמקובלים היו עולים למירון עשרה ימים קודם שבועות, ועשרה ימים קודם ראש השנה תמיד.

מתכונת זו נמשכה עוד שנים רבות. קיימת עדות קרוב למאה שנה מאוחר יותר המוסרת דברים דומים מאוד. בשנת תנ"ג, ר' שמשון בן יעקב, שליח צפת לארצות אירופה, הדפיס את הדברים הבאים:¹⁷⁹

ועל מערת אדוננו התנא האלהי רבי שמעון בן יוחאי, ר' אלעזר ור' יצחק תלמידו, בפתח המערה. ועל המערה עצמה בית גדול, ושם הולכים בכל שנה כל יושבי עיר הקודש צפת תוב"ב אנשים ונשים וטף ביום ל"ג בעומר, ונשארים שם שבעה ימים, ואין אומרים בהם תחנון, והם נקראים הילולא דרבי ר' שמעון... ואחר שבעה ימים הנ"ל כל אחד פונה למקומו וביתו, ונשארים שם התלמידי חכמים יותר עשרה ימים אחרים, ולומדים בספר הזוהר הקדוש, וטובלים ומתענים ויושבים כל היום בתענית. וכן מנהגם גם כן בחודש אלול, לומדים שם עשרה ימים ספר הזוהר בקדושה ובטהרה.

בתקופות שלאחר מכן חלו התפתחויות שונות בנוגע לאופי העלייה למירון.

¹⁷⁹ העתקתי מזאב וילנאי, מצבות קודש בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' שלג, בשם אגרת צדיקי דארעא ישראל, במהדורה של שנת תנ"ג (1693).

פרק ד

הדלקה במירון

בכל התיעודים שהובאו בפרקים שלעיל, של ההתכנסויות השונות במירון, ביום ל"ג בעומר ובימים אחרים, לא הוזכרה הדלקת אש כלשהי. די ברור שבכל התקופות הללו לא נעשה שם שום עניין מיוחד מהדלקת אש. כך עד שנות ה"ת, על פי התיעוד האחרון שהובא לעיל משנת תנ"ג. התיעוד הראשון שעשה עניין מהדלקה במירון הינו משנת תק"ב ולא בל"ג בעומר! תיעוד זה יובא בסמוך. מתברר שבמרוצת השנים תנ"ג-תק"ב, תקופה של כחמישים שנה, התהווה עניין של הדלקת אש במירון. לשם מה זה נעשה? יתברר להלן. כמו כן יובאו תיעודים נוספים בסדר כרונולוגי של מה שהתרחש בל"ג בעומר במירון בשנות ת"ק, ת"ר ור"ש. בתוך כך נעקוב אחר התפשטות מנהג ההדלקה, ואחר התגבשות אופיין של השמחה והחגיגות שהתקיימו שם.

א. ר' חיים בן עטר – אדר ב' תק"ב

החיד"א מוסר, מתוך היכרות קרובה, על אודות ר' חיים בן עטר: 'בא לעיר הקודש ירושלים ת"ו סוף שנת תק"ב, ואני הצעיר זכיתי והייתי בישיבתו הרמתה... והן בעון הדור כמעט שכ"ב [=כעבור זמן מועט נפטר] ובחודש תמוז תק"ג עלה לשמים בן מ"ז שנה זלה"ה.¹⁸⁰ כלומר, ר' חיים עלה ארצה בשנת תק"ב; הגיע לירושלים בסוף שנה זו; ולשנה הבאה – בחודש תמוז תק"ג – נפטר.

והנה קיים קובץ איגרות בכתב יד מאת בני חוגו של ר' חיים בן עטר.¹⁸¹ באיגרת אחת, מתאר בן לווייתו של ר' חיים בפרוטרוט את מסעם של ר' חיים ובני פמלייתו, בהגיעם ארצה אל נמל עכו, בשלהי חורף תק"ב. האיגרת

¹⁸⁰ שם הגדולים, מערכת גדולים, ערך ר' חיים בן עטר.

¹⁸¹ כת"י ירושלים, מוסד הרב קוק, 154.

פורסמה זה כבר.¹⁸² הכותב מוסר שהם שהו במירון מיום רביעי ט"ו באדר ב' (פורים דמוקפין) תק"ב, עד יום ראשון שלאחר מכן. להלן דבריו:¹⁸³

היום יום בשורה, יום ב' 184 לאדר ב', שנת ויתן ל"ו [=תק"ב], נסענו מעכו יע"א לצפת תובב"א... ואחר גמר המגילה יום ט"ו הלכנו למירון... מרחוק כמו מיל נראה נר ישראל כיפתו של הרשב"י ע"ה. מירון הוא כפר גדול מלא גוים ואין ישראל דרים שם. ולמטה מהכפר חצר גדולה, ובתוך החצר היא כיפת הרשב"י... לצד שמאל דרך כניסה קבור רשב"י. על קברו מצבה אחת כמו שתראה בצורות שאני שולח. ובראש המצבה גומה גדולה, לפי ששם מדליקין בכל לילה על זה האופן: לוקחים בגדי פשתן לבנים וטובים, כל אחד לפי ערכו, ועושים אותם חתיכות חתיכות, וטובלים אותם בשמן זית, וממלאים הגומה [שמן] זית, ודולקים אותה, ונראה אורה עד צפת. וזה מעלה גדולה להרשב"י. ופעם אחת שלחה גבירה אחת מקוסטנטינא בגד אחד ארוג עם כסף, שווה מאה פיישאש, והדליקה אותו לכבוד הרשב"י ע"ה. וכל אחד לפי כחו. והרב [=ר' חיים בן עטר] הדליק כמה בגדים. גם אני עבדך הדלקתי למנוחת אמי מנוחתה עדן. ולצד ימין רבי אליעזר, ועל קברו כמו אביו גומא, והדלקתי גם עליו. וכן על קבר רבי יצחק. וכשהיינו דולקים עליהם שלושתם, היתה נראית החצר כמדורת אש, והבנתי מה שאמרה המשנה – עד שרואה כל הגולה לפניו כמדורת אש. אשרי עין ראתה כל אלה. נכנסנו למירון יום רביעי בעשרים שעות, וישבנו בזאת הבית שיש בה קבר הרשב"י ממש, ולמדנו שם בחשק גדול ובאהבה גדולה ובשמחה ספר הזוהר...

מהמשך דבריו שם ניתן להבין שבמקום שהו אורחים שונים:

נתמלאה הבית ריח טוב אשר כמוהו לא נהיה, והריחו כולם, אנשים ונשים, גם גביר אחד שהיה שם עמנו. ושמחנו הרבה ולמדנו עד ח שעות מהלילה, והלכנו לישן.

כפי שיובא להלן, בתקופה המדוברת, קברו של רשב"י עמד שומם רוב ככל ימות השנה. בשלושה זמנים התרחשה שם פעילות: בחודש אלול, בסוף

¹⁸² ב' קלאר, רבי חיים אבן עטר – עלייתו לארץ ישראל, ירושלים תשי"א (מוה"ק), עמ' מ-מז.

¹⁸³ שם, עמ' מג-מד.

¹⁸⁴ בפרסומו של קלאר מופיע: ה' לאדר ב'. תאריך זה מוטעה. בכתב היד הסופר רשם כך תחילה, אך תיקן בתלייה מעל השורה: ו. בדיקה בלוח השנה מאמתת תאריך זה.

חודש אדר ובחודשי אייר-סיוון. ר' חיים בן עטר ובני חוגו נטלו אפוא חלק בפעילות הקבועה שבסוף חודש אדר.

כאמור, הכותב מסר שהם שהו במירון כארבעה ימים. כן תיאר בפרוטרוט את סדרי לימודיהם בימים אלו על קברו של רשב"י, וכן את ביקוריהם בשאר קברות הצדיקים שבהר מירון. הלילה האחרון לשהותם שם היה מוצאי שבת – ליל י"ט באדר ב' תק"ב. הכותב תיאר שהם היו ערים כל הלילה ולמדו את שתי האידורות. את סיום ביקורם במירון הוא מתאר:¹⁸⁵

וגמרנו האידרות סמוך לאור היום [=של יום ראשון], ולמדנו בר יוחאי בשמחה גדולה, ונשתטחנו עליו, ובכינו, ובקשנו רחמים, ועשינו פזמונים בשמחה גדולה עד מאד. ובבוקר התפללנו תפילה, והלכנו אצלם פעם ג, ועשינו בקשת רחמים על השכינה ועליכם, כולכם לא יהיה נפקד, ונפטרנו לשלום.

מכל זה למדנו שני דברים חשובים.

(א) בחצר הקבר במירון היו שלוש גומות גדולות: מעל קבריהם של רשב"י, של ר' אלעזר ושל ר' יצחק 'ששם מדליקין בכל לילה'. בכל לילה מלילות הפעילות בחודש אדר ובשאר זמנים. מובן מאליו שהדלקה לילית זו היתה נעשית לשם תאורה. הרי בזמנים ההם לא היה חשמל, ובלילות היתה שוררת אפלה מוחלטת בכל הארץ, והדרך היחידה להאיר את המקום היתה על ידי הדלקת אש. תאורה רגילה בבתים היתה נעשית על ידי הדלקת נרות. ואילו במקומות גדולים יותר, כמו החצר המדוברת, שהיתה מאכלסת אורחים שונים, וגם שרתה שם אווירה של חדווה והתעלות, היה צורך בהדלקה גדולה ומכובדת הרבה יותר על מנת שהאור יהיה רב. הדלקה זו שהיתה נעשית 'בכל לילה', גם בלילות של חודש אדר, אינה קשורה בל"ג בעומר ובשמחת רשב"י, היא קשורה בצורך בסיסי של תאורה.

(ב) בנוגע לחומרי ההדלקה, ראינו שהכותב מסר: 'לוקחים בגדי פשתן לבנים וטובים, כל אחד לפי ערכו, ועושים אותם חתיכות חתיכות, וטובלים אותם בשמן זית, וממלאים הגומה [שמן] זית, ודולקים אותה'. מה הכוונה 'בגדי פשתן לבנים וטובים'? לא סביר שהכוונה על מלבושים פרטיים שכל אחד הביא עמו. וכי לכל הנוכחים במקום, מידי לילה, היו דווקא 'בגדי פשתן לבנים וטובים' שבהם היו מדליקים ('כל אחד לפי ערכו')? סביר שהכוונה לאריגי פשתן לבנים, כלומר יריעות בד, שהיו מונחים במקום, לשם הכנת פתילות לצורך ההדלקה. כך גם משמעות המשך הדברים, שאריגים אלו 'עושים אותם חתיכות חתיכות, וטובלים אותם בשמן זית...', כלומר מכינים

¹⁸⁵ שם, עמ' מו.

מהם פתילות. את הכנת הפתילות היו מוכרים 'כל אחד לפי ערכו'. המרבה במחיר היה מקבל חתיכה גדולה יותר, על מנת שהפתילה שלו תפיץ אור רב. אכן, זה כבר קבע שמואל אביצור (בהקשר אחר לגמרי): 'שם העצם "בגד" שבמקורות (בעיקר ספרי שו"ת) ובפי יהודי המזרח, אין משמעותו לבוש כי אם אריג [=יריעת בד]. משמעות זו מצויה גם במקורות הקדומים'.¹⁸⁶ זהו גם ההסבר בדברי כותב האיגרת דידן בנוגע לאותה גבירה ששלחה 'בגד ארוג עם כסף', כלומר אריג בד חשוב ויקר לצורך הכנת הפתילות. וכן 'הרב [=ר' חיים בן עטר] הדליק כמה בגדים', כלומר הכין פתילות חשובות מכמה אריגים כאלו. התפיסה היתה שזה כבודו של רשב"י להאיר את חצירו בפתילות העשויות מבדים חשובים, ואף יקרים, ולא מבלאי בגדים. הכותב מסר בנוגע להדלקות אלו: 'וזה מעלה גדולה להרשב"י'. הדבר מובן ומתקבל, שכן מדובר בצורך בסיסי של תאורה מכובדת וחשובה, להאיר לכל באי המקום, ובוודאי זהו מכבודו של רשב"י שחצרו מתופעלת כראוי. כמו כן ממילא הדלקה תועלתית כזו יש בה גם משום עילוי נשמה, כמו כל חסד שאדם גומל עם סביבתו, וכמו שהכותב מוסר ש'גם אני עבדך הדלקתי למנוחת אמי'.

עד כאן מה שאירע במירון בחודש אדר ב' שנת תק"ב, על ידי ר' חיים בן עטר ובני פמלייתו. כאמור לעיל, כשנה לאחר מכן, בחודש תמוז תק"ג, ר' חיים בן עטר נפטר לבית עולמו בירושלים. הוא מעולם לא היה בל"ג בעומר במירון.

* * *

כעבור למעלה ממאה שנה, ר' שמואל הלר כיהן כרבה של צפת. בספרו שו"ת 'שם משמואל' מופיעה תשובה שלו משנת תרל"ג, בה הוא דן האם יש בל תשחית בשריפת בגדים לכבוד רשב"י בל"ג בעומר במירון:¹⁸⁷

ראיתי ונתון אל לבי על אשר זה קרוב הגיענו מכתב מתלמיד חכם אחד מעיה"ק ירושלם ת"ו, קורא תגר וערעור על שנהגו בהלולא רבה בל"ג לעומר במירון ת"ו לשרוף בגדים יקרים מאוד, לאמר כי הלא איכא משום בל תשחית...

ר' שמואל הלר השתדל למצוא לכך צידוקים שונים מדברי התלמוד והפוסקים. אולם יש לשים לב: כפי שאנו רואים מדובר על מנהג 'לשרוף

¹⁸⁶ ש' אביצור, 'צפת מרכז לתעשיית אריגי צמר במאה ה"ט', ספונות, ו (תשכ"ב), עמ' מו, ליד הערות 12-13.

¹⁸⁷ ירושלים תשל"ט, סי' ח. מקור תשובה זו בקונטרס מיוחד, 'כבוד מלכים', ירושלים תרל"ד, בו פרסם ר' שמואל תשובה זו לראשונה.

בגדים יקרים מאוד'. המשמעות של 'לשרוף בגדים' נראית כפעולה לשם שריפה ולא לשם תאורה. גם המילה 'בגדים' בלשונו של חכם אשכנזי מאוחר זה, מתפרשת במובן של מלבושים שימושיים. כל זה בניגוד לתיאור הנזכר לעיל מאת תלמיד ר' חיים בן עטר, שהיו מכינים פתילות מאריגי פשתן, ומדליקים אותן בשמן זית מידי לילה לשם תאורה. הרושם המתקבל מדברי ר' שמואל הלר, שהאש כבר היתה דולקת גם ללא בגדים אלו, ואף על פי כן היו משליכים לתוכה את הבגדים על מנת לשורפם. ואכן, ר' שמואל הלר מנסה להסביר שהיו עושים זאת כמו בשעת חימום משום צער הגלות, או לאידך גיסא משום הצורך להרבות בשמחה. אולם הוא לא מזכיר כלל צורך של תאורה, למרות שבשנת תרל"ג טרם הומצא אור החשמל. כאמור, יש להבין שהאור היה רב גם ללא שריפת הבגדים. בקיצור: יש להבדיל בין פעולת 'הדלקה בבגדים' המתוארת אצל תלמידו של ר' חיים בן עטר, לבין פעולת 'שריפת בגדים' המתוארת אצל ר' שמואל הלר. למרות כל זאת ר' שמואל הלר כותב את הקטע הבא:

ומעיד אני באמת, כי בילדותי שמעתי פה מרבני קשישאי רבני הספרדים, אשר אבותם ראו וספרו להם, כי הרב הקדוש ר' חיים בן עטר זיע"א, היה פעם אחת בהלולא פה עיה"ק צפת ת"ו, וכשעלה למירון והגיע לתחתית ההר שעולים משם אל המקדש, ירד מהחמור והיה עולה על ידיו ועל רגליו, וכל הדרך היה גועה כבהמה וצועק: היכן אני השפל נכנס, למקום אש להבת שלהבת, קוב"ה וכל פמלי' של מעלה הכא, וכל נשמות הצדיקים שמה. ובעת [ה]הלולא היה שמח שמחה גדולה. והוא בעצמו שרף כמה בגדים יקרים לכבוד הרשב"י זיע"א, וגם הזקנים מהספרדים פה ידעו ושמעו זה.

כפי שרואים אנו, בשנת תרל"ג ר' שמואל מסר מה שמע בילדותו. קיים בלבול בנוגע לקביעת שנת לידתו, האם תקמ"ו או תקס"ג,¹⁸⁸ ועל פי כלל הנתונים הדעת נוטה לשנת תקס"ג. אם כן, בנוגע לשמועה שמע בילדותו, מן הסתם מדובר על השנים תק"ע-תק"ף. כלומר כשבעים-שמונים שנה לאחר ביקורו של ר' חיים בן עטר במירון באדר ב' תק"ב. מתברר, כי במשך תקופה זו סיפורו של ר' חיים בן עטר עבר שינויים והתפתחויות והתווספו בו גוזמאות והפרזות. (א) הוא לא ביקר במירון 'בהלולא', שהכוונה כמובן ליום ל"ג בעומר, כי אם בחודש אדר ב'. (ב) בדברי תלמידו של ר' חיים בן עטר, שתיעד את הביקור במירון לפרטי פרטים, אין שום זכר לתיאורים המשונים של ירידה מעל החמור והליכה וגעייה כבהמה. (ג) גם האמירה ש'בעת

¹⁸⁸ ראה א"ז הלר, הרב המנהיג והרופא, (צפת?) תשמ"ט, עמ' 12-13.

[ה]הלולא היה שמח שמחה גדולה, אינה מדויקת. השמחה היתה בגמר ההשקות שם ארבעה ימים, אחרי סדרי לימוד ותפילות קפדניים: 'וגמרנו האידרות סמוך לאור היום, ולמדנו בר יוחאי בשמחה גדולה, ונשתטחנו עליו, ובכינו, ובקשנו רחמים, ועשינו פזמונים בשמחה גדולה עד מאד'. זו שמחה של התעלות אחר מספר ימי חיזוק בלימוד ובתפילות בשלהי חודש אדר, ואין כל קשר לשמחת ל"ג בעומר. שמחה זו לא התבטאה בריקודים ובמחולות, כי אם באמירת 'פזמונים בשמחה גדולה עד מאד'. (ד) גם האמירה שר' חיים בעצמו 'שרף כמה בגדים יקרים', אינה מדויקת כלל. כאמור, עדות תלמידו של ר' חיים ש'הרב הדליק כמה בגדים', מתפרשת על הכנת פתילות מאריגי פשתן, ופירוש המילה 'בגדים' בלשונם הוא אריגים. אבל מסורת זו השתבשה עם השנים, ובתקופה מאוחרת יותר המושג 'בגדים' התפרש כפי ההבנה המאוחרת שהכוונה למלבושים שימושיים, כאילו ר' חיים שרף בגדים כאלו באש, ולא היא.

ב. ר' משה ירושלמי – תק"ג-תקי"ט

בשנת תקכ"ט נדפס באמסטרדם ספר 'ידי משה' מאת ר' משה ירושלמי, בשפת היידיש. לאחרונה הוא תורגם לעברית.¹⁸⁹ מוצאו של ר' משה ככל הנראה מפולין, וספרו עוסק בתיאור מסעותיו בארץ ישראל. כבר הוכח והתברר שהוא נכח בערי הגליל בין השנים תק"ג-תקי"ט.¹⁹⁰ ר' משה מוסר תיאור רחב על אודות הפעילות שהיתה נעשית על קברו של רשב"י במירון. רוב ככל תיאוריו הנוגעים להדלקה הגדולה שהיתה שם, תואמים לתיאוריו של תלמיד ר' חיים בן עטר הנזכר לעיל, שנכח שם אך שנים אחדות לפניו. לדברי ר' משה, העלייה הגדולה לשם היתה נעשית החל מראש חודש סיוון עד אסרו חג של חג השבועות, וימים אלו היו נקראים 'הילולא דר' שמעון בר יוחאי'! את יום ל"ג בעומר הוא לא הזכיר כלל. להלן תיאוריו:¹⁹¹

מירון הוא הר גבוה... על ראש ההר עומד כפר מירון ובאמצע הכפר חצר גדולה. והחצר סגורה בשער, וישמעאלי שומר עליו קְשָׁמֶשׁ, והמפתח בידו... מן החצר נכנסים לכיפה גדולה, ובה מצד שמאל קבור ר' שמעון בן יוחאי, וציון בנוי על קברו, והציון עובר את

¹⁸⁹ ע"ד ד"ר י"ד וילהלם, פורסם ע"א יערי, מסעות ארץ ישראל, תל אביב תש"ו, עמ' 459-424. הציונים להלן לדברי ר' משה הם לפי תרגום זה.

¹⁹⁰ ראה א"א אהרונב, 'בית החיים העתיק בצפת – מסורות, תיעודים ומציאות בשטח', קיבוץ עץ חיים (באבוב), טז, חוב' ב (לח) (תשפ"ב), עמ' תקל.

¹⁹¹ עמ' 444-446.

הכיפה למעלה כמו מגדל. על המגדל קצרת אבן שיש, ולתוכה שופכים שמן זית, וקורעים חתיכה מן החלוק לפתיל להדליק את השמן. שוורים פתיל עבה שהשלהבת תאיר היטב ולא תכבה ברות. שמן זית לוקחים מן הנמצא שם, כי עומדות שם חביות שמן לרוב מהנדרים והנדבות. אולם מי שלוקח שמן להאיר צריך לקנות אותו בכסף, ומהכסף חוזרים וקונים שמן זית אחר. בכיפה דולקת מנורה יומם ולילה... מימין החדר קבור בנו ר' אלעזר, וגם עליו בנוי ציון ומגדל, וקערה עליו, לשפוך שמן לתוכה ולהדליק. ליד שער החצר במרחק מה קבור הַשָּׁמֶשׁ של רשב"י, ושמו היה ר' יצחק, וגם עליו בנוי ציון שאפשר להדליק עליו שמן זית. וכשמגיעים לשם מדליקים את שלוש הקערות הללו... ובכל שנה בראש חודש סיוון כל ארץ ישראל ממש באה למירון, ועושים שם עד אסרו חג של שבועות, ולומדים שם את כל הזוהר הקדוש עד גמירא, ומשתעשעים שם מאוד. והקערות של שלושת המגדלים דולקות בימים ההם יומם ולילה. וגם בחדר דולקות באותו הזמן מנורות, ובקערות על המגדלים נמצאים עד שלושים וארבעים וחמישים פתילים ומדליקים אותם בבת אחת. הימים ההם נקראים הילולא דר' שמעון בר יוחאי. ובכיפה על הריצפה פרושים שטיחי משי לישיב עליהם... מלבד זה מבקרים שם אנשי צפת בכל ראש חודש, ומתפללים ולומדים שם כל היום ובערב הם חוזרים לביתם.

תוארו כאן שלושת הקערות הגדולות שהיו ניצבות על שלושת הקברים שם, בהן היו מדליקים פתילות רבות עם שמן זית. הוזכר במפורש שזה נעשה לשם תאורה: 'שוורים פתיל עבה שהשלהבת תאיר היטב'. איש לא השליך שום בגד לתוך האש, רק 'קורעים חתיכה מן החלוק לפתיל להדליק את השמן'. כך חוזר ונשנה עניין התאורה הגדולה והחגיגית שהיתה נצרכת שם, למשך ימי הפעילות, בהם נכח שם קהל רב. רוב ככל הפרטים הללו תואמים להפליא עם תיאוריו של תלמיד ר' חיים בן עטר. ר' משה מסר כי ימי 'הילולא' אלו התקיימו מראש חודש סיוון עד אסרו חג של שבועות, ולא הזכיר את ל"ג בעומר. כפי התיעוד שיובא להלן (סעיף ד), ההתכנסויות שם החלו מל"ג בעומר עד חג השבועות. ניתן להבין כי היו היבטים שונים על איזה ימים לתת את הדגש ולהחיל עליהם את שם ה'הילולא', קרי: השמחה. ר' משה מייצג היבט שנתן דגש על הימים שבין ראש חודש סיוון לחג השבועות. כבר ראינו היבט מעין זה לעיל בדבריו של ר' שלמה מדרוניץ, כמאה וחמישים שנה קודם לכן, שתיאר התכנסות של מקובלי צפת במירון

לשם לימוד הזוהר, 'וזה הדבר הם עושים עשרה ימים קודם שבועות'.¹⁹² להלן יובא תיאור המייצג היבט שנתן דגש על יום ל"ג בעומר. על כל פנים, כאמור, ההדלקות היו נעשות שם לילה לילה מלילי הפעילות של חודש סיוון לשם תאורה גדולה וחגיגית. פעילות זו אינה מיוחדת לל"ג בעומר כלל, וכאמור ל"ג בעומר כלל לא הוזכר כאן.

ג. ר' יוסף סופר מברודי – תקכ"ב

על מסעו של ר' יוסף סופר מברודי אנו יודעים מאיגרתו.¹⁹³ את זמני יציאתו מארצו והגעתו לצפת הוא מוסר בחתימת האיגרת: 'בשנת תקי"ח נסעתי מפולין, דהיינו מבראד, ובשנת תקכ"ב באתי לעה"ק צפת'.¹⁹⁴ על אודות השתקעותו בצפת מוסר: 'ובאו כולם לצפת על ראש השנה, ואף אני הלכתי עמם, ויש לי דירה טובה, בית של אבנים וכיפה מלמעלה, ועשיתי שידוך הגון ב"ה'.¹⁹⁵ הוא מתאר ש'איש אחד היה אצלי וסיפר לי' ידיעות שונות מקורותיה של צפת והסביבה.¹⁹⁶ בין היתר:¹⁹⁷

וגם סיפר לי נפלאה גדולה מאד, שיש קרוב לצפת מקום אחד ושמה מירון, ושם נקבר רשב"י ז"ל עם בנו ר' אלעזר במערה, ויש על המערה שלהם בנין מפואר של אבנים, כיפה גדולה מלמעלה, והוא סגור יום ולילה, והמפתחות של הדלת יש אצל השמש שבצפת. ומי שרוצה לילך על קבריהם, הולכים אל השמש ונותנין לו מה שמגיע, והן[ו]לך עמם לזו המקום, ופותח הדלת והולכים לפנים ומבקשים שם בקשות וחוזרין וסוגרין הדלת. ושם מעט יהודים, אך ישמעאלים וערלים.

נוכחנו אפוא שקברו של רשב"י במירון עמד שומם רוב ככל ימות השנה. אולם בהמשך דבריו, ר' יוסף מוסר על אודות פעילות שהתרחשה שם בשלושה זמנים קבועים, כשביניהם ל"ג בעומר:¹⁹⁸

וכמו ב' שעות מצפת יש מקום אחד ושמו מירון. שם יש מערה אחת של רשב"י עם בנו ר' אלעזר, ועל גבי המערה יש בנין גדול ויפה מכל

¹⁹² ראה לעיל, ליד הערה 175.

¹⁹³ נדפסה כספר 'עדות ביהוסף', פרנקפורט דאדר תקכ"ה.

¹⁹⁴ שם, דף ח ע"ב.

¹⁹⁵ שם, דף ו ע"ב.

¹⁹⁶ שם, דף ג ע"א.

¹⁹⁷ שם, דף ד ע"א.

¹⁹⁸ שם, דף ז ע"ב.

מיני ציורים. ג' פעמים בשנה הולכין מכל המקומות של ארץ ישראל על קברו. פעם אחת, בחודש אלול הולכים ולומדים שם לילה ויום אחד ספר זוהר הקדוש. ופעם אחת קודם ניסן לומדים גם כן מעת לעת. ופעם שלישית בל"ג בעומר, וזאת נקרא הילולא דרשב"י, ויש להם קבלה מקדמת דנא שבאותו היום צריכין לשמוח ולעשות סעוד[ו]ת גדולות בתופים ובמחולות בכל מה דאפשר.

כמובא לעיל (סעיף א), עשרים שנה קודם לכן, בשנת תק"ב, ר' חיים בן עטר ובני חוגו נכחו שם בפעילות של 'קודם ניסן' (אדר ב'). ר' משה ירושלמי (לעיל, סעיף ב) ששהה בערי הגליל בתקופה של עשרים שנה אלו, מסר על פעילות עיקרית שהתרחשה שם בין ראש חודש סיוון לחג השבועות. בתיעוד שיובא להלן (סעיף ד) יוזכר במפורש כי התקיימה שם פעילות מל"ג בעומר עד חג השבועות. כאמור לעיל היו היבטים שונים על איזה ימים לתת דגש. כעת נוכחנו בדבריו של ר' יוסף סופר שנתן דגש על הפעילות של ל"ג בעומר. על כל פנים הוא לא מסר דבר על אודות ההדלקה שם, ואין לה כל אזכור בדבריו. כפי שהתברר לעיל, הדלקה זו היתה נעשית לשם תאורה במקום, והיא התקיימה 'בכל לילה' מלילות הפעילות שם, גם בחודשי אדר וסיוון. היא אינה ייחודית לל"ג בעומר, ור' יוסף לא ראה צורך להזכירה כלל. ר' יוסף הראשון שהזכיר, כאמור בשנת תקכ"ב, שהשמחה בל"ג בעומר נערכה 'בתופים ובמחולות'. רשאים אנו להתרשם שאופי זה של החגיגה התגבש סמוך לתקופה זו. אין לזה זכר בתיעודים קודמים.

ד. ר' שמחה מזאלוויץ – תקכ"ה

שלוש שנים מאוחר יותר הגיע לצפת ר' שמחה בן יהושע מזאלוויץ. יצא מביתו בעיר זאלוויץ שבפולין אל עבר ארץ ישראל, והתיישב בצפת מספר חודשים. לאחר מכן חזר לפולין. את רשמי מסעותיו תיאר באיגרת מפורטת.¹⁹⁹ עזב את ביתו בתאריך כ"ז באייר תקכ"ד,²⁰⁰ ובתאריך י"ב בתשרי תקכ"ה הגיע לנמל עכו.²⁰¹ בעיצומו של חג הסוכות הגיע לצפת.²⁰² בחודש שבט ('ימי השובבים' כדבריו) של שנת תקכ"ה נכח על קברו של רשב"י במירון, ותיאר את מה שנודע לו שם על מעמד ההדלקה שהיה נעשה

¹⁹⁹ נדפסה כספר 'אהבת ציון', גרודנו תק"נ.

²⁰⁰ שם, עמ' ד.

²⁰¹ שם, עמ' טז-יז.

²⁰² שם, עמ' יח.

בל"ג בעומר. בתחילת העניין תיאר את הכיפות שעל גג ציונם של רשב"י ור' אלעזר.²⁰³ לאחר מכן כתב:²⁰⁴

ואצל הכיפין מבחוץ למעלה אצל כיפת ר' שמעון עמוד של חומה, ועליו כמין ספל גדול, ששופכין לתוכו שמן ומטילין לתוכו בגדים וכתונות מבלאות של צמר גפן, או פשתן, ומדליקין בהם, ומאיר האור על כמה פרסאות, כי מירון יושב בהר. וכן יש שם עמוד של חומה אצל כיפת ר' אלעזר בנו למעלה מבחוץ על הגג, ועליו דולקים גם כן שמן. והדליקה מיום פטירתו בל"ג בעומר, הנקרא הילולא דר' שמעון. ולא זכיתי לראות ביום חתונתו. ושיערתו שמן הנוטף מן הספלים של מעלה על החומה עד לארץ שקורין (שנויץ), והיה רוחב יותר מ"ד אצבעות. והייתי בימי שובבי"ם, ומל"ג בעומר עד שובבי"ם הרי יש יותר מג' רבע שנה, ועדיין רשומו ניכר ולא נבלע בקרקע.

מתיאור זה עולה הקבלה ברורה לנעשה בבית המקדש בשמחת בית השואבה. כך נאמר במשנה במסכת סוכה:²⁰⁵

מנורות של זהב היו שם, וארבעה ספלים של זהב בראשיהם, וארבעה סולמות וכו', וכדים של מאה ועשרים לוג שמן מטילין לכל ספל וספל. מטילין לכל ספל וספל מבלאי מכנסי כהנים ומהמייניהן, מהן היו מפקיעין ובהן היו מדליקין. ולא היה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית השואבה.

בבית המקדש היו מנורות גבוהות עם ספלים בראשיהם, גם במירון היו עמודים גבוהים על גג הקבר עם ספלים בראשיהם. בבית המקדש היו מטילים בספלים אלו שמן רב, גם במירון היו מטילים בהם שמן רב (עד שקרוב לעשרה חודשים לאחר מכן, השמן העודף שנשפך ארצה טרם נבלע בקרקע). בבית המקדש היו מטילים שם בגדי כהונה בלויים להדליק בהם, גם במירון היו מטילים שם בגדים בלויים של צמר גפן או פשתן להדליק בהם. בבית המקדש לא היתה חצר בירושלים שלא היתה מאירה מאור בית השואבה, גם במירון האור היה מאיר על כמה פרסאות.

מכל זה אנו חוזרים ולומדים מספר דברים שכבר התבררו לעיל.

(א) מטרת ההדלקה היתה לשם תאורה גדולה, מכובדת וחגיגית, וכמו שר' שמחה הזכיר במפורש: 'ומאיר האור על כמה פרסאות'. ממש כשם

²⁰³ שם, עמ' מז.

²⁰⁴ שם, עמ' מח.

²⁰⁵ פק ה משנה ב (בתלמוד: דף נא ע"א).

שבשמחת בית השואבה האירו את בית המקדש באור רב. וכבר נוכחנו לעיל שגם בשאר לילות הפעילות שהתקיימו שם, היו מקיימים הדלקת תאורה זו, וכמו שמסר תלמידו של ר' בן חיים בן עטר על הנעשה שם בשלהי חודש אדר ב' של שנת תק"ב, וכן מסר ר' משה ירושלמי על הנעשה שם בחודש סיוון בתקופה שבין השנים תק"ג-תקי"ט.

(ב) הדלקה זו נעשתה על ידי בגדים בלויים, מהם היו מכינים פתילות ומדליקים בהן. כזכור, תלמידו של ר' חיים בן עטר תיאר שאת הפתילות היו מכינים מאריגי פשתן לבנים וטובים. ר' משה ירושלמי מסר ש'קורעים חתיכה מן החלוק לפתיל להדליק את השמן'. כעת נוכחנו שאת הפתילות הכינו מבלאי בגדים. תיאורים שונים אלו התקיימו במהלך תקופה של עשרים ושלוש שנה בלבד. כנראה המציאות בשטח השתנתה מעט מפעם לפעם. כך או כך, בזמנים אלו טרם שרפו שם בגדים שימושיים. אולם במהלך עשרות השנים הבאות, אט אט התפשט שם נוהג לשרוף בגדים שימושיים, כפי שיובא להלן.

בהמשך דבריו של ר' שמחה מוזכרים ימי הפעילות במירון:²⁰⁶

ופעמינ[ים] בשנה באים ולומדים שם, וקורין כל ספר הזוהר, מיום ל"ג בעומר עד חג השבועות, ומחצי אלול עד ראש השנה. ובאים שמה יהודים ממדינות רחוקות להתפלל, ומתנדבים שם, וביותר באים בל"ג בעומר.

מפורש כאן כי ימי הפעילות התקיימו מל"ג בעומר עד חג השבועות. לפי ההיבט שר' שמחה מייצג אופי ההתכנסויות היה בלימודים ובתפילות. לא ניתן דגש בדבריו על שמחה וריקודים.

ה. ר' רפאל יוסף חזן – תקע"א-תק"ף

ר' רפאל יוסף חזן בעל שו"ת 'חקרי לב', נולד באיזמיר בשנת תק"א, ובשנת תקע"א עלה ארצה. ישב שנתיים בחברון, ולאחר מכן בשנת תקע"ג התיישב בירושלים, עד יום פטירתו כ"ג בחשוון תק"ף²⁰⁷ או תקפ"א.²⁰⁸ ככל הנראה,

²⁰⁶ בספרו הנ"ל, עמ' מט.

²⁰⁷ כל הפרטים האלו מופיעים בסוף ספר 'ישרי לב', איזמיר תר"ל, מאת ר' חיים דוד חזן (בן החק"ל). שם נדפס קונטרס קצר 'שלשלת יוחסין', ובו פרטים מדויקים ומתוארכים מקורות המשפחה. בסוף הקונטרס (אות טו) מודה הכותב לקב"ה על קיומו של נכד המחבר – ר' אליהו חזן. לא ברור האם נכד זה (שהוא נינו של בעל החק"ל) מסר את הפרטים של קורות המשפחה לכותב הקונטרס. ייתכן שהוא סייע ביד הכותב, ומסר לו פרטים מסוימים.

בתקופה זו בה ישב בארץ ישראל הגיעו לאוזניו שמועות מהנעשה בל"ג בעומר במירון. על כך כתב:²⁰⁹

ומזה נראה לי, המנהג ששמעתי דבעיר הקודש צפת ת"ו [=כלומר מירון הסמוכה לצפת], שמדל[י]קים דברים יקרים ששויים ג' מאות או חמש מאות א"ת [=אוקאש תורכי] בהלולא דרשב"י ז"ל, שכורכין אותם בשמן ומדליקין, ואיני מוצא בזה צד היתר, דנראה דאיכא איסור בל תשחית דרבנן. ואיני מאמין שהראשונים נהגו כן, אם לא שנשתרבב המנהג מחדש, דאפילו בשמחת בית השואבה לא היה מדל[י]קין כי אם מבלאי מכנסי הכהנים... ועם שידעתי גדולת רשב"י ז"ל בשמים ממעל ועל הארץ, ומי אני לדבר בדבר הנוגע קצת לכבודו ז"ל, אך ידעתי כי לא לפניו חנף יבוא, ולבי אומר לי דאין רצונו בכך, וא"ש את"ם [=ואם שגיתי איתי תלין משוגת].

על דבריו שאינו מאמין כי כך נהגו הראשונים ואין זה אלא מנהג חדש, ניתן להליץ את מאמר חז"ל 'חכם עדיף מנביא'.²¹⁰ כמבואר לעיל, עד כחמישים שנה קודם לכן איש לא שרף שם בגד או חפץ שימושי, ולכל היותר הכינו פתילות להדלקה מאריגים יקרים המיועדים לכך, או חתכו חתיכה מהחלוק לשם הכנת פתילה. מתברר שבמהלך תקופה זו עד זמנו של החקרי לב, התגבש שם מנהג חדש של שריפת בגדים. כפי שנראה בהמשך, מחאתו של החקרי לב לא הועילה והמנהג התמוה הוסיף להתרחב.

ו. ר' מנחם מנדל מקמניץ – תקצ"ד

ר' מנחם מנדל מקמניץ הגיע לצפת בשלהי שנת תקצ"ג;²¹¹ ישב בה ארבע שנים (תקצ"ד-תקצ"ז).²¹² הוא מתאר את הנעשה בל"ג בעומר במירון:²¹³

²⁰⁸ בנו של החק"ל, ר' אליהו חזן, מוסר את יום פטירתו של אביו, בהקדמת ספרו של אביו 'מערכי לב', חלק שני, שלוניקי תקפ"ב, באופן זה: 'יום שמת רבי ומורי אבימלך זלה"ה חשכו המאורות, ביום כ"ג לחודש מרחשוון (משגל'ה כבוד מישראל"ל לפ"ק)'. 'מישראל' עולה תקפ"א. לפי שעה לא התברר לי פשר השינוי שבין שני המקורות.

²⁰⁹ בספרו 'חקרי לב', מהדורא בתרא, שלוניקי תרי"ג, חלק יו"ד, סוף סי' יא, דף נד טור ב.

²¹⁰ בבא בתרא, דף יב, סוף ע"א.

²¹¹ כפי שכתב בספרו 'קורות העתים', וילנה ת"ר, עמ' 5.

²¹² בספרו 'הנ"ל תיאר את ארבעת השנים הללו בצפת (ובעוד מקומות בארץ בהם ביקר), ולאחר מכן, בעמ' 32, תיאר בפרוטרוט את חזרתו לחו"ל.

²¹³ שם, עמ' 24.

ובל"ג בעומר מתקבצין הרבה יהודים מהרבה עיירות לצפת, ומשם נוסעים לכפר מיראן [=מירון] אל חצר שעל קבר רשב"י. כי בתוך אותו החצר יש שם בית הכנסת וספר תורה ומנורה עגולה, ויש בה מאה לאמפין [=פמוטות] ואז מדליקין אותם כולם. גם יש עוד עמוד של שיש עומד בתוך החצר, ועל ראשו בית קיבול גדול, ובערב שהוא היאר צייט [=זמן השנה], הנקרא הילולא דרשב"י, מכריזים, מי ירצה לקנות מצוות ההדלקה על העמוד, ויש נותנים אלף טאלער [=סוג מטבע] או יותר, והקונה פושט ממנו שאהל [=בגד] טוב וגדול, ומניח תוך בית הקיבול ומדליקו שם. והכל לכבוד רשב"י ע"ה. ומתפללין מעריב שם בבית הכנסת שלו. אחר כך לומדים שם כל הלילה האידרא קדישא, ובבוקר מתפללין, ואחר כך אומרים הרבה מזמורים ומרקדים במחול לכבוד הרשב"י. בנים קטנים הצריכים לגוז שערם בפעם ראשון, אין גוזזים בביתם רק ממתנים להלולא הלז... וביליל ל"ד בעומר עושין ככל הנ"ל גם כן לכבוד ר' אלעזר בנו המונח שם גם כן עמו. וביליל שלישי הולכין לקבר ר' יוחנן הסנדלר, וגם שם עומד עמוד גדול כנ"ל, ועושין גם כן כנ"ל.

מדבריו אנו לומדים מספר נתונים. (א) בתוך בית הכנסת מדליקים מאה פמוטות. זה בוודאי נעשה לשם תאורה רבה. מיד לאחר מכן תיאר גם את ההדלקה הגדולה שבחוץ על העמוד, ומסמיכות הדברים מתקבל הרושם שגם עיקר הדלקה זו היה לשם תאורה. כמו כן הזכיר שההדלקה היתה נעשית מידי לילה במשך שלושת לילות הפעילות שם, וגם מזה ניכר שהדבר נעשה לשם תאורה גדולה וחגיגית. (ב) בנוסף על הצורך בתאורה, התקיים גם עניין שריפת הבגדים: 'הקונה פושט ממנו שאהל טוב וגדול, ומניח תוך בית הקיבול ומדליקו שם, והכל לכבוד רשב"י ע"ה'. מדוע חשבו שדבר כזה הוא 'לכבוד רשב"י'? ננסה לברר להלן. (ג) באופן כללי, אופי ההתכנסות המתואר בדבריו הוא בתפילות, לימוד זוהר כל הלילה, מזמורים וריקודים. (ד) בדבריו הוזכר גם מנהג התגלחת לקטנים. זו הפעם הראשונה בה אנו מוצאים תיעוד למנהג התגלחת אחר האר"י. אולם יש להעיר, שלפי המבואר לעיל (פרק ג, סעיף י), התגלחת על קברי צדיקים שנהגה בזמן האר"י היתה לצורך מצוות צדקה; אבל סתם מעשה תגלחת על קבר צדיק הוא חסר משמעות, כמו שכתבו הרדב"ז ור' שמואל גרמיזאן.

ז. ר' חיים הלוי הורוביץ – תקצ"ה

ר' חיים הלוי הורוביץ עלה ארצה מקרמניץ שבאוקראינה, והשתקע בצפת בשנת תקע"ז.²¹⁴ בשנת תקצ"ה נכח בל"ג בעומר במירון.²¹⁵ הוא מוסר:²¹⁶

ומי ימלל, יפאר ויהלל, השמחה של מצווה ביום ההילולא ל"ג בעומר, כי רבה היא... לומדים ומתפללים... ומדליקין שמן למאור, ומנדרים נדרים ונדבות, וששים ושמים בבי הילולא בתופים ובמחולות. ויהי בערב, אור ליום ל"ג בעומר, בהתאסף חכמי סגולה לבית המדרש, ולומדים ברעש גדול האידרות מזוהר הקדוש. ואחרי זה עושים ההדלקה למעלה על הציונים, בתוך הספלים הנזכרים למעלה מרשב"י ע"ה. והשמש מכריז, כמה נותנים עבור ההדלקה, וקונים בכסף מלא כל איש אשר ידבנו לבו, ומברכים מי שבירך. וכיצד משיאין משואות, מביאים מבלאות בגדים של צמר גפן או פשתים, וטובלין בשמן, ומטילין לתוך הספל, ומצית את האור, וההבערה ללה"ב יצאה... והקונה הוא המדליק, ואחר כך כל הרוצה מטיל חפץ לתוך הספל... ואחר כך הולכים לר' אלעזר בנו, ומדליקים גם שם שמן לתוך הספל... אשר על גבי עמוד שלו כנ"ל, גם כן על פי הכרזות השמש. ואחר כך הולכים לציון ר' יצחק וכו', ואחר כך הולכים לציון ר' יוחנן הסנדלר הקרוב לשם חוץ לחצר, וגם שם יש עמוד וספל ומדליקים גם שם כנ"ל... ויהי בבוקר אחר התפלה עושים תגלחת לבנים קטנים בפעם הראשון... ונוהגים לעשות הדלקה גם בליל ל"ד בעומר לכבוד הנכנסים שם ביום ל"ג בעומר.

גם כאן הוזכר ה'שמן למאור' שבתוך הציון. כן תוארו ההדלקות הגדולות שבחוץ, הן בליל ל"ג והן בליל ל"ד 'לכבוד הנכנסים שם', כלומר להאיר לכל באי המקום מידי לילה באור גדול וחגיגי. הוזכר שההדלקה נעשתה 'מבלאות בגדים של צמר או פשתים', אך 'ואחר כך כל הרוצה מטיל חפץ לתוך הספל'. כלומר שריפת חפצים שימושיים, וראה עוד להלן. אופי

²¹⁴ כפי שהוא מוסר בספרו 'חבת ירושלים', ירושלים תר"ד, דף א טור ב.

²¹⁵ בספרו הנ"ל, דף כז טור ב, הוא כותב: 'א"ה, מהולל אקרא ה' אשר זיכני להיות במרון ביום ל"ג בעומר בשנת בונה ירושלים ה' לפ"ק'. המילה 'ירושלים' עולה תקצ"ו, אבל כוונתו לשנת תקצ"ה עם הכולל. שכן הוא מזכיר פעמיים שהוא נכח שם בל"ג בעומר שחל במוצאי שבת, וזה אירע בשנת תקצ"ה ולא בשנת תקצ"ו. דף כז ע"ד: 'ובדידי הוה עובדא שרכבתי למירון בערב שבת קודש, שהיה ל"ג בעומר במוצאי שבת קודש'. דף כז ע"א: 'וכשהייתי משובתי שבת במירון, ראיתי הנרות שבת בצפת, כי כל חלוני העיר הם למערב העולם נגד מירון'.

²¹⁶ שם, דף כז ע"ד-כז ע"ב.

ההתכנסות הוא בלימודים ובתפילות, בריקודים ובמחולות. כמו כן הוזכר מנהג תגלחת הקטנים.

ח. ר' יוסף בן שבתי – תקצ"ה

ר' יוסף בן שבתי עלה ארצה, לצפת, מקאליש שבפולין. נותרו ממנו איגרות אחדות המתארות את עלייתו ארצה ואת קורותיו בצפת.²¹⁷ האיגרות נכתבו בידיש והן תורגמו לגרמנית ולעברית.²¹⁸ ר' יוסף הגיע לצפת בחודש כסליו תקצ"ה.²¹⁹ באיגרת ממנו מחודש שבט תקצ"ו תיאר את נוכחותו בל"ג בעומר במירון. מובן אפוא שהוא נכח שם בל"ג בעומר תקצ"ה. הוא מוסר:²²⁰

ועתה אכתוב לך על ההילולא דרבי שמעון בר יוחאי... יוצאים מכאן [=צפת] גברים, נשים וילדים לכפר מירון... בליל ל"ג בעומר חובה להדליק כאן ובכל הבתים הרבה נרות לכבודו של התנא רשב"י זי"ע, וכן מדליקים בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות, וכן על גבי גותיהם מדליקים הרבה נרות שאורם נראה למרחוק.

במירון נמצאת חצר גדולה... בקצה האחד של החצר בית כנסת גדול... סהדי במרומים כי נדחקתי פנימה בכל כוחותי, ואף כי היה סכנה בדבר לרגל הדוחק העצום והחום הרב מהלהבה ומהנרות... כי מחוץ לדוחק הרב עלתה להבה גדולה מהנרות כמו מכבשן...

באמצעו של בית כנסת זה תלויה מנורה בת שלוש מאות קנים, ובה דולקות פתילות טבולות בשמן זית, ומתחתיו קערת זכוכית מלאה שמן זית, ומפיצים אור גדול עד למרחוק... ביום ההילולא מעלים מדורות אש בכל פינה שבחצר, ובחדרים נדלקים נרות שעווה...

ועתה אכתוב לך על ההדלקה והשמחה הרבה של חגיגת הספרדים. מנהגם לבצע שם את התספורת הראשונה של ילדיהם מיום היוולדם אך ורק בחצר קדושה זו...

העמודים הנזכרים למעלה הם גבוהים ומזדקרים למעלה מבית הכנסת ונראים למרחוק... בראש כל עמוד חצוב שקע המכיל 20 מידות שמן. ולאחר שדלקו בו שמן זית, מתחיל השמש להכריז על

²¹⁷ נדפסו ע"י י"ד בית הלוי, תולדות יהודי קאליש, תל אביב תשכ"א, עמ' 310-330.

²¹⁸ על אודות מקורן של האיגרות ותרגומן, ראה שם, עמ' 295-296.

²¹⁹ כנאמר באיגרתו הראשונה, שם, עמ' 310.

²²⁰ שם, עמ' 323-326.

מכירת מצוות הדלקה הראשונה... בהדלקה זו זכה איש עשיר... ועתה פשט העשיר את המטפחת העדינה והיקרה שצנף לראשו והדליק בה את השמן. וכל הנדחק קרוב ללהבה וזורק בה שמלה או מטפחת נחשב הדבר למצווה רבה. ובמיוחד רב ערך של ההדלקה בעיני הנשים, וכל אחת רואה חובה לעצמה לזורק לתוך הלהבה שמלה, מטפחת או סינר...

ההלולא נמשכת שלושה ימים רצופים לפי הסדר הנ"ל. בלילה השני אור ליום ל"ד למנין בני ישראל קנה את המצווה ההדלקה...

גם כאן הוזכרה התאורה הרבה שהיתה נעשית על ידי אש. בפנים הדליקו 'מנורה בת שלוש מאות קנים... ומפיצים אור גדול למרחוק'. כמו כן נעשו הדלקות גדולות בחוץ בליל ל"ג ובליל ל"ד. הודגש שבחוץ היו 'מעלים אש בכל פינה שבחצר', ובפנים 'בחדרים נדלקים נרות שצוה'. כך היתה מציאות החיים באותם זמנים: על מנת להאיר את החשכה שבכל האזור היה צורך בריבוי אש. בנוסף על הצורך בתאורה רבה, 'פשט העשיר את המטפחת... שצנף לראשו והדליק בה את השמן'. גם אחרים השליכו לאש 'שמלה או מטפחת', ונחשב הדבר למצווה רבה. הוזכר גם מנהג תגלחת הקטנים. מכלל הדברים עולה כי אופי ההתכנסות היה בלימודים ובתפילות, בריקודים ובמחולות.

* * *

נסכם בקצרה את האמור בסעיפים ו-ח. משלושה תיאורים נפרדים אלו, מהשנים תקצ"ד-תקצ"ה, מתקבלת הבנה שהיו נעשות שם הדלקות רבות מבית ומחוץ בכל לילה, על מנת להאיר את כל הסביבה היטב. יש לזכור שלולא הדלקות אלו היתה שוררת שם אפלה מוחלטת בתקופה זו של טרום עידן החשמל. כמו כן נוכחנו כי בתקופה זו ההדלקה התרחבה גם לשריפת בגדים וחפצים, כפי שהוזכר בשלושת התיעודים. נשאלת השאלה: לשם מה עשו זאת? הכוונה אינה ברורה לגמרי. בדברי הכותבים ראינו שזה נעשה 'לכבוד רשב"י' (לעיל, סעיף ו) וש'נחשב הדבר למצווה רבה' (סעיף נוכחי). להלן יתברר יותר מה עמד בבסיס התודעה שהביאה למעשים אלו. עוד הוזכר בשלושת תיעודים אלו מנהג תגלחת הקטנים. אך כבר הוער לעיל שזהו מנהג חסר משמעות, וככל הנראה מנהגו של האר"י בזה היה מכוון למטרה אחרת.

ט. ד"ר אליעזר הלוי – תקצ"ח

תלמיד חכם מלומד זה, היה מזכירו של השר משה מונטיפיורי שנים רבות. ביקר בארץ ישראל בקיץ של שנת תקצ"ח, ואת רשמי מסעותיו העלה על גבי איגרות מפורטות.²²¹ בחודשי אייר-סיוון היה עוד במצרים ובסוריה בדרכו לארץ.²²² בחודש תמוז הגיע לעכו ומשם לצפת, וכעבור מספר ימים כתב איגרת, בראשה: 'צפת י"ג תמוז תקצ"ח'. באיגרת זו תיאר את ביקורו במירון:²²³

ראשונה פקדתי את קבר ר' שמעון בן יוחאי המוקף חומה סביב... כמעט פתחתי את החדר ההוא, והנה אפפוני עדת דבורים גדולה מאד אשר קננו במקום ההוא. עד אשר שמעתי מפי בן ליתי, כי אוצרות השמן המובאים אל הקבר מושכים את הדבורים אל המקום הזה. בחלל החדר הראשון עמדה מנורה גדולה בעלת יותר מחמש מאות נרות, אשר משפטם להדליק אותם יחד ביום מיתת רשב"י – הוא יום ל"ג בעומר. גג עגול לבנין ההוא, ומעלותיו המעלות אליו [=ומדרגותיו העולות אליו] הנה מבחוץ, ועליו עמוד אחד, ובית קיבול בראשו, אשר ימלא ביום הנזכר שמן עד אשר יאיר על כל סביביו. ועוד עמוד כזה עומד להלאה לצד שמאל, עד כי יבשרו שני עמודי אש את שמחת היום ההוא. בשני בתי קיבול האלה ישליכו נשי התוגרמים אשר דרכן גם הנה לבוא שמה ביום ההוא – את כלי תפארתן, מטפחות הראש, מטפחות ידיים מרוקמות בזהב, וצעפים יקרים לשרוף אותם באש קרבן כליל לכבוד רשב"י, כי גם המושלמים [=המוסלמים] מכבדים את עצמות הצדיק הזה כהישראלים.

כאמור, ביקורו במירון היה בחודש תמוז, כחודש וחצי לאחר חגיגות ל"ג בעומר. כל תיאוריו על אודות הנעשה שם בל"ג בעומר הם מפי השמועה, מבן לויתו, ואולי גם מפי נוכחים נוספים. גם בדבריו חוזר ונשנה עניין הדלקת התאורה הגדולה, החגיגית. הוא הזכיר את אוצרות השמן שעמדו שם, ואת המנורה הגדולה שבתוך החדר, הכל לצורך ההדלקה הגדולה בל"ג בעומר. לאחר מכן תיאר גם את הספלים הגדולים שבראשי העמודים, בהם הדליקו 'עד אשר יאיר על כל סביבותיו'.

²²¹ נדפסו ע"י רמ"א גינצבורג, דביר, וילנה תר"ד, עמ' 1-48.

²²² כמפורט באיגרתו הראשונה, שם, עמ' 1-7.

²²³ שם, עמ' 13-14.

כמו כן הזכיר גם את עניין שריפת הבגדים, ודבריו בזה מאלפים מאוד. לפי התיאורים שנמסרו לו, דבר זה נעשה על ידי 'נשי התוגרמים', כלומר נשות הטורקים (תוגרמה=טורקיה), שהיו מתאספות שם. ארץ ישראל היתה נתונה אז תחת שלטון הטורקים, ונשות השרים והחשובים היו מצטרפות לחגיגה. הן היו משליכות לאש מטפחות מרוקמות בזהב וצעפים יקרים, וזאת לפי ש'גם המוסלמים מכבדים את עצמות הצדיק הזה כהישראלים'. בקיצור: זהו מנהג נשים מוסלמיות.

אמנם מהתיאורים המוזכרים לעיל (סעיפים ו-ח), מהמבקרים שקדמו לו שם מספר שנים, מתברר שגם היהודים החוגגים נהגו בזה. גם מחאת החקרי לב שלעיל (סעיף ה) פְּוונה בוודאי ליהודים שנהגו כך. אבל כאן התוודענו בעצם להיבט שייחס מנהג זה לנשים מוסלמיות. סביר להניח שעיקרו של ה'מנהג' אכן התחיל מנשים מוסלמיות, אך הוא השפיע גם על המון העם מהסביבה היהודית.

יש לשים לב לדבריו, שאותן מוסלמיות היו עושות כן לשם 'קרבן כליל לכבוד רשב"י'. אמירה תמוהה זו מעלה חשש של שמץ עבודה זרה,²²⁴ אמנם היא נסלחת כאשר היא נאמרת בנוגע לנשים מוסלמיות. אולם להלן (סעיף יב) יובא שהיה מי שהשתמש באותו מטבע לשון בדיוק גם בנוגע ליהודים החוגגים שם. על כל פנים מתברר שבבסיס מנהג שריפת הבגדים עמדה אמונתן של נשים מוסלמיות שיש בזה כבוד לרשב"י.

י. ר' יוסף שאול נתנזון – תר"ב

ר' יוסף שאול נתנזון בעל שו"ת 'שואל ומשיב', בתשובה שכתב בשנת תר"ב, הוסיף למחות במנהג שריפת הבגדים:²²⁵

באמת הרבה יש לדבר בזה על מה שנהגו לשרוף בגדים עליו בל"ג בעומר, והם עוברים על כל תשחית... וגם הוא דרכי אמורי... ומה אעשה כי בעוונות הרבים לא ישמעו בזה לקול המורים, וכבר אמרו כשם שמצווה לומר דבר הנשמע וכו' [=כך מצווה שלא לומר דבר שאינו נשמע], ובפרט בדבר שנהגו, וחושבין ההמון שמצווה הם עושין, שקשה לפרוש.

לטענתו שיש בזה משום 'דרכי אמורי' הביא ראיה תלמודית. הדבר מתאים עם האמור לעיל שהמנהג התחיל מנשים מוסלמיות. אמנם למרות מחאתם של החקרי לב (לעיל, סעיף ה) והשואל ומשיב, המנהג התמוה לא נבלם.

²²⁴ יעוין ברמב"ם הלכות עבודה זרה פרק א.

²²⁵ תשובה זו מצוינת לעיל, הערה 134. בראש התשובה מוזכרת שנת תר"ב.

בשנים שלאחר מכן המצב אף הוסיף להחמיר, כפי שיובא מיד. מתברר כי על ההדלקה המקורית שנעשתה לשם תאורה חגיגית, התווסף גם אופי של עבודה ופולחן.

יא. ר' ישראל בן יוסף בנימין – תר"ז

הנוסע ר' ישראל בן יוסף בנימין, אשר כינה את עצמו 'בנימין השני' (לעומת הנוסע הראשון ר' בנימין מטודלה), העלה את רשמי מסעותיו עלי ספר.²²⁶ עזב את ביתו שבמולדובה בחודש שבט תר"ו,²²⁷ בדרכו לארץ ישראל. הגיע ארצה בחודש אב, בשנת תר"ו או תר"ז.²²⁸ עזב את הארץ בחודש שבט תר"ח.²²⁹ בין היתר תיאר את ל"ג בעומר במירון. לא ברור אם נכח שם בעצמו ביום זה, או שמסר תיאורים ממה שסופר לו (ספק זה תלוי בספק שנת הגעתו ארצה). אלו דבריו:²³⁰

במרחק שתי שעות מצפת נבוא לכפר מירון... ביום שמונה עשר לחודש אייר בכל שנה ושנה יחוגו פה חג גדול... בכל המקום הזה ישמע קול צהלה וחדווה, יום החג הוא היום אשר בו הלך רשב"י לעולמו. להגדיל שמחת החג ידליקו נרות רבות, וביחוד מדליקים כלי נהרה גדול בחדר הראשון בבנין הנזכר, המכיל בתוכו מאה מידות שמן זית זך. להדליק כלי הזה הנקרא הדלקה דר' שמעון יחשב למצווה רבה, ומוכרים הזכות בעד כסף רב. והדלקת המנורות הקטנות תקרא הדלקה דר' אליעזר. כמה מעשרי העם ינדבו את מלבושיהם השזורים בחוטי זהב וכסף לעשות מהם הפתילות להדליק הנרות, ככה יגדל זכר כבוד הרשב"י בעיניהם... אין לאל ידי להודיע לקהל הקוראים את סיבת דבר החג הזה הנקרא הילולי דבי רשב"י, אשר יכבדוהו בכל מקום, גם התוגרמים [=הטורקים]

²²⁶ תורגם ונדפס ע"י דוד גורדון, מסעי ישראל, ליק תרי"ט. וראה שם בהקדמת המחבר ר' ישראל בנימין, ובחתימת ההקדמה, שהוא מכנה את עצמו 'בנימין השני'.

²²⁷ שם, עמ' 1: 'ב'חמישי לירח שבט שנת התר"ו ליצירה שמתי לדרך פעמי...'. המילה 'התר"ו' אינה ברורה לחלוטין, ויש מקום לקרוא 'התר"ז'. אבל בשנת תר"ז ה' בשבט חל ביום שישי, וישנו איסור הלכתי לצאת אז לדרך (שו"ע או"ח סי' רמח), מלבד שאין זה פרקטי כלל. בשנת תר"ו ה' בשבט חל ביום ראשון – יום אידיאלי לצאת למסע.

²²⁸ שם, עמ' 2: 'ב'שביעי לחודש תמוז התר"ח באתי לאלכסנדריה... ובארבעה עשר יום לירח אב בשעה השמינית בבוקר דרכו רגלי על אדמת קודש ירושלים'. המילה 'התר"ח' בוודאי טעות סופר, שכן כפי שיובא בהערה הבאה בחודש שבט תר"ח הוא כבר עזב את הארץ. יש לתקן 'התר"ו', או 'התר"ז'.

²²⁹ שם, עמ' 10: 'ב'ירח שבט שנת 1848 [=תר"ח] עזבתי את ארץ הקדושה...'.
²³⁰ שם, עמ' 7-8.

מכבדים אותו עד מאוד. ושמחה זו מה זה עושה ועל מה אדניה הטבעו לא אדע על נכון. ומצאתי נכון אך לספר מהחג כאשר הוא.

גם כאן חוזר ונשנה עניין התאורה הגדולה והחגיגית: 'להגדיל שמחת החג ידליקו נרות רבות...'. בכלל זה גם ההדלקה הגדולה שבחוץ. העשירים מנדבים את מלבושיהם היקרים לצורך ההדלקה, ו'ככה יגדל זכר כבוד הרשב"י בעיניהם'. כלומר, מנהג שריפת הבגדים הידוע. הנתון הבא מעניין: הוא הזכיר שחג זה הוא היום 'בו הלך רשב"י לעולמו', כפי שרווח על פי מקורות מאוחרים,²³¹ אך תמה לשם מה השמחה? כבר הוזכר לעיל שלפי ההלכה יום פטירת צדיק הוא יום עצב.²³² סביר להניח שהוא ניסה לברר זאת בין הסובבים אותו, באין מענה. הווי אומר, המון העם עושים מעשים ללא הבנה. זכור, האר"י, שקיים שמחה זו, נתן בה טעם: לפי שלאחר מות תלמידי ר' עקיבא, רשב"י וחבריו 'נתקיימו בעולם והרכיזו תורה ברבים'.²³³ כבר הובא לעיל ששורשו של טעם זה באשכנז הקדומה.²³⁴

יב. ר' משה רישר – תר"ך-תרכ"ו

מוצאו של ר' משה רישר מהעיר 'רישא' שבגליציה. נולד שם בסביבות שנת ת"ר, ובעודו ילד הוריו עלו עמו ארצה לירושלים. בין השנים תר"ך-תרכ"ו התגורר בצפת.²³⁵

ר' משה כתב תיאורים רבים על אודות ארץ ישראל בה נכת.²³⁶ כפי שביירתי בעבר, ספרו של ר' חיים הורוביץ הנזכר לעיל (סעיף ז) עמד לפני ר' משה, והוא העתיק ממנו רבות בעיבוד ובהרחבה, עם הוספות משלו.²³⁷ גם בנוגע לל"ג בעומר במירון, העתיק בעיבוד ובהרחבה מדבריו של ר' חיים, כך שאין טעם לכפול את הדברים. אולם יש בדבריו תוספת משמעותית בעניין שריפת הבגדים והחפצים שנעשתה שם. ר' חיים כתב רק: 'והקונה הוא המדליק, ואחר כך כל הרוצה מטיל חפץ לתוך הספל'.²³⁸ משה כתב:

²³¹ ראה לעיל, פרק ג, סעיף ו.

²³² לעיל, פרק ג, סעיף ז.

²³³ לעיל, פרק ג, סעיפים א-ב.

²³⁴ לעיל, פרק א, ליד הערה 4.

²³⁵ כל הפרטים הללו התבארו במאמרי (לעיל, הערה 190), עמ' תקלו.

²³⁶ בספרו 'שערי ירושלים', ורשה תרכ"ח.

²³⁷ ראה במאמרי (לעיל, הערה 190), עמ' תקלו-תקלז.

²³⁸ שער ט, מנהגי הארץ, דף נ ע"ב.

והקונה הדלקה הראשונה, משליך לתוך האש בגדים יקרים של משי ומזוהבים [!], ומטבעות של כסף וזהב לקרבן כליל לכבוד רשב"י. ואיש איש ואשה ישליך בגדים נכבדים לתוכו להעלות את הנרות.

תיאור מורחב זה אינו מופיע בדבריו של ר' חיים הורוביץ. יש לשים לב במיוחד לאמירה שההשלכות לאש נעשו 'לקרבן כליל לכבוד רשב"י'. כזכור, משפט זה נכתב מילה במילה כשלושה עשרים קודם לכן באיגרתו של ד"ר אליעזר הלוי שהובאה לעיל (סעיף ט), בייחסו מנהג זה לנשים מוסלמיות שנכחו שם. כעת ר' משה השתמש במשפט זה על אודות היהודים החוגגים שם. לא ברור האם ר' משה שאב את המשפט מאיגרתו של הלוי או שהוא כיוון אליו מעצמו. מצד אחד, דרכו להעתיק ממקורות שלפניו. מצד שני, לא מצאתי בדבריו שום השפעה נוספת מתיאוריו של הלוי. באופן כללי, מתקבל רושם שהוספותיו של ר' משה על הקטעים המועתקים מר' חיים הורוביץ – הן ממה שחווה בעצמו. ייתכן אפוא שגם המשפט הנידון הוא ממנו. כך או כך, משפט כזה מלמד על טיב המעשה. מתברר שגם בין היהודים החוגגים היו ששרפו בגדים יקרים, חפצים שימושיים ומטבעות כסף וזהב 'לקרבן כליל לכבוד רשב"י'. הולך ומתברר כי על ההדלקה המקורית שנעשתה לשם תאורה חגיגית התווסף גם אופי של עבודה ופולחן.

* * *

נסכם את עניין שריפת הבגדים. תחילתו של המנהג היה בנשים מוסלמיות שעשו זאת לשם 'קרבן כליל לכבוד רשב"י' (לעיל, סעיף ט). גם בין המון העם היהודי היו שעשו זאת לשם 'קרבן כליל לכבוד רשב"י' (סעיף נוכחי). ניסוח זה הינו בעייתי, שכן בוודאי קרבנות מקריבים לה' לבדו. אכן, היו שהציגו זאת בנוסח מרוכך יותר, ללא המונח 'קרבן': 'והכל לכבוד רשב"י' (לעיל, סעיף ו); 'ונחשב הדבר למצווה רבה' (לעיל, סעיף ח); 'ככה יגדל זכר כבוד רשב"י בעיניהם' (לעיל, סעיף יא). הדבר קם ונהיה לעובדה: תפיסה רווחה ונקבעה בין החוגגים ששריפת בגדים בהדלקה זו יש בה, משום מה, כבוד לרשב"י.

ניתן להבין שמנהג ההדלקה במירון בתקופה זו כבר שימש לשתי מטרות: (א) תאורה גדולה וחגיגית, כפי שהיה בעבר; (ב) טקס שהוא כבוד לרשב"י, בעצם הבערת האש ושריפת הבגדים.

ר' אברהם רוזאניס יצא בשנת תרכ"ז מביתו שבבולגריה לעבר ארץ ישראל.²³⁹ בשנה זו נכח בל"ג בעומר במירון. הוא מתאר שמחה רבה, ריקודים ומחולות ופעלולים נוספים ('שחוק בחרבות וברומחים', 'אבק שריפה' ועוד) שהתקיימו בשלושת הלילות: ל"ב בעומר, ל"ג בעומר ול"ד בעומר. בליל ל"ב הדליקו מנורה גדולה עם עששיות רבות, יותר ממאתיים. ההדלקות הגדולות ב'שוקת' של רשב"י, ושיקתות נוספות שם, נעשו בליל ל"ג (ספרדים) ובליל ל"ד (אשכנזים).

בנוגע להדלקה הגדולה בליל ל"ג, מוסר: 'נגשו אל (ה)שוקת רשב"י, שם הביאו כל אחד ואחד בגדים מרוקמים בכסף ובוזהב להשליכם אל תוך השמן להדליק, כמנהג'. בנוגע להדלקות בשיקתות ר' אלעזר בן רשב"י, ר' יצחק נפחא ור' יוחנן הסנדלר, העיר את ההערה הסתומה משהו הבאה: 'רק שבגדים מרוקמים לא ישליכו כי אם דווקא לשוקת רשב"י, משום איבוד ממון, ולו לבדו הותר כנודע'. לא התפרש מהו ההיתר המיוחד. עוד הוסיף: 'ומלבד השלוש שיקתות אשר היו בתוך הבנין הנזכר, עוד הדליקו כזה אבוקות גדולות, באופן שהיה אז הלילה מאיר כיום'. לפנינו תיאור נוסף הנוגע לתאורה הרבה שהונהגה שם.

נתון מעניין נוסף, מסר, שמנהג תגלחת הילדים התקיים על ידי האשכנזים ביום ל"ד, ובאופן הבא: 'שם יביאו רבים את בניהם לחנכם במצוות הפאות, ילדים רכים כבן שש ושבע יביאום שם לגלח את ראשם...'. ולא כמקובל בגיל שלוש.

יד. רבני טבריה – תרכ"ט

בשנת תרכ"ז, התעוררו רבני הספרדים בטבריה לשקם את חלקת קברו של ר' מאיר בעל הנס, ולהקים במקום בית מדרש ובית הכנסת אורחים. התהליך החל בחודש שבט תרכ"ז²⁴⁰ והוא נמשך אל תוך שנת תרכ"ח.²⁴¹ שמחת

²³⁹ ראה א"מ הברמן, 'מסעות החכם האבי"ר [=הרב אברהם ב"ר ישראל רוזאניס] לארץ הקדושה', סיני, לג (תשי"ג), עמ' שיב-שיג. תיאוריו מנוכחותו בל"ג בעומר מירון: סיני, לד (תשי"ד), עמ' רמג-רמט.

²⁴⁰ ראה 'מן הגנוזים', ספר שמיני, הוצאת אהבת שלום, מודיעין עילית תשע"ז, עמ' קנה, צילום כרוז מאת רבני טבריה, בו הם מתארים את תהליך השיקום, ובתוך כך: 'ותחל המלאכה בח' שבט שנת תרכ"ז...'.
²⁴¹ בחודש אלול תרכ"ז המלאכה נעצרה מחוסר מימון. ראה שם, עמ' קנד, מכתב מאת רבני חברון (מאלול תרכ"ז) שנחלצו לעזרת רבני טבריה, ובו נאמר: 'ולא עצרו כח לכלות את אשר החלו, ולהצמיח ולהגדיל את אשר נטעו, יען כי נסתמו מעיינות הישועה... ועתה

'חנוכת הבית' התקיימה בתאריך י"ד באייר תרכ"ח – פסח שני. לרגל המאורע, מפעילי המקום ביקשו לעשות חגיגה גדולה, והם הגו רעיון לייבא את מנהג ההדלקה הנפוץ בל"ג בעומר במירון גם לחגיגת חנוכת הבית הנוכחית. לאור ההצלחה של החגיגה, הוחלט לקבוע יום זה לחגיגה על קברו של ר' מאיר, מידי שנה, לזכר שמחת פתיחת המקום. זוהי גם הזדמנות להשיג נדרים ונדבות לצורך תפעול המקום, על ידי מכירה פומבית של ההדלקה הגדולה. החגיגה נחוגה בשנית גם בפסח שני תרכ"ט.

שימעה של החגיגה החדשה בטבריה, הגיעה לאוזניו של ר' חיים חזקיהו מדיני בעל 'שדי חמד', שישב אז בקרסו-בזאר שבחצי האי קרים, ודעתו לא היתה נוחה מכך. טעמה של החגיגה לא היה ידוע לו, והיה מוורר בעיניו לחדש יום חג ללא סיבה מוצקת. בעיקר, חשש, ממנהג ההדלקה המיובא כעת גם לטבריה. כזכור, בתקופה זו המנהג קיבל צביון של שריפת בגדים יקרים באש, ופקפוקיהם של החקרי לב והשואל ומשיב היו מפורסמים. ר' חיים חזקיהו חשש כעת מהתפתחות בלתי רצויה נוספת של מנהג זה גם בהדלקה המתחדשת בטבריה. הוא שלח את תמיהותיו לרבני טבריה, והם מצידם החזירו לו תשובה ארוכה ומנומקת.²⁴² הם הסבירו שהחגיגה נקבעה מידי שנה לזכר פתיחת המקום לראשונה ביום זה. בנוגע למנהג שריפת הבגדים כתבו דברים מאלפים ביותר. לדבריהם, גם בהדלקה במירון, וכמובן בהדלקה המתחדשת בטבריה, ישנם אחראים העומדים על המשמר לבל ישרפו שום בגד שימושי! ההדלקות נעשות אך ורק מבגדים בלויים שאינם ראויים לשימוש. הם מרחיבים בתיאור הצורך של תאורה גדולה וחגיגת לכבוד השמחה הנחגגת בשני המועדים (פסח שני בטבריה ול"ג בעומר במירון), ממש כמו שמחת בית השואבה. להלן דבריהם:²⁴³

והנה במקום מצבת ר' מאיר בעל הנס ייסדנו שם בעזרת ה' יתברך בית הכנסת ובית המדרש, ולומדים שם בקבע בשם כל ישראל המחזיקים בידי לומדי התורה. ומאת ה' היתה זאת, חנוכת הבית המקודש, בית הכנסת ובית המדרש הנ"ל, היא היתה ביום פסח קטן, והיה אסיפה גדולה דקרו ותנו בתורתו של ר' מאיר בעל הנס. ואחרי כן היה ששון ושמחה עד להפליא, וענו כולם ואמרו כן נעשה ביום זה בכל שנה ושנה... ונקבע יום זה להרבות בשמחה. ומדליקים

אל מי נפץ לעזרה... התיצבו לעזרת ה'... להעמיד ולקומם לפאר ולרומם את המקום הקדוש הזה.../.

²⁴² כמובא בספרו 'שדי חמד', חלק ו, אסיפת דינים, מערכת ארץ ישראל, סעיף ו, דף ע"ג.

²⁴³ שם.

המנורה, ובראשה מלא הספל מלא שמן זית, וקרועי בגדים, מהם מפקיעים ובהם מדליקין כמראה הלפידים. וכל איש אשר נדבכו לבו, ובקרב ישים אור בו, מוסיף והולך, באור פני מלך, וטובל בשמן חלוק לבן שאין לו אימרא.²⁴⁴ וכן יש מביאים איזה בגדי רקמה אשר לא יצליחו למלאכתן, ושריפתן היא תקנתן, מעלנא אית להו לתוך הספל להעלות אורה. וכל העומדים שם מברכים אותו יאיר אורו נהרא נהרא. אף הוא היה מתכווין כנגד המברכים, ונודר מתנת ידו לקופה של צדקה ותופשי התורה... ואם ירצה להעלות על המוקד בגד יקר, הממונים מודיעים לו כי לא נכון לשורפו במדורה. ומקדישו ומוכרים אותו ומחלקים ממנו לעניים לכבוד הצדיק סגי נהורא. הן אלה קצות ההדלקה משופה ומנוקה, אשר עושים בהילולת ר' שמעון בר יוחאי ור' מאיר בעל הנס זכותם יגן עלינו, ולא פתיך בה איסורא. באורים כבדו ה', לכבוד הצדיקים רב נהורא. ושמחים בה דוגמת שמחת בית השואבה בבית הבחירה. היעלה על הדעת לומר שהיו עוברים חס ושלום על כל תשחית בריבוי השמן שהיו נותנים להרבות אורה... ומה שכתב בחקרי לב שאינו מאמין שהראשונים נהגו כן [=בשריפת הבגדים], הנה אמת שגם האחרונים לא נהגו כן, והמגיד לו טעה בדמינו. ואולי ראה המגיד ביד איזה אדם בגד יקר, ואומר שמוליכו לשורפו במדורה, אך לא ראה שהממונים על זה עכבו בידו מלשורפו. או שאף אם באמת שרפו, אולי לא שמע בזה לדברי הממונים. או ששרפו בלתי ידיעתם, ולמיעוטא כי האי דלא עבדי כשורה לא חיישינן...

אלו תורף דברי הגאונים רבני הספרדים בעיר הקודש טבריא, הלא הנה הרב מוהר"ר אברהם כלפון, והרב מוהר"ר שמעון עבאדי, והרב מוהר"ר דוד יוסף אבואלפיא, והרב מוהר"ר שלמה מאמאן, והרב מוהר"ר דוד סיתהון יצ"ו, אשר באו על החתום בתשובה הנ"ל.

מתיאורים אלו מתברר, כי בתקופה זו נעשו ניסיונות לבלום את מנהג שריפת הבגדים (בכלל זה ממילא לבטל את פולחן האישיות סביב רשב"י), ולהחזיר את המנהג למסלולו המקורי: הדלקה גדולה לצורך ריבוי תאורה לכבוד השמחה. כזכור, מדובר בתקופת טרום החשמל, והלילות היו חשוכים לגמרי.

כמו כן, נוכחנו כי קביעת השמחה על קברו של ר' מאיר בעל הנס ביום י"ד באייר (פסח שני), היתה לזכר חנוכת הבית שאירעה באותו יום. שמחה

²⁴⁴ = שפה העשויה בתפירה (ראה רש"י סוכה ט ע"א ד"ה מן הנימין).

זו נחוגה שם מידי שנה, ואף ניתן לה שם 'הילולא דרבי מאיר' (בדומה ל'הילולא דרשב"י). 'הילולא' היינו שמחה. למרבה הפלא, כעבור עשרים ושש שנה בלבד מייסוד המאורע בשנת תרכ"ח, נשכח בטבריה הטעם של קביעת יום י"ד באייר ל'הילולא דרבי מאיר'. הרבנים הנזכרים לעיל ובני דורם נפטרו לבית עולמם, ולא היתה מסורת בידם של יושבי טבריה וחכמיה מהי פשר ה'הילולא' ביום זה. בשנת תרנ"ד הדפיס אחד מחכמי טבריה של תקופה זו – ר' חביב חיים דוד סתהון, ספר מיוחד בשם 'תקפו של נס',²⁴⁵ שכולו עוסק בר' מאיר ובתורתו. בהקדמה, מאת חכמי טבריה הספרדים של תקופה זו, התבאר שהספר התחבר לכבוד מנהג ההילולא ביום י"ד באייר שנתייחד על ידי 'רבותינו דור שקדמונו'. בנוגע לטעם ההילולא כתבו:

ואתאי תוך המאמרים הנזכרים [=שבספר], באות (ל"א) [ל"ג], הורה גבר [=מחבר הספר] בראיות נכוחות למבין וישרים, הם המדברים, והם אמרו לסמוך סמוכין דרבנן למנהג ומעשה שעשו אנשי טבריא לעשות הילולא לר' מאיר בעל הנס זיע"א ביום י"ד אייר על פי יסודן של קדושים...

כוונתם למאמר אחד בספר מאת המחבר, בו מאריך בכמה דרושים קבליים לקשור את יום י"ד באייר לר' מאיר, ולשמחה הנוהגת אז לכבודו.²⁴⁶ הוא לא הזכיר כלל שזהו יום פטירתו של ר' מאיר, או שישנו איזה שהוא קשר בין פטירת ר' מאיר לשמחה זו. הווי אומר, מייסדי ההילולא עשו זאת לזכר יום חנוכת הבית של הפעלת המקום, וחכמי הדור הבא מצאו טעמים אחרים לקיום הילולא זה. איש מהם לא דיבר על יום פטירת ר' מאיר.

כעבור זמן מסוים התקבע אצל המון העם כי הילולא זה היא בעצם חגיגה לכבוד יום פטירתו של ר' מאיר. הבלבול נבע מטעות אחרת, דומה, שכבר רוחה נפוצה הרבה שנים, שכאילו ההילולא בל"ג בעומר על קברו של רשב"י נעשית לכבוד יום פטירתו.²⁴⁷ מכאן העתיקו בני טבריה גם בנוגע להילולא שלהם, ביום י"ד באייר, על קברו של ר' מאיר. על טעות זו כתב ר' שלמה אליעזר מרגליות את הדברים הבאים:²⁴⁸

בדרך אגב, באתי להעיר שיום פטירת התנא ר' מאיר בעל הנס לא נזכר בשום מקום, וחדשים מקרוב באו ובדו מלבם חג חדש, כאילו

²⁴⁵ ירושלים תרנ"ד.

²⁴⁶ דפים נד ע"ג-סב ע"א.

²⁴⁷ ראה לעיל, פרק ג, סעיפים ו-ז. וראה גם לעיל, פרק זה, סעיף יא.

²⁴⁸ בקונטרס 'עניני הילולא דרשב"י', שבתוך ספר 'טעמי המנהגים', מאת הרב אברהם יצחק שפרלינג שו"ב, מהדורת ארץ ישראל, ירושלים תשל"ב, עמ' רסב, בהערה.

יום פסח שני הוא היאר צייט [=זמן השנה, כלומר יום הפטירה] של ר' מאיר בעל הנס, וידועה כוונתם בזה שיסדו זאת בעסקם בדררא דממונא [=בענייני ממון], והמבין יבין.

כוונתו שחגיגה זו נוסדה לשם גיוס תרומות, והוא אמר זאת בנימה של ביקורת. למרות שרבני טבריה מייסדי החגיגה, לא הסתירו כוונתם זו, שיש צורך בתרומות לשם אחזקת ותפעול המקום.

טו. ר' יצחק שטרנהארץ – תרכ"ט

ר' יצחק שטרנהארץ היה בנו של ר' נתן מברסלב. הגיע ארצה בשלהי חודש תמוז תרכ"ח והשתקע בצפת.²⁴⁹ הוא מוסר את מה שאירע בל"ג בעומר של השנה הבאה – תרכ"ט, שחל אז ביום חמישי.²⁵⁰ לדבריו, בימים רביעי וחמישי ירדו גשמים רבים. כליל ל"ג בעומר, בתי הארחה שבמירון היו תפוסים על ידי הספרדים שבאו מארצות שונות, ותושבי צפת שהיו מגיעים גם כן למירון לפנות בוקר ומשתכנים ב'סוכות עראי', נמנעו לעשות זאת השנה מחמת הגשמים. הוא מוסיף לתאר:

ועשו פה [=בצפת] הדלקה גדולה. ההדלקה פה היתה אצל בית הכנסת של כבוד האר"י זצוק"ל בשמחה רבה, וההדלקה נראית עד המירון. ות"ל [=ותהילות לאל] רקדנו הרבה בתוך שטף הגשם, ואחר כך בבית הכנסת, והכל באהבה ובחיבה. אך ביום ל"ג בעומר בבוקר השכם בתוך שטף הגשם, התחילו אנשי פה לנסוע לשם... וכל הדרך היה מלא שמחה לגודל חביבות הדבר הזה... ואחר כך בעזרת ה' יתברך גדלה השמחה עד לשמים, והיה קל[ר]ינעט ופאק [=ותוף], וכולם בפיהם מזמרים נגונים נפלאים, והילדים מתגלחים שקורין פה חאלאקין.

יש להבין: מה משמעות הדלקת מדורה בצפת במקום במירון? היה ניתן לחשוב, שגם לילה צפתי חשוך זקוק לתאורה לכבוד החגיגה שנעשתה שם כתחליף לחגיגה שבמירון. אבל ככל הנראה ההסבר האמיתי הוא, שזו תוצאה של התפיסה שכבר הלכה ורווחה זה כחמישים שנה, שישנה איזושהי משמעות בעצם טקס הדלקת האש לכבוד רשב"י כליל ל"ג בעומר.

²⁴⁹ בספר 'עלים לתרופה מכתבי מוהרנ"ת', ניו יורק תשל"ו, לקראת סוף הספר, ישנה חטיבה (ללא מספרי עמודים) המכילה את מכתביו של ר' יצחק, מהשנים תרכ"ח-תר"ל, בהן הוא ישב בצפת. מכתבו הראשון שם הוא מיום שישי פרשת מטות ומסעי תרכ"ח (החל אז בשלהי חודש תמוז), בו הוא מתאר את הגעתו לצפת ואת תהליך קליטתו שם.

²⁵⁰ שם, באחד המכתבים משנת תרכ"ט.

לדברי הכותב, למחרת ביום ל"ג בעומר עצמו הם אכן נסעו למירון. נוכחנו שהריקודים והמזמורים נמשכו שם לקול צלילי קלרינט ותוף. כמו כן נהגו בתגלחת הקטנים, למרות שכזכור זה חסר משמעות.

טז. ר' יוסף חיים מבגדד – תרכ"ט

באותה שנה, תרכ"ט, ר' יוסף חיים מבגדד (בעל 'בן איש חי') ביקר בארץ ישראל. הוא דיווח על כך בספרו: 'ואנא עבדא בשנת תרכ"ט עליתי לעיר הקודש תוב"ב [=תבנה ותכונן במהרה בימינו], ובחזרתי לעיר בג'דאד באתי על דרך נציבין, וזכיתי לנשק אבני הציון שלו [=של ר' יהודה בן בתירא]...'²⁵¹

קיימת עדות מעניינת על אודות השתתפותו באותה שנה בשמחת ל"ג בעומר במירון ועל פעילותו שם. מוסר העדות הוא הישיש ר' יוסף טובול. נולד בצפת כנראה בשנת תרכ"א.²⁵² אביו, ר' אליהו, היה משמשי חצר הרשב"י במירון אשר נכח שם רבות.²⁵³ ר' יוסף גדל במקום זה. לאחר פטירת אביו, ר' יוסף ירש את מקומו כשמש החצר. במשך שנות חייו, היה יושב בדרך קבע שבועות ואף חודשים במירון. נפטר בערך בשנת תש"י בסביבות גיל תשעים. שני עדים נפרדים מוסרים את אשר שמעו ממנו.

ר' יוסף הגלילי, איש מירון, מוסר:²⁵⁴

כאן מבקש אנוכי להביא עדות חיה מפי עד ראייה, אשר זכה להשתתף באותה הילולה של רשב"י במירון, בעת שביקר שם רבי יוסף חיים זצ"ל מבגדד. לדבריו, הוא הופיע בפני קהל החוגגים כאשר טס של כסף היה תלוי בשרשרת על צווארו. על אותו הטס היה חרות השיר 'ואמרתם כה לחי', השיר שחיברו אותו צדיק לכבוד הרשב"י. הוא שינן את השיר ואת הלחן שלו לקהל שנן היטב. אף הוא רקד ושמח שם הרבה עם הקהל. אותו עד ראייה לדבר היה רבי יוסף טובול, אותו סבא זקן ושבע ימים. באותו פרק היה עדיין ילד צעיר. מפיו שמעתי את הסיפור.

²⁵¹ בן יהודע, פסחים, סוף דף ג, פסקה שם דאנת בנציבין.

²⁵² לפי האמור להלן, שהוא היה בן שמונה שנים בעת שר' יוסף חיים נכח בל"ג בעומר במירון.

²⁵³ כל הפרטים על אודות ר' יוסף טובול, ראה בספרו של "גלילי (להלן, הערה 278), עמ' 449-451. ועוד שם, עמ' 20, פסקה חכמי הספרדים.

²⁵⁴ להלן, הערה 278, עמ' 118.

ר' מנשה אייכלר, מנהל קבר רשב"י והאחראי על קברות הצדיקים בצפון מטעם משרד הדתות, מוסר: ²⁵⁵

יש ספקות לגבי זהותו של מחבר השיר 'ואמרתם כה לחי רבי שמעון בר יוחאי'. אני שמעתי מהחכם יוסף טובול זצ"ל, שכשהיה ילד בן שמונה שנים, ראה במירון את ה'בן איש חי', כשבירו טס של כסף, ועליו מוטבע השיר הזה. אביו אמר לו, שה'בן איש חי' הוא מחברו של השיר.

לא ברור האם ר' יוסף חיים נכח שם בליל ל"ג בעומר או ביומו. על כל פנים העדות שלעיל לא קשרה אותו להדלקת אש כלשהי, רק לשירה ולריקוד. אמנם מנהג ההדלקה שם, כולל שריפת הבגדים, היה ידוע לו, ייתכן על פי מה שראה שם בעצמו, ייתכן על פי מה שראה בספרות ההלכה. הוא אפילו כתב להליץ על כך בספרו 'תורה לשמה': ²⁵⁶

והנה בזה תדע כי מנהג ישראל שהולכים בליל ל"ג בעומר למירון, ושם מדליקים חתיכות בגדים חשובים לכבוד הרשב"י זיע"א, אין לפקפק על זה, מאחר שהם מתכוונים לשם מצווה, אין כאן חשש בל תשחית, ומנהג ישראל תורה הוא.

לדבריו, כיוון שהעושים זאת מתכוונים 'לשם מצווה' אין בזה משום בל תשחית. הכוונה מן הסתם לתפיסה שרווחה כבר כמה עשורים שיש בזה, משום מה, כבוד לרשב"י. היתרו זה של ר' יוסף חיים טרם התפרסם ברבים. ספרו תורה לשמה פורסם בדפוס לראשונה למעלה ממאה שנה לאחר מכן – בשנת תשל"ג.

נחזור לחגיגתו של ר' יוסף חיים במירון. כאמור, הוא רקד שם ושר את שירו 'ואמרתם כה לחי'. כבר הוזכר לעיל (פרק ג, סעיף ה) שר' יוסף חיים קבע, על פי דברי האר"י, שהשמחה בל"ג בעומר שייכת לר' עקיבא ולחמשת תלמידיו, ביניהם רשב"י, משום שהם 'נתקיימו בעולם והרביצו תורה ברבים'. ²⁵⁷ ר' יוסף חיים ביטא שמחה זו בדרכו הייחודית – שיר פרי עטו וריקוד.

בנוגע לזהותו של מחבר השיר, קיימת רשימה מפורטת של כל מופעיו של השיר בספרי דפוס שונים, עוד בחייו של ר' יוסף חיים, ביניהם בספרו

²⁵⁵ בראיון שמסר לגיליון 'שיחת השבוע', היוצא לאור ע"י מרכז צעירי אגודת חב"ד, גיליון מס' 176, פרשת אמור, ט"ז באייר תש"ן, עמ' 4.

²⁵⁶ ס' ת (דבר היותו מחבר ספר זה כבר הוכח לחלוטין, ראה במבוא לספר שבהוצאת אהבת שלום, ירושלים תשע"ג).

²⁵⁷ לשון ר' חיים ויטאל (לעיל, פרק ג, סעיף ב).

'הלולא רבא'.²⁵⁸ באחד מקובצי השירים שנדפסו בבגדאד בחייו השיר יוחס לו במפורש.²⁵⁹

ר' יוסף חיים היה משורר פורה, אשר חיבר שירים רבים בנושאים שונים ומגוונים.²⁶⁰ בין היתר, יסד ז'אנר של שירים העוסקים בדמויות היסטוריות מפורסמות. השיר 'ואמרתם כה לחי' הוא רק אחד מהם. לשיר ישנה מתכונת אופיינית ומשקל אחיד,²⁶¹ הקיימים בשירי דמויות נוספים של ר' יוסף חיים.²⁶² שיר זה התחבב מאוד, והוא מושר על ידי קהלים רבים ומגוונים. לשונו קולחת, חריזתו מדויקת, והוא מתאר במשפטים קצרים וקולעים את חייו של רשב"י, פעילותו ושבחיו כמקובל על פי המסורת.

יז. ר' שמואל הלר – תרל"ג

כפי שהודיעו רבני טבריה בשנת תרכ"ט (לעיל, סעיף יד), למרות הניסיונות לבלום את מנהג שריפת הבגדים היו עדיין כאלו שהתעקשו לעשות זאת. נראה שהבלימה לא הצליחה. תפנית גדולה בעניין זה אירעה בשנת תרל"ג. כבר הובא לעיל, שר' שמואל הלר, שהיה אז רבה של צפת, פרסם בשנה זו תשובה מנומקת להתיר את שריפת הבגדים.²⁶³ אמנם הוא לא הזכיר כלל שיש בעצם מעשה זה איזשהו כבוד לרשב"י, כתפיסה שרווחה עד כה. לדבריו, עשו זאת או מחמת צער הגלות או ההפך על מנת להרבות שמחה, ומכיוון שהדבר לא נעשה דרך השחתה הרי שאין בזה איסור כל תשחית. הוא נימק זאת בהרחבה מהתלמוד ומהפוסקים. ר' שמואל שלח את תשובתו לחכמים שונים שהצטרפו אליו והסכימו עמו להתיר: ר' אברהם אשכנזי

²⁵⁸ הרשימה מופיעה בספרו של ר' יוסף הלל, שירת רבינו יוסף מחיים מבבל, תשע"ה, עמ' 80, הערה 1.

²⁵⁹ שירים ותשבחות, בגדאד תר"ן לערך, דף נ ע"א: 'פזמון נאה להרב המובהק כמוהר"ר יוסף חיים הי"ו בן לאותו צדיק...'.
²⁶⁰ שיריו נאספו בספרים שונים: א' בן יעקב, אוצר השירים, החיבורים והדרשות של הרב יוסף חיים, ירושלים תשנ"ד; רי"ח מזרחי, סדר סעודות שבת עוד יוסף חי, ירושלים תשס"ה, קנטרס זמרת חיים, מספור שני עמ' 1-114; ר"י הלל, לעיל, הערה 258.

²⁶¹ מתכונת: פזמון בעל שתי צלעיות מתחרזות; לאחר מכן בתי השיר כשכל אחד בעל ארבע צלעיות, שלוש מהן בעלי חריזה פנימית, והרביעית מתחרזת עם הפזמון. משקל: כל הצלעיות בדרך כלל בעלות שבע תנועות (כולל שוואים נעים וחטפים).

²⁶² השירים שלהלן מופיעים במאספים המצוינים לעיל, הערה 260: 'חננו יה חננו בזכות רחל אמנו'; 'חננו יה חננו בזכות משה רבנו'; 'שמחו בני ישראל לכבוד נביא יחזקאל'; 'אשרי הזוכים לראות עזרא בעל פלאות'; 'זה מבני עליה הוא עזרא בן שריה'. כל השירים הללו הם במתכונת ובמשקל השיר 'ואמרתם כה לחי רבי שמעון בר יוחאי'. לר' יוסף חיים ישנם עוד שירי דמויות נוספים במתכונות ובמשקלים אחרים.

²⁶³ לעיל, ליד הערות 187-188.

שכיהן אז כראשון לציון בירושלים,²⁶⁴ ור' משה תאומים רבה של הורודנקה שבאוקראינה.²⁶⁵

כפי שהובא לעיל (סעיף א), ר' שמואל כתב כי מסורת בידו שר' חיים בן עטר 'שרף כמה בגדים יקרים לכבוד הרשב"י ביום השמחה בל"ג בעומר. אולם כפי שהתברר שם, ר' חיים בן עטר מעולם לא נכח בל"ג בעומר במירון. הוא שהה שם בשלהי חודש אדר ב', והוא היה שותף להדלקה של אז, שנעשתה לשם תאורה גדולה וחגיגית, על ידי הכנת פתילות מאריגי פשתן חשובים, אך לא באופן של שריפת בגדים שימושיים.

כפי שהתברר לעיל (סעיפים ד-ה) מנהג שריפת הבגדים החל בין השנים תקכ"ה-תק"ף. יסודו במנהג נשים מוסלמיות שעשו זאת כ'קרבן כליל לכבוד רשב"י' (לעיל, סעיף ט). במהלך השנים גם בין היהודים היו שעשו זאת כ'קרבן כליל לכבוד רשב"י' (לעיל, סעיף יב). אולם התפיסה המרוככת יותר שהלכה ורווחה, היא, שיש בזה מצווה וכבוד לרשב"י (לעיל, סעיפים ו, ח, יא). כעת, ר' שמואל הלר יצק תוכן חדש למנהג: או משום צער הגלות או על מנת להרבות שמחה.

יח. ר' מנחם מנדל רובין – תרמ"ט

לאחר פרסום היתרם של ר' שמואל הלר והרבנים שהסכימו עמו, מנהג שריפת הבגדים נמשך. בתחילת חודש אייר תרמ"ט, ר' מנחם מנדל רובין יצא מביתו שבירושלים לעבר ערי הגליל, ובאותה שנה נכח בל"ג בעומר במירון.²⁶⁶ הוא מוסר:²⁶⁷

נרות לאלפים האירו את הבית... גם הדלקות הנרות (לאמפיין) אשר שם בבית המדרש ימכרו לכבוד התנא רשב"י... כחצי שעה אחר בואי, אחר אשר הכינו את העששית הגדולה אשר על ראש הגג מכוון נגד קבר התנא, עלה כל העם מקצה הגגה, וכל אחד מאשר היה איתו מטפחת יפה, שמיכה נאה, כובע יקרה, השליך אל תוך שריפת אגן השמן... אז נגשו המדליקים ברגש שמחה וטוב לב, וידליקו מטפחת

²⁶⁴ תשובתו להחזיר נפרש'ה בהסכמתו לקונטרס 'כבוד מלכים' של ר' שמואל הלר (לעיל, הערה 187).

²⁶⁵ תשובתו להחזיר נרפסה בספרו 'אוריין תליתאי', לבוב תר"ם, סי' נב.

²⁶⁶ הדפיס את ספרו 'מסע מירון' בירושלים תרמ"ט. בתחילת הספר תיאר כי יצא לדרך ביום ראשון ד' באייר פרשת בהר; כמו כן בהמשך שם ציין של"ג בעומר חל במוצאי שבת. כל הפרטים הללו מתאימים לשנת תרמ"ט. מתברר שהוא הדפיס את ספרו עם חזרתו לירושלים, לקראת סוף השנה.

²⁶⁷ העתקתי מספרו 'מסע מירון', מהד' ירושלים תשמ"ט, עמ' צד-צח.

משוחה בשמן וישליכו אל אגן השמן... ויהי ברגע הראשונה בצאת שביב אש כעלות הלהב, וירונו העם, ותבקע הארץ לקול הרנה והשמחה...

ההדלקות הרבות נעשו לצורך תאורה, שכן 'נרות לאלפים האירו את הבית'. ומשמע שכך הוא גם בנוגע להדלקה הגדולה שבחוץ. אולם בד בבד מנהג שריפת הבגדים נמשך, על פי טעמיו השונים שסוכמו לעיל. טעמים שיצרו את התפיסה שכל הטקס הזה יש בו משום שמחה וכבוד לרשב"י.

יט. אדמור"י סדיגורה – תרנ"ג

בתקופה זו, במהלך שנות הית"ר, אדמור"י משפחת פרידמן (שושלות סדיגורה ובויאן), היו שולחים מידי שנה סכום כסף לוועד רבני הספרדים בצפת האחראיים על ההקדשות שבמירון, על מנת לקנות את זכות ההדלקה המרכזית בל"ג בעומר במירון. לאחר מכן היו ממנים אי מי ממקורביהם הדר בצפת שידליק עבורם. כאמור, כבר התקבלה תפיסה שטקס ההדלקה יש בו משום שמחה וכבוד לרשב"י. ר' שאול הורנשטיין, תושב העיר וינה בירת אוסטריה, פרסם בשנת תרנ"ג את ספרו 'גבעת שאול'²⁶⁸ העוסק בענייני ארץ ישראל, על פי מקורות כתובים שונים (ולא על פי ביקור בשטח).²⁶⁹ הוא מוסר:²⁷⁰

ולעת ינטו צללי ערב וליל ל"ג בעומר תכסה את עין הארץ, ידליקו נרות לאין מספר בחצר אשר הצדיק קבור בו. ועל הגג של הבית המדרש נמצא אבן גדול כמו טבלא, העומד על עמוד אחד, ובתוך האבן ישליכו כל האנשים בגדים יקרים ויציקו עליהם שמן. והרב מעיר הקודש צפת יקח צנצנת גדולה של ברזל שהיא מלאה פעטראלעאום [=נפט] והיא בוערה, וישפוך אותו באבן, והלהב יגדל מאוד, עד שנראה אורו מרחוק. והרב מסאדיגארע ישלם בכל שנה 130 רובל כסף בעד הדלקה זו, אף שהוא לא ידלוק אותה, כי איננו שמה, רק על ידי מכתב יודיע את מי הוא יכבד במצווה זו.

²⁶⁸ וינה תרמ"ג.

²⁶⁹ ראה בדברי הרבנים המסכימים לספר. גם המחבר עצמו לא מזכיר בשום מקום כי הוא ביקר בארץ ישראל.

²⁷⁰ עמ' 85.

צילומים והעתקים שונים ממכתביהם של אדמור"י משפחת פרידמן, אל ועד רבני צפת, לשם רכישת ההדלקה מידי שנה, וכתבי מינוי למדליקים מטעמם, פורסמו זה לא כבר.²⁷¹

החגיגות בל"ג בעומר במירון נמשכו עוד שנים, אולם הן התמעטו עקב מאורע אסון מירון בשנת תרע"א, והן שכחו לגמרי עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ד.

כ. אסון מירון – תרע"א

על אודות אסון זה קיימים תיעודים שונים בני התקופה. להלן שניים מהם. ר' אברהם משה לונץ, איש ירושלים, הדפיס בשנת תרע"ב את ספרו 'לוח ארץ ישראל';²⁷² שם מסר את הידיעה הבאה:²⁷³

האסון בצפת. בליל ל"ג בעומר קרה אסון נורא בחגיגת הילולא דרשב"י שבמירון. מיד אחרי ההדלקה נפלה מעקת הברזל שעל גג בית המדרש (יחד עם הכותל שמתחתיה) ועמה המון אדם רב שהיו נשענים עליה, על פני הקהל שעמד למטה צפוף בחצר. ועד מהרה נהפך המקום לחרדת אלהים. ואחרי אשר הובאו רופאים מצפת, נתברר שתשעה מתו כבר, וי[ו]ן תר משלושים נפצעו פצעים אנושים שהובאו בבוקר לבית החולים רוטשילד שנפתח לפי שעה (ומהם מתו אחר כך עוד שניים). בכל ערי ארץ הקודש נאספו נדבות לעזרת האלמנות ורפואת החולים... יהיה נא האסון הזה האחרון, ויורה דעה להמנהיגים להזהר לבלי תבוא תקלה עוד.

ר' ישעיה הורוביץ, נולד בצפת בסביבות שנת תר"ס.²⁷⁴ הוא מסר את התיעוד הבא:²⁷⁵

וגם בימי נעורי היה דבר מפורסם שרואים ניסים ונפלאות במירון. אבל לדאבונו בזמן האחרון בעוונותינו הרבים נהפך הדבר, כי בשנת תרע"א, בליל ל"ג בעומר שחל אז במוצאי שבת קודש, בשעת

²⁷¹ דוב בער רבינוביץ', בקודש חזיתך, כרך ג, ירושלים תשע"ו, עמ' כג-צו.

²⁷² שנה שבע עשרה, ירושלים תרע"ב.

²⁷³ עמ' 171.

²⁷⁴ בשער ספרו 'עדן ציון', ירושלים תשט"ז, נכתב כי הוא יליד צפת. בתחילת ספרו 'יבא שילה', סט לואיס תרפ"ו, מופיע כתב סמיכה שנתן לו הירידב"ז (שכיהן ראש ישיבה בצפת), באלול תרס"ט. מהתאוריים הכתובים שם מתקבל רושם שמדובר בתלמיד חכם צעיר.

²⁷⁵ בספרו 'עדן ציון' הנ"ל, עמ' רנב.

ההדלקה, מפני רוב ההמון שעמדו שם על הגג, נפל כותל אחד ונהרגו רחמנא ליצלן עשרה נפשות, איזה מהם תכף, והשאר אחר כך איזה ימים על מיטתם בצפת תבנה ותכונן, והשמחה נהפכה לתוגה ואבל רחמנא ליצלן... כמובן אשר אחר כך כמעט נשבתה השמחה הגדולה אשר היתה רגילה להיות בל"ג בעומר במירון, וגם התגלחות הנ"ל היה בזעיר אנפין... ובפרט אחר כך בשנת תרע"ד שפרצה המלחמה הראשונה הארורה ערבה כל שמחה.

הסופר ש"י עגנון נכח במירון בשנת תרע"א, והוא עמד על הגג סמוך למקום הנפילה. ירד משם דקות אחדות לפני ההתרחשות, וכך ניצלו חייו. לאחר האסון סייע בפניו ההרוגים. תיאר גם כן את המאורע, ומסר כי באסון ניספו עשרים ושבעה בני אדם.²⁷⁶

כא. מלחמת העולם הראשונה – תרע"ד-תרע"ח

כאמור בדברי ר' ישעיה הורוביץ שלעיל, בשנת תרע"ד, כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה 'ערבה כל שמחה'. המלחמה נמשכה ארבע שנים, במהלכן ארץ ישראל נכבשה על ידי הבריטים מידי הטורקים. היישוב היהודי בארץ סבל באותן שנים ממחסור ומתנאים קשים מאוד, עקב המלחמה, והחגיגות במירון הושבתו. אולם לאחר המלחמה וההתאוששות ממנה החגיגות חזרו למסלולן.

כב. יוסף ברסלבסקי – תרצ"ד

יוסף ברסלבסקי היה מחוקרי ארץ ישראל. בל"ג בעומר תרצ"ד שהה במירון, וכתב תיאור חי מהשטח.²⁷⁷ תיאורו מתייחד בהבאת מנהגים עממיים של השירה המקומית שנהגה שם:

לקול "כלי זמר" ירקדו האשכנזים עולי חברון, ירושלים, טבריה וצפת. לקול קרית פסוקים ריתמיים ומונטוניים, ירקעו רגל וימחאו כף יהודי המזרח וותיקי האשכנזים, ילידי הארץ גם יחד.

עיקר התמקדותו הוא בשירת המחול הערבית שנהגה שם. הוא תיעד חלק מהשירים הללו 'שנקלטו בחלקם מפי השרים והמחוללים עצמם, ובחלקם מפי אחד מתושבי צפת שלא בזמן המחולות'. אלו תיאוריו:

²⁷⁶ ראה כתבתו בביטאון 'בשעריך' – בטאון המועצה הדתית לירושלים, חוברת 6, עמ' 18.

²⁷⁷ ראה בספרו (לעיל, הערה 1), עמ' 353-358.

דלת תוכן היא השירה הקטועה והקצובה בלשון הערבית במירון,
אספקלריה לרמת תרבות נחותת דרגה...

מגוונים הם נושאי החרוזים הקצרים והריתמיים העולים מפי המנצח
על המחולות, והחוזרים ונישנים, בקול ענות גבורה, בפי מעגל
המחוללים לעומתו. שמורים בהם, בחרוזים אלה, הדים מחיי היישוב
הישן בארץ ישראל על דפוסייהם המזרחיים... מושרים מתוך מסורת
של עשרות ואולי של מאות שנים, מתוך שיגרה, אולם המאזין להם
יגלה בהם הדים מן העליות למירון בימים עברו.

בערבוביה וללא הגיון ישתלבו חרוזי החול וחרוזי הקודש בפי
המחוללים. כשחרוז רודף חרוז, ללא משטר וללא קשר אסוציאטיבי
פנימי – הכל בכל כאשר יעלה על לב המנצח העומד במרכז ומלהיב
את העם.

להלן חרוזים אחדים, מנוקדים ומתורגמים על ידי ברסלבסקי:

רְדּוּ עֲלֵי יָא שְׁבָאב – היענו לי הבחורים!
אֶלִּילָה שְׁעֶלֶת סִידִינָא – הלילה 'הדלקת' אדוננו.
רְדּוּ עֲלֵי יָא חֲסִידִים – היענו לי החסידים!
אֶלִּילָה שְׁעֶלֶת סִידִינָא – הלילה 'הדלקת' אדוננו.

הוא מוסיף ומתעד עוד כהנה וכהנה חרוזים, לצד תיאורי הצווחות וסלסולי
הלו-לו-לו. לדבריו, לאו דווקא שירים או פסוקים המותאמים לתוכן
ה'הילולא' היו מושרים שם, אלא גם פזמוני חתונה, שירי רועים ופרשים
ועוד, השאולים כולם מן השירה הערבית. למשל:

חֲנָא, יָא שְׁבָאב, חֲנָא – אנו, הו הבחורים, אנו
מִן אֶלְמָשִׁי דִּיעֲנָא אֶהֱלָנָא – מן ההליכה אבדנו אנשינו
יָא שְׁבָאב, אֶלְבוּשׁ רָאח – הו הבחורים העדר הלך
מִן אֶלְמָשָׁאֲרָק לְלִמְרָאח – ממקומות המזרח ועד מקום החניה
הַיִּירוּ לְלִח'י'ל עֲדָה – הכינו לסוסים אוכף
מִן אֶלְרָקָאֲבֶת אֶלְמִלָּאח – מן הסוסות המשובחות

ברסלבסקי מסכם ואומר, כי ראוי היה שמי מוותיקי צפת או טבריה, הבקי
בלשון הערבית העממית ומכיר את המסורות הללו, יתעורר לקבצם יחד,
לבארם ולהאירם באור חיי הישוב הישן, לפני שאלו יאבדו מן העולם. עד

כאן דבריו. נראה שכיום מנהגים אלו אכן כבר נמחו כליל, ואילמלא תיעודו החלקי של ברסלבקי לא היה נותר מהם כל זכר.

כג. ר' יוסף הגלילי – תרצ"ה

ר' יוסף הגלילי עלה ארצה מצ'כיה בנערותו,²⁷⁸ ועם השנים הפך לאחד מאנשי מירון המובהקים. לראשונה, הגיע למירון בל"ג בעומר תרצ"ה.²⁷⁹ מסר תיאור מפורט על אודות השמחה והחגיגות שהתקיימו אז. בנוגע להדלקה כתב:²⁸⁰

עולה התזמורת על גג בניין בית הכנסת שמעל קבר רשב"י, ובו קבועים עמודים ועל גביהם קערות אבן גדולות המלאות סמרטוטים, לרוב של בגדים משומשים וגם חדשים הספוגים שמן לרוב... זכה בה [=בהדלקה] אחד מאדמור"י בית רוזין... יוציא במקלו סמרטוט ספוג שמן מן הקערה, יקרב לעברו נר דולק, עד אשר השלהבת נאחזת בו [ו]יחזירנו לעמוד ההדלקה, וכל ערימת הסמרטוטים תיהפך במהרה ללהבה גדולה ותעלה ותאיר את כל הסביבה. ובהדלקה זו, הראשית, ינתן האות ועשרות הדלקות ומדורות יעלו מסביב.

התיאור של מילוי הקערות בסמרטוטים מ'בגדים משומשים וגם חדשים', מלמד כי מנהג שריפת הבגדים נמשך. התיאור של הדלקת הלהבה הגדולה אשר 'תעלה ותאיר את כל הסביבה', נכתב מתוך מצב טבעי של צורך בתאורה, שכן בתקופה זו עדיין לא היתה קיימת תאורת חשמל במירון, ראה להלן (סעיף כה). כאמור לעיל, זה זמן רב ששתי מטרות שימשו בערבוביה בהדלקה זו: (1) הצורך הבסיסי בתאורה; (2) התפיסה שהתקבלה שטקס ההדלקה יש בו משום שמחה וכבוד לרשב"י.

כד. ר' ישעיה אשר זליג מרלגיות – תרצ"ה-תש"א

אמנם ניתן להבין כי בתקופה זו נמתחה ביקורת על מנהג ההדלקה. בין החוגגים בשנת תרצ"ה, נצפה גם ר' ישעיה אשר זליג מרלגיות – מקובל ירושלמי ומנאמני מירון, אשר חגיגת ל"ג בעומר היתה בנפשו.²⁸¹ הרב

²⁷⁸ ראה ר' הגלילי, ספר מירון, ירושלים תשמ"ח, עמ' 97, פסקה ר' יוסף הגלילי.

²⁷⁹ שם, עמ' 90, פסקה הגעתי למירון.

²⁸⁰ שם, עמ' 91.

²⁸¹ על אודות נוכחותו במירון בל"ג בעומר תרצ"ה, ראה אצל גלילי, שם, עמ' 93, פסקה החצר; תיאור מורחב על אודות אישיותו ועל חגיגותיו בל"ג בעומר במירון, ראה שם עמ' 269-273.

מרגליות פרסם שש שנים לאחר מכן, בשנת תש"א, קונטרס מיוחד 'הילולא דרשב"י',²⁸² העוסק באריכות רבה בחגיגות ל"ג בעומר במירון. והנה, ל'מנהג' אחד אין כל זכר בדבריו: ההדלקה. עניין זה הושמט לחלוטין מקונטרסו, אפילו ללא רמז כלשהו. זאת למרות תיאוריו המפורטים על אודות השיירות למירון, המשטה והשמחה, השירים והריקודים, התפילות, הלימודים ותגלחות הילדים.²⁸³ העלמת עין מעניין כה מרכזי אומרת דרשני. יתירה מכך, ניכר כי הרב מרגליות ניקר בשיטתיות כל אזכור של ההדלקה המופיע במקורות. הוא העתיק קטעים מאיגרתו של תלמידו של ר' חיים בן עטר המובאת לעיל (סעיף א), על אודות נוכחותו עם רבו במירון, אך דילג לחלוטין על כל הקטע העוסק בהדלקה. כמו כן, הזכיר שהחתם סופר תמה על ייסוד החגיגות בל"ג בעומר במירון,²⁸⁴ והוא, הרב מרגליות, בא להשיב על דבריו.²⁸⁵ והנה, בעוד החתם סופר כתב את המשפט הבא: 'לעשות יום שמחה והדלקה ובמקום ידוע דוקא, שיהיה תל תלפיות שהכל נפנים לשם, לא ידעתי אם רשאים לעשות כן'; הרב מרגליות העתיק זאת כך: 'ולעשות יום שמחה ובמקום ידוע דוקא, שיהיה תל תלפיות שהכל נפנים לשם, לא ידעתי אם רשאים לעשות כן'. הוא השמיט את מילת 'והדלקה' מלשונו של החתם סופר. ברור שהתכוון להעלים את עניין ההדלקה מכל וכל.

אזכור אחד בלבד, השייך במידה מסוימת להדלקה, הותר על כנו. הוא העתיק מספר 'דרכי ציון' את דבריו של ר' עובדיה מברטנורה באיגרתו,²⁸⁶ כך: 'ב"ח אייר באים מכל הסביבות ומדליקים אבוקות גדולות, מלבד מה שמדליקין עליו נר תמיד'. הרב מרגליות נמשך בזה אחר טעותו של מדפיס הספר, שהשלים שם מדעתו, כאילו מדובר ביום י"ח באייר (ל"ג בעומר) על קברו של רשב"י. אבל כבר התברר לעיל שכל העניין בטעות יסודו.²⁸⁷ על כל פנים, לפי טעות זו, הרב מרגליות הסכים להזכיר הדלקת אבוקות ונר תמיד בל"ג בעומר במירון. אך בשום אופן לא יותר מזה. אין ספק שבהנהגתו זו הוא הביע הסתייגות ממנהג ההדלקה הגדולה, ושתיקתו מהווה ביקורת סמויה על כך. מה היו טענותיו? איננו יודעים. ייתכן שחשש לבל תשחית ולדרכי האמורי עקב שריפת הבגדים,²⁸⁸ והוא לא קיבל את צידוקיהם של ר'

²⁸² ירושלים תש"א.

²⁸³ הילולא דרשב"י, דפים יב ע"ב-יג ע"ב.

²⁸⁴ שו"ת חתם סופר, חלק יורה דעה, סי' רלג.

²⁸⁵ הילולא דרשב"י, דף טז ע"א-ע"ב.

²⁸⁶ הדברים הובאו לעיל, ליד הערה 94.

²⁸⁷ לעיל, שם.

²⁸⁸ לעיל, סעיפים ה, י.

שמואל הלר וחבריו.²⁸⁹ ייתכן שחשש לשמץ עבודה זרה, כאשר היו מהמון העם שעשו זאת לשם 'קרבן כליל לכבוד רשב"י'.²⁹⁰ ייתכן שהיו לו טענות אחרות. כך או כך, אנו פוגשים כאן התנגדות של דמות רבנית מאוחרת, להדלקה ההמונית בל"ג בעומר במירון.

בהקשר זה יש להזכיר גם את דברי התוספתא: 'המספק והמטפח והמרקד לשלהבת הרי זה מדרכי האמורי'.²⁹¹ נאמרו בזה הסברים שונים המובאים בפירושו 'מנחת יצחק' על אתר: 'למהר הבישול, או לאיזה סימן אחר, או כמו שעושים הנכרים בימים ידועים שעושים מדורות גדולות ומרקדין ומספקין לפניו'.²⁹² הפירוש האחרון מקורו ב'חסי דוד' על התוספתא (במהדורות המלאה)²⁹³ לר' דוד פארדו. ייתכן שגם חשש זה עמד בבסיס התנגדותו הסמויה של הרב מרגליות להדלקה שבמירון, שכן היא כבר לבשה צורה של מספק, מטפח ומרקד לשלהבת.

כה. חיבור חצר רשב"י לרשת החשמל הארצית – לאחר תש"י חברת החשמל הוקמה לראשונה בארץ ישראל בשנת תרפ"ג, תחת שלטון המנדט הבריטי. תחילה רק מרכז הארץ הואר בחשמל. אולם כעבור כשנתיים הוקמו כמה תחנות כוח בצפון הארץ. למרות זאת אור החשמל טרם הגיע למירון. במקום לא היה כל יישוב, מלבד חצר קברו של רשב"י שהיתה פעילה מספר ימים בשנה, כשבראשם ל"ג בעומר כמוכן. פעילות מועטת זו לא היתה חשובה בעיני שום גורם רשמי על מנת לחבר את המקום לחשמל. כפי שהוזכר רבות לעיל, על מנת להאיר את המקום היה צורך באש. ההר היה אפוף חשכה מוחלטת, וההדלקות הרבות שנעשו שם בלילי הפעילות, מבית ומחוץ, בחודש אדר ובל"ג בעומר כאחד, נועדו בעיקר לשם תאורה גדולה וחגיגית לצורך ההמון הרב ששהה במקום. כזכור, עם השנים, התווסף טעם נוסף להדלקה זו – התפיסה הרווחת שעצם טקס ההדלקה יש בו משום שמחה וכבוד לרשב"י.

בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה – שפרצה בשנת תרע"ד – החלו להשתמש שם בלוקסים, הם מנורות נפט. יהודי צפת, המכונה ר' הרשל שמש, יזם את הרעיון: הוא רכש לוקסים רבים, אותם שמר במחסן

²⁸⁹ לעיל, סעיף יז.

²⁹⁰ לעיל, סעיף יב.

²⁹¹ תוספתא, שבת, פרק ז, הלכה א.

²⁹² מנחת יצחק לר' יצחק הכהן שבדרון, ירושלים תשמ"א. בתלמוד הוצאת עוז והדר,

פירוש זה צורף לתוספתא.

²⁹³ הוצאת ח. וגשל, ירושלים תשנ"ד.

ביתו, ולקראת חגיגות ל"ג בעומר היה מכינם לפעולה.²⁹⁴ הוא התקין ברחבי החצר עמודי ברזל, עליהם תלה את הלוקסים,²⁹⁵ אשר היו 'מפיצים את אורם הכחלחל במרחב חצר רשב"י²⁹⁶, והם 'שימשו תאורה עיקרית בהילולות'.²⁹⁷ כפי שנראה להלן, את חצר רשב"י חיברו לחשמל לאחר שנת תש"י; מאחר שמעשיו של ר' הרשל נמשכו 'למעלה מיובל שנים',²⁹⁸ נמצא שהוא הכניס את הלוקסים לשימוש בסביבות שנת תר"ס.

כאמור, הלוקסים שימשו לתאורה עיקרית במקום. סביר להניח שהכוונה לאחר שההדלקה הגדולה דעכה כעבור שעה-שעתיים, ואילו החגיגות נמשכו עוד שעות רבות לתוך הלילה. גם בתוך המבנה היה צורך רב בתאורת הלוקסים.

בשנת תש"ח פרצה מלחמת השחרור, אשר הסתיימה בחורף תש"ט. בשנה זו בטלו החגיגות במירון, אולם הן חודשו לאחר שוך המלחמה. להלן שני תיאורים מאת איש מירון, ר' יוסף הגלילי, על אודות חידוש החגיגות במירון בשנה-שנתיים שלאחר המלחמה. נאמר במפורש כי המקום טרם חובר לרשת החשמל הארצית, ובלילות שררה שם אפלה מוחלטת, והיה צורך באש רבה על מנת להאיר את המקום. בתיאור שלהלן נאמר כי הדליקו חביות מתכת מלאות סמרטוטים טבולים בנפט לשם תאורה:²⁹⁹

יום לפני אותו ז' באדר שנת תש"ט, נשלח מיודענו החבר גדליה שרייבר... להכין את המקום, אשר סימני הקרבות עדיין נראו בו... אספו פחים ומילאו אותם בסמרטוטים וטבלום בנפט. העמידו אותם על חומות החצר, לרבות על שער האבן המרשים בכניסה לחצר רשב"י... ועם רדת היום לפני בוא השיירות הועלתה אש בפחים אשר שימשו כמשואות. כל הסביבה הוארה. בשמחה רבה ירדו מן המכוניות והתפזרו בחצרות הקודש... בניין בית הכנסת הואר באור הלוקסים אשר הובאו מהגדוד...

בתיאור הבא נמסר כי בתקופה זו שלאחר מלחמת השחרור חצר רשב"י טרם חוברת לרשת החשמל הארצית:³⁰⁰

²⁹⁴ ראה אצל גלילי (לעיל, הערה 278), עמ' 253-254.

²⁹⁵ שם, עמ' 257.

²⁹⁶ שם, עמ' 254.

²⁹⁷ שם, תחילת עמ' 10.

²⁹⁸ שם, עמ' 92.

²⁹⁹ שם, עמ' 180.

³⁰⁰ שם, עמ' 427.

זה היה שנה או שנתיים לאחר מלחמת הקוממיות [=מלחמת השחרור]. חצר רשב"י שוחררה מידי זרים, ושוב החלו אחינו בני ישראל מכל אתר ואתר לזרום לשם, בייחוד להשתתף בהילולא דרשב"י. וכן חודשה גם המסורת לקיים שם הילולא רבה לכבוד הרעיא מהימנא משה רבינו ע"ה. היה זה כאמור סמוך לשיחורורה של חצר רשב"י, ועדיין היה אותו האתר המקודש עומד בשממותו, והפרוץ מרובה בו על העומד והקיים. המקום חסר חיבור ישיר לרשת החשמל שטרם הותקן, והיו שרויים שם באפלה ומגששים בחושך, ונעזרים בנרות חלב לגרש את מכת החושך. הנרות לא חסרים במקום, מספקים אותם המבקרים הרבים. ורק ליומי דפגרא, בהילולת הרשב"י או של הרעיא מהימנא היו מאירים את המקום באותם לוקסים אשר היו בחזקתו של רבי הרשיל שמש ע"ה.

בתיאור הבא, אף הוא מאת ר' יוסף הגלילי, נאמר שבתקופה זו שלאחר מלחמת השחרור, פעל רבות איש משרד הדתות, ר' אליעזר ליפא זכירוביץ, למען שיפוץ המקום, והודות למאמציו חובר המקום לקו המים ולרשת החשמל הארצית. לא נמסר מתי בדיוק התרחש הדבר, אולם לפי התיאורים שלעיל ניתן להבין שכל זה התרחש לאחר שנת תש"י:³⁰¹

ועל כן היה לרבי אליעזר ליפא חלק רב בשיפוץ החצר ובשיקום המקווה... הוכנס קו מים לחצר, ושיחרר אחת ולתמיד את המקום מלהיזקק למי הגשמים המעופשים... משרד הדתות חיבר את חצר רשב"י לרשת החשמל הארצית המרכזית, ובכך שיחרר את המקום אחת ולתמיד מלהיזקק לתאורה כושלת ובלתי מספיקה... לא קלה היתה דרכו של ר' אליעזר ליפא להשיג תקציבים לכך. ואף על פי כן נהפך הדבר למציאות הודות למסירות הנפש שלו לאותו דבר.

בזה תם עידן של מאות שנים, בו על מנת להאיר את חצר רשב"י במירון היה צורך באש. מעידן החשמל ואילך, ולאחר חיבור חצר הרשב"י לרשת החשמל, כאשר המקום מואר היטב בזרקורים רבי עוצמה, הדלקת האש במקום התייתרה לחלוטין, ושוב אין בה צורך.

למרות זאת, מנהג ההדלקה בל"ג בעומר נמשך גם בעידן החשמל. כפי שהתברר לעיל, מעת שהחלו לשרוף שם בגדים שימושיים, בין השנים תקכ"ה-תק"ף, הלכה ורווחה תפיסה שעצם טקס ההדלקה יש בו משום מה כבוד לרשב"י. תפיסה זו עומדת בבסיס מנהג ההדלקה עד היום.

³⁰¹ שם, עמ' 312.

פרק ה

סיכום

המושג 'ל"ג בעומר' כיום שמחה, הוא מושג אשכנזי עתיק. שורשו באשכנז הקדומה עוד מימי הראשונים, והוא קשור בהפסקת המגפה בזמן ר' עקיבא ותלמידו רשב"י. המאפיינים הבולטים של שמחה זו היה באי אמירת תחנון ובקיום סעודת משתה ושמחה. בארץ ישראל בכלל ובמרחב התרבותי בגליל בפרט, במשך מאות שנים, איש לא הכיר את המושג 'ל"ג בעומר' כיום שמחה.

במירון, לא הרחק מקברו של רשב"י, שוכנת מערת קבורה עתיקה, בה לפי מסורת קדומה טמונים הלל ושמאי ותלמידיהם. בעבר רווחה אמונה שהמערה מתמלאת מים באורח פלא ללא חיבור למקור נביעה כלשהו. עקב כך, עוד משלהי האלף החמישי ואילך – משך כשלוש מאות וחמישים שנה – שימש המקום כמוקד עלייה לרגל לתפילות, לישועות ולשמחה. התאריך המרכזי הידוע בהקשר זה היה פסח שני (י"ד-ט"ו באייר), בו היתה מתקיימת שם עלייה גדולה וחגיגית. עם השנים, בשלב מאוחר יחסית, העלייה לשם בפסח שני התרחבה גם לקברו של רשב"י הסמוך. כל זה נמשך עד שנת רפ"ב ואף לאחר מכן.

בסביבות שנת ש"י נוסדה לראשונה קהילה אשכנזית בצפת. כעת הובא למרחב התרבותי שבגליל המושג 'ל"ג בעומר' כיום שמחה באי אמירת תחנון ובאכילה ושתייה. כזכור, השמחה קשורה בהפסקת המגפה בזמן ר' עקיבא ותלמידו רשב"י. מנהג האשכנזים השפיע בסופו של דבר על העברת מוקד השמחה במירון מיום פסח שני (י"ד-ט"ו באייר), ימים ספורים קדימה ליום 'ל"ג בעומר (י"ח באייר), ולקובעו על קברו של רשב"י. השמחה נחוגה באי אמירת תחנון ובאכילה ושתייה, כמנהג האשכנזי הקדום. ריקודים ומחולות טרם נעשו שם.

בתקופה זו של שנות השי"ן, התפתח מנהג של תגלחת קטנים (ואף גדולים) על קברי צדיקים שונים. התגלחת נועדה לשם חלוקת כספי צדקה כנגד משקל השער, באופן שהכסף היה נתרם לאחזקת ולטיפוח קברי הצדיקים, או לעניים שהיו מתכנסים במקום. גם האר"י שחי בתקופה זו, ועלה ארצה בשנת ש"ל, קיים בל"ג בעומר של שנה זו את מנהג התגלחת

בבנו הקטן על קברו של רשב"י, מן הסתם לשם צדקה זו. אולם תגלחת בלבד על קברי צדיקים, ללא מטרת כספי צדקה, כתבו חכמי הדורות שהיא חסרת כל משמעות. אמנם, החל מתיעוד משנת תקצ"ד, וכן הלאה בתיעודים נוספים מהשנים שלאחר מכן, אנו מוצאים כי נהגו שם בין היתר בתגלחת הקטנים. מעשה זה הוא ניסיון לחקות את מנהג האר"י, למרות שכאמור העיקר חסר – מצוות הצדקה שהיתה כרוכה בזה.

בל"ג בעומר של השנים של"א-של"ב האר"י לא עלה למירון, למרות שהתגורר בצפת הסמוכה (לאחר מכן נפטר בה' באב של"ב). גם תלמידיו שהתגוררו בצפת במשך עשרות השנים שלאחר פטירתו, לא עלו למירון בל"ג בעומר כלל. בתקופה זו, נהגו באופן כללי לעלות למירון החל מל"ג בעומר ועד חג השבועות, ותלמידי האר"י עלו למירון רק בימים הסמוכים לחג השבועות. כמו כן הם נהגו לעלות לשם גם בחודש אלול. מדובר על שנים שס"ז-שס"ט.

מתכונת זו של העלייה למירון מל"ג בעומר ועד חג השבועות, וכן בחודש אלול, נמשכה הלאה בסביבות שנת תנ"ג, ומן הסתם עוד לאחר מכן. בכל העליות הללו לא דובר על ריקודים ומחולות וכן לא על הדלקת אש כלשהי. במהלך שנות הית"ק התקיימו שלושה מוקדי זמן לעלייה למירון: חודש אלול, סוף חודש אדר וחודשי אייר-סיוון (מל"ג בעומר עד שבועות). בתקופה זו, התפתח נוהג להדליק שם אש גדולה בכל לילה מלילי הפעילות, לשם תאורה גדולה לכל באי החצר. טרם עידן החשמל המקום היה אפוף חשכה מוחלטת, והיה צורך בתאורה רבה. ההדלקה היתה נעשית בקערות שמן גדולות, על ידי פתילות גדולות שהיו מכינים מאריגים יקרים שנתרמו לשם כך. ר' חיים בן עטר ותלמידיו נכחו שם בפעילות של סוף חודש אדר ב' בשנת תק"ב, והם השתתפו בהדלקת אותן פתילות חשובות שנעשו מהאריגים היקרים. ר' חיים בן עטר לא שרף באש בגדים שימושיים (כפי שייחסה לו מסורת מאוחרת ומשובשת).

הדלקות אלו לשם תאורה בלילי הפעילות שבחודשי אלול, אדר ואייר-סיוון נמשכו עוד שנים הלאה. ההדלקות נעשו על ידי הפתילות הנזכרות לעיל, או על ידי בלאי בגדים. טרם שרפו שם בגדים שימושיים. כך עולה מתיעודים שונים עד שנת תקכ"ה ועד בכלל. לראשונה מצאנו בתיעוד משנת תקכ"ב שנעשו שם גם 'תופים ומחולות'.

בין השנים תקכ"ה-תק"ף, התפתח שם נוהג של שריפת בגדים שימושיים בהדלקה של ל"ג בעומר. כנראה תחילה נהגו בזה נשים מוסלמיות שהיו מצטרפות לחגיגה, והן עשו זאת כ'קרבת כליל לכבוד רשב"י'. מנהגן השפיע גם על היהודים החוגגים שם, וגם מהם היו שעשו זאת כ'קרבת כליל לכבוד רשב"י'. אולם גרסאות מרוככות יותר של המנהג מסרו שזה נעשה – על ידי

היהודים החוגגים כמובן – 'לכבוד רשב"י' (ללא המונח 'קרבן'). מנהג שריפת הבגדים הביא לתפיסה חדשה שהלכה והתקבעה יותר ויותר: בעצם טקס ההדלקה יש משום מה כבוד לרשב"י. מכאן ואילך במשך שנים רבות ההדלקה בל"ג בעומר במירון שימשה לשתי מטרות: (1) הדלקה לשם תאורה גדולה וחגיגית; (2) טקס שבעצם מהותו הוא כבוד לרשב"י.

מנהג שריפת הבגדים נמשך עוד שנים רבות, כפי שנמצא בתיעודים רבים בני התקופה, עד התיעוד האחרון שהובא לעיל משנת תרצ"ה. במשך תקופה ארוכה זו, היו רבנים שמחו במנהג וניסו לכולמו ואילו רבנים אחרים הצדיקוהו וקיימוהו.

מלבד מנהג ההדלקה, אופי השמחה שהתגבש שם במהלך שנות הית"ק-ת"ר היה באמירת מזמורים, תפילות, לימודי זוהר, וכאמור לעיל אף על ידי ריקודים ומחולות – החל מסביבות שנת תקכ"ב. ריקודים אלו נמשכו שנים רבות. בשנת תרכ"ט ניצפו ריקודים לקול צלילי קלרינט ותוף. בשנת תרצ"ד תועדו ניגוני כלי זמר, לצד שירת מחול עממית ערבית שהיתה נהוגה שנים רבות. בשנת תרצ"ה תועדה תזמורת על גג המבנה.

לאחר שנת תש"י, חצר הרשב"י במירון חוברת לרשת החשמל הארצית. בזה התייתר לגמרי הצורך בהדלקת אש לשם תאורה. למרות זאת מנהג ההדלקה הגדולה שם בל"ג בעומר נמשך, לפי התפיסה המאוחרת שהתקבלה, כתוצאה ממנהג שריפת הבגדים, שבעצם טקס ההדלקה ישנו משום מה כבוד לרשב"י.

נספח: מערת הלל בשנות הית"ק-ת"ר

לעיל (פרק ב) הוזכרה מערת הלל ושמאי שבמירון. מסורת קדומה רצופה של למעלה משלוש מאות שנה – משלהי האלף החמישי ועד שנות היר"ן לאלף הנוכחי – ייחסה מערה זו למקום קבורתם של הלל ושמאי ותלמידיהם. בסביבות שנת רנ"ו צצה מסורת חדשה שייחסה את המערה רק למקום קבורתם של הלל ותלמידיו, ואילו שמאי ותלמידיו קבורים בהר שמנגד – בחורבת שמע. במפנה שנות הרי"ש והשי"ן היו שהחזיקו עדיין במסורת הקדומה והיו שכבר החזיקו במסורת החדשה. כמו כן, בכל משך התקופה שלעיל רווחה אמונה כי המערה מתמלאת מים באורח פלא ללא מקור נביעה, בעוד שהאמת היא כי אלו מי גשמים המחלחלים פנימה דרך קירות הסלע.

להלן יובאו תיעודי המבקרים במערה זו במהלך שנות הית"ק-ת"ר. בשלב זה, הכל כבר אחזו במסורת המאוחרת בנוגע לקבורתם של הלל ושמאי. כמו כן, 'סוד' המים שבמערה כבר היה גלוי לכולם: אלו מי גשמים המחלחלים

פנימה. איש לא דיבר עוד על מופת או פלא כלשהו שהתרחש שם. להלן הנתונים בסדר כרונולוגי.

1. ר' חיים בן עטר ותלמידיו – תק"ב

ביקורם במירון הוזכר לעיל (פרק ד, סעיף א). באיגרת תלמידו נמסר:³⁰²

וביום ו בבוקר התפללנו והלכנו לראות גאוני עולם שעדיין יש במירון... עלינו משם לראש ההר, מערה גדולה הפלא ופלא, קבור שם הלל הזקן ושלושים תלמידים. יש במערה ח' כוכין ובכל כוך ד אבני שיש... ותחת האבן אבן אחרת חלולה מלאה מים, מי גשמים, אין כמותם בעולם. ותחת האבן החלולה הוא הקבר... והלכנו משם לראש ההר השני, ששם קבור שמאי הזקן ע"ה...

תיאור זה, המפריד בין קבריהם של הלל ותלמידיו לבין קברו של שמאי, מתאים למסורת המאוחרת. בנוגע למים שבמערה כתב: 'אבן אחרת חלולה מלאה מים, מי גשמים'. בתקופה זו כבר נודע ההסבר הראלי למקור המים.

2. ר' משה ירושלמי - תק"ג-תקי"ט

שהותו בערי הגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ב). כך מוסר:³⁰³

מאחורי כיפת רשב"י כרם, ובכרם מערה ופתח קטן להיכנס בה... והמערה גדולה מאוד וגבוהה מאוד והיא חצובה בסלע... לשני צידי הפתח בפנים כוכים, ובכל כוך קבורים שלושה תלמידים... ובכוך האמצעי קבור הלל, ובשני הכוכים האחרים שלושה תלמידים בכל כוך... בסך הכל קבורים שם במערה שלושים תלמידים מבית הלל... מתחת לכוך של הלל נובע זרם מים קטן, אצבע עוביו, ובאמצע המערה באר, והמים זורמים לתוכה, והמים יפים לשתייה, ולמים בבאר אין מוצא... לדרום רשב"י הר גדול, באמצע ההר מערה ובה נקברו שמאי ותלמידיו...

הפרדה זו של שמאי מהלל מתאימה למסורת המאוחרת. מקור המים שבמערה הוא: 'מתחת לכוך של הלל נובע זרם מים קטן אצבע עוביו'.

³⁰² לעיל, הערה 182, עמ' מה.

³⁰³ לעיל, הערה 189, עמ' 446.

3. ר' יוסף סופר מברודי – תקכ"ב

השתקעותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ג). כך מוסר:³⁰⁴

קרוב למערה של רשב"י... ולמטה הוא מערה של הילל הזקן, מצד אחד הוא שוכב עם תלמידים, ומצד השני אשתו ובניו. ולמעלה מזה ההר יש מערה של שמאי הזקן עם תלמידים...

תיאור זה מתאים למסורת המאוחרת שהפרידה את שמאי מהלל. עניין המים לא הוזכר כאן.

4. ר' שמחה מזאלוזיץ – תקכ"ה

שהותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ד). כך מוסר:³⁰⁵

ביום השני הלכנו לאורך ההר... עד מערת הלל, והיא מערה גדולה חקוקה מאבן אחת... ואמר לי ר' שמואל כי לפעמים נמצא בארונות החקוקין בקרקע מים, ועתה מנגיבת הארץ יבשו המקורות מעצירת גשמים ולא היה מים כל[ל].

ובהמשך דבריו: 'עד שעלינו לעבר ההר השני, ושם באמצע ההר קבר תלמידי שמאי הזקן... ומשם עלינו לראש ההר... ושם ארון של שמאי ואשת[ו] ע"ה...'³⁰⁶

דבריו מתאימים למסורת המאוחרת שהפרידה את שמאי מהלל. המים שבמערה הם מי גשמים, ומציאותם והעדרותם תלויות בכמות הגשמים שירדה באותה שנה.

5. ר' חיים הלוי הורוביץ – תקע"ז ואילך

השתקעותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ז). הזכיר את מערה דנן כמערת הלל הזקן ותלמידיו,³⁰⁷ ובהמשך הזכיר את קברי שמאי ותלמידיו שבהר הסמוך,³⁰⁸ כמסורת המאוחרת כמובן.

בנוגע למים שבמערה, הזכיר את דברי ר' שמחה מזאלוזיץ (לעיל, סעיף 4) ש'לפעמים נמצא בארונות החקוקין בקרקע מים, ועתה מנגיבת הארץ

³⁰⁴ לעיל, הערה 193, ח ע"ב.

³⁰⁵ לעיל, הערה 199, עמ' נ-נא.

³⁰⁶ שם, עמ' נב.

³⁰⁷ לעיל, הערה 214, דף כח ע"ג.

³⁰⁸ שם, דף כט ע"א-ע"ב.

יבשו המקורות מעצירת גשמים ולא היה מים כל[ל].³⁰⁹ על כך הוסיף: 'ות"ל [=ותהילות לאל] הייתי שם כמה פעמים, ולא כל העתים שוות, יש אשר יהיה מים רבים גם בארונות של מעלה, ושתייתי מהם וטובים מאד, ויש עת וזמן שלא יהיה מים כלל'. הכל כמובן לפי מצב הגשמים באותה שנה.

6. ר' מנחם מנדל מקמניץ – תקצ"ד

שהותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ו). כך מוסר:³¹⁰

ובכפר מיראן [=מירון]... סמוך להם מונח הלל ותלמידיו תוך מערה אחת בכוכין... והכוכין כל אחד מכוסה מאבן אחת, ובין הקברים הולכין מעיינות נובעים, והולכים שמה באור הנר... וכשעוברין מי מגידו נמצא שם מונח בית שמאי ותשעה מתלמידיו....

הפרדת הלל ושמאי מתאימה למסורת המאוחרת. מקור המים שבמערה ב'מעיינות נובעים' בין הקברים. נראה שזיהה את קילוחי המים שבקירות המערה.

7. ר' יוסף בן שבתי – תקצ"ה

השתקעותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ח). כך מוסר:³¹¹

ביום ל'ד בעומר הלכנו למערה של הלל הזקן זי"ע... בצד הכניסה לתוך המערה מפכה מעין מים צוננים וזכים... כן טיפסנו על הר גבוה ותלול ובתלולותו נמצאת המערה של שמאי הזקן זי"ע....

הלל ושמאי אינם קבורים יחד, כמסורת המאוחרת. מקור המים שבמערה הוא מעיין המפכה שם. הכוונה למי הגשמים המחלחלים דרך הקירות.

8. ר' אברהם רוזאניס – תרכ"ז

ביקורו במירון הוזכר לעיל (פרק ד, סעיף יג). כך מוסר:³¹²

במורד הסלע לצד דרום, שם מערה גדולה, היא מערת בית הילל ז"ל. תוך המערה מלאה מים עד הארכובה. ובקרקעיתו 8 כוכין מלאים

³⁰⁹ שם, דף כח ע"ג.

³¹⁰ לעיל, הערה 211, עמ' 30.

³¹¹ לעיל, הערה 217, עמ' 326.

³¹² לעיל, הערה 239 (סיני, לד [תשי"ד]), עמ' רנ-רנא.

מים וגובהן ג' אמות ויותר... משם לצד דרום אל העמק... ומשם אל ראש ההר, סלע גבוה מאוד ועלייתו חדה, ובראשו מערת בית שמאי ז"ל...

בית הלל ובית שמאי אינם קבורים יחד, כמסורת המאוחרת. כן ציין את העובדה הסתמית שמערת הלל מלאה מים, ללא כל אזכור של פלא כלשהו.

9. ר' יצחק שטרנהארץ – תרכ"ח

השתקעותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף טו). בערב ראש חודש אלול תרכ"ח ערך ביקור בקברי הצדיקים שבמירון.³¹³ אחר הביקור על קברו של ר' יוחנן הסנדלר, מסר: 'ומשם הלכתי להמערה הקדושה של כבוד התנא הקדוש הלל הנשיא עם תלמידיו היקרים'. שמאי ותלמידיו אינם שם, כמסורת המאוחרת. עניין המים לא הוזכר כאן (סביר שבעונה זו של שלהי הקיץ המערה היתה יבשה לגמרי).

³¹³ לעיל, הערות 249-250.